

3.50 —

№ 51

9(47.985)

40455

2-47 [2]типичн 5 мурдфп

[Мурдн рзн н] руррурррр:
3тнтррр руррррр ррррррр...

15m.

28

7/10-70p.

9(47.925)
2-47

Գիրքը դրոշմի 46 արժույթով

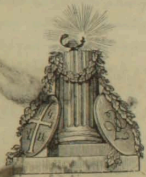
ՀԵԹՈՒՄ ՊԵՏԱԿ

Թ. Ե. Թ. Ե. Յ ՍՏՈՒԳՎԱԾ Է 1861 թ.

ՅԵՂԵԱԼ Ի ԼԱՏԻՆ ՕՐԻՆԱԿԻ Ի ՀԱՅ ԲԱՐՐԱՌ

Ի ՁԵՌՆ Հ. ՄԿՐՏԻՉ ԱԹՈՌԱԿԱԼ ՎԱՐԳԱՊԵՏԻ
ԱԻԳԵՐԵԱՆ

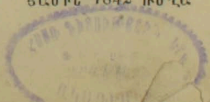
40955
A
462

Ի ՎԵՆԵՏԻԿ

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ՄՐԲՈՅՆ ՂԱԶԱՐՈՒ

ՅԱՄԻՆ 1842 ՌՄՂԱ

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

PHYSICS DEPARTMENT

PHYSICS 309

LECTURE NOTES

BY

ROBERT B. GIBB

PHYSICS DEPARTMENT

UNIVERSITY OF CHICAGO

Առ ի հայրապետ Գրիգորիայ Աթոռապետոս

Լ. Մ.

Չորեքշաբթի 4/197. 57

ԲԱՆ ԱՌ ՎԵՐԾԱՆՈՂՍ

ՎԱՍՆ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԵԱՆՍ

ՊԵՂԵՑԻԿ էն այս դէպք բարեպաշտ և արքայա-
 կան իշխանիս Հայոց Հեթմոյ տեառն Առաքիտոյ 'ի
 Արիւկիա, ազգակցի Թագաւորաց մերոց Հեթու-
 մեանց . զի յետ արքունի և պատերազմական մարզից
 ինքնակամ հրաժարեալ յաշխարհէ՝ գնայ 'ի Արարոս
 և անդ կրօնաւորի առ փրանկիսկեան միանձունս,
 ուսանելով և զբարբառ գաղղիական . և 'ի դիմել
 իւրում յարեւմուտս, 'ի խնդրոյ այլոց դրեաց զպատ-
 մութիւն թաթարաց հանդերձ աշխարհագրական
 տեղեկութեամբք զարեւելեան Թագաւորութեանց
 ժամանակին։ Ասան հայերէն բնագրի չիք յիշատակ-
 այլ որպէս և զիարդ գիտէրն խօսել 'ի լեզու գաղ-
 ղիացի, այնպէս Թելադրեաց խնդրողին և հարթողի
 զգաղղիական գրութիւն . և Թուի յաւելեալ ինչ ինչ
 յիւրմէ, ուստի Թարգմանեցաւ և 'ի լատինականն։
 Այլ ահա 'ի լատին օրինակէ անտի անկելոյ 'ի մեր
 ձեռս՝ իւրք իւրք վրիպակօք և անհարթ ոճով Թարգ-
 մանեցաք նիւթապէս և մեք յետոյ ուրեմն հայկական
 լեզուաւ, զի մի անյիշատակ մնասցէ յազգիս։ Այն
 գտաք զհայերէնագիր ժամանակագրութիւն ինչ նորին
 Հեթմոյ պատմչի, զոր և յաւարտ պատմութեանն
 տպագրեմք աստանօր։ Աս ինքն Հեթում տայ դոյզն
 գիտութիւնս զանձնէ 'ի կարգի պատմագրութես
 'ի գլուխ խոյ. իսառն ընդ բանս գաղղիացի գրչի։ Այլ
 միոյ լատին օրինակագրի է և պատուաստ առաջիկայ
 յառաջաբանիս։

ՎԱՄՆ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԳՐՈՅՆ ՀԵԹՄՈՅ

ԼՅՆ ինչ գիպաւ Հեթմոյ, որ ինչ Սարկոսի Պօզոսի վենետկեցոյ . վասն զի երկաքանչիւրն նախ զգիրս իւր շարագրեաց 'ի բնիկ լեզու, նա խտալերէն, սա գաղղիերէն: Յետոյ՝ որպէս այն դար ոչ ինչ այլ վարէր, բայց զբարբարոսական ոճ, երկաքանչիւրն իսկ զանոճ և զանհարթ թարգմանիչ գտեալ, անշուք ոճով տուան լատին ընթերցողաց, քան զոր մարթ էր փափուկ լսելեաց հաճոյ լինել պարզութիւն այն . այլ ճշմարտութիւնն է պարզախօս, և անսեթեւեթ գրողաց իսկ իւրոց պահէ զիւր պատիւ 'ի շարժել զայլս 'ի ինդիր ճշմարտութեան:

Հեթումն այս էր հայագգի՝ յարքունի զարմէ ծնեալ . այլ զաշնուատոհմութիւն իւր յօջինչ համարեալ 'ի Քրիստոս, և արհամարհեալ զաշխարհ և զոր ինչ յաշխարհի են, զմիայնակեաց ընտրեաց կեանքս, որպէս զի մեկուսացեալ 'ի զբաղմանց կենցաղոյս՝ ազատ և համարձակ պարապեցէ 'ի Քրիստոս . զայտոսիկ գրէ նա զանձնէ իւրմէ: Իսկ թարգմանիչ նոքա եղև Վիկողայոս Սալկոնի, որ 'ի հրամանէ ծայրագոյն քահանայապետին Աղեմայ հինգերորդի 'ի քաղաքն Պիկաւիոյ նախ զայս գիրս գաղղիերէն գրեաց, որպէս և զիարդ թեւադրեցաւ նմա 'ի Հեթմոյ, և ապա 'ի լատինն վերածեաց ըստ կարի յամի տեառն 1307:

Թ Ա Թ Ա Ր Ա Ց

ՇԱՐԸԳԻՆԵՆԷԼԻ Ի ՀԵԹՄՈՅ ԱՐԸՄԵՆՆԵ

Ի ԿԱՐԳԻՆ ՊԹԷՄՈՆՍՊԻՐԱՏԵԱՆՑ

ԳՎ ՈՒԽ Ա

Յաղագս թագաւորութեան Կաթայի (կամ խութայի) :

ԹԱԿԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆՆ Կաթայի է մեծն քան զոր մարթ իցէ գտանել ընդ տիեզերս, լի ազգօք և անբաւ մեծութեամբք, առ ափն Սիկիանու . և այնչափ կղզիք ծովու են անդ, զորոց զթիւ անմարթ է գիտել . զի չիք որ որ տեսեալ իցէ զայն ամենայն կղզիս : Իսկ յորս կարէ հասանել ոտն մարդոյ, են ճոխք անհամար փարթամութեամբք և գանձիւք : Եւ որ մեծագնի է 'ի կողմանսն յայնոսիկ և յարգոյ, է իւղ ձիթ ենեաց զոր թագաւորք և մեծամեծք տան պահել զայն որպէս գլխաւոր դեղ մեծաւ զգուշութեամբ :

Ի նոյն թագաւորութեան Կաթայի կան բազում զարմանալի կենդանիք այլանդակք, զորովք զանց առնեմ ասել յարդիկ կողմանցն այնոցիկ ճարտարամիտք են և ամենայն խորամանկութիւնք . վասն որոյ յամենայն արուեստս և 'ի գիտութիւնս անարդ համարին զայլ ամենայն ազինս . և ասեն՝ թէ ինքեանք միայն են երկու աչօք տեսողք, իսկ ատինք միով և եթ ահամբ տեսանեն . իսկ զայլս յազգաց կոյր լինել ասեն . և սովիմք ստուգի բան նոցա, զի զայլս առհա սարակ տխմարս համարին . վասն զի այնչափ իրք զար

մանալիք և զանազանք և անպատմելիք նրբութեամբ և ձեռագործովք 'ի կողմանց անտի բերեալ լինին, զի ոչ որ գտանի' որ յայնպիսի իրս կարիցէ 'ի կշիռ դնել զինքն:

Վեներքին նորա 'ի Թագաւորութենէ անտի Վաթայեցիք յորջորջին, և մերձ յազգս անդ իւրեանց յուրովք գտանին գեղեցիկք յոյժ՝ արք և կանայք. բայց հասարակօրէն ամենեքին ունին աչս փոքրկունս, և 'ի բնէ անմօրուս են. և կաթայեցիքս այս ունին կարի գեղեցիկ նշանագիրս, որ լատին տառից ըստ իմիք նման են գեղեցկութեմ: Սկ զաղանդս ազգաց այնր Թագաւորութեան դժուարին է իւր օրինակաւ նշանակել. քանզի ոմանք պաշտեն զկուռս 'ի մետաղաց, այլք արջառոց երկիր պագանեն, վասն զի գործեն զերկիր՝ ուստի բուսանի ցորեան և այլ արմաիք. ոմանք պաշտօն տանին մեծամեծ ծառոց. այլք բնական իրաց ծառայեն, և այլք աստղաբաշխութեան. են որ զարեգակն պաշտեն, և են որ զլուսին: Սկ այլք չունին հաւատս ինչ կամ օրէնս, այլ որպէս զանբան անասունս վարեն զանբանական կեանս իւրեանց. և Թէպէտ նրբամիտ են հանձարով 'ի գործել զամենայն արարս մարմնաւորս, բայց ոչ ինչ ծանօթութիւն հոգեւորաց գտանի առ նոսա:

Սարգիկ երկրին այնորիկ չեն յանդգունք, այլ յոյժ վատասիրտք. և հարկ է նոցա կարի սպառազինիլ. բայց մեծապէս ճարտարք են 'ի ծովու, ուր առաւելքան 'ի ցամաքի արարին յաղթութիւն ընդդէմ Թհնամեաց իւրեանց. յուրով ազգս զինուց ունին, որ չգտանին յայլ ազինս: Սկ դրամն որ ծախի յայն ազգս, է 'ի կնիւնոյ 'ի ձեքառակուսի հանդերձ արքունի կնքով. և ըստ այնմ կնքոյ դրամն է մեծագին կամ սակաւադին. և է Թէ դրամն այն խանգարեցի առ հնութեն, տանին յարքունի դուռն, և առնուն փոխանակ այնր զնորս: Սկ յօսկւոյ և յայլոց մետաղաց առնեն անօթս և այլ զարգս:

Ս ասն այսր Թագաւորութեան Վաթայի ասի, Թէ Ժամանակակից է սկզբնաւորութե աշխարհի Վասն զի է յարեւելս ըստ միոյ կողմանն յորում չիք բնակութիւն այլոց ազգաց, որպէս պատմի: Յարեւմտից կող

մանէ սահմանակից է ընդ թագաւորութեան Տարսայ : Ի հիւսիսոյ կողմանէ ընդ անապատին Պէլլաեան . իսկ 'ի հարաւոյ կուսէ են կղզիք ծովուն Ուլկիանոսի 'ի վեր անդր նշանակեալք :

Պ Ա Մ Ի Խ Բ

Յաղագս թագաւորութեան Տարսայ :

Ի թագաւորութեան Տարսայ են երեքնահանգք, որոց տէրութիւնք կոչել տան զինքեանս թագաւորս Սարգիկ այնր կողման յորջորջին Աօդուր . միշտ 'ի կռապաշտութեան կացին, և 'ի նոյն կան տակաւին բաց 'ի տասն ազգատոհմից թագաւորացն այնոցիկ, ոյք տեսեամք աստեղն եկին երկիր սպազանել ծնընդեան տեառն 'ի Բեթզէմ հրէաստանի . և ցարդ ևս բազումք գտանին 'ի մէջ Թաթարաց մեծամեծք և ազնուականք յազգականութենէ անտի, ոյք հաստատութեամբ ունին զհաւատս Վրիստոսի : Իսկ այլ կռապաշտք 'ի կողմանց անտի անզօր են զինուք, բայց հանձարամիտք և ընդունակք յուսմունսարուեստից և զիտութեանց . ունին և առանձին նշանագիրս : Աւամենայն բնակիչք սահմանացն այնոցիկ հրաժարեն 'ի մսոյ և 'ի գինւոյ, և ոչ իւրիք սպանանեն զկենդանի ինչ : Վաղաքք նոցա զուարձալի են յոյժ . և մեհեանս ունին բազումս, յորս պաշտեն զկուռս : Յօրեան առատ բուսանի անդ, որպէս և այլ արմտիք . այլ չունին գինի, զոր 'ի մեղս համարին ըմպել, ոչ ինչ ընդհատ 'ի հագարացոց :

Թագաւորութիւնս այս Տարսայ յարեւելից կողմանէ սահմանակից է նախաձառեալ թագաւորութեան Վաթայի . յարեւմտից ընդ թագաւորութեն թուրքաստանի . 'ի հիւսիսոյ ընդ անապատի իմիք . իսկ 'ի հարաւոյ ընդ մեծահարուստ նահանգին, որ կոչի Սիւմ, որ է ընդ մէջ թագաւորութեան հնդկաց, և թագաւորութեան Վաթայից . և 'ի նահանգի անդ գտանին աղամանդ քարինք :

Գ Վ Ս Ո Ւ Ս Գ

Յտղադս Թագաւորութեան Թուրքաստանի :

Թագաւորութիւն Թուրքաստանի յարեւելից կուսէ սահմանակից է Թագաւորութեն Տարսայ . յարեւմտից Թագաւորութեան Պարսից . 'ի հիւսիսոյ Թագաւորութեան Կորասանու . իսկ 'ի հարաւոյ ձգի մինչև յանապատն հնդկաց : Յայսմ Թագաւորութե սահաւ են լաւ քաղաքք . դաշտս ունի ընդարձակս և արձակածաւալս վասն անդեայց . վասն որոյ բնակիչք տեղեացս մեծաւ մասամբ են հովիւք վրանաբնակք , իմա բնակեալք յայնպիսի տունս , զորս մարթ է գիւրաւ փոխել տեղւոջէ : 'ի տեղի : Սեծ քաղաքն Թագաւորութեանս կոչի Սկերրա : Սակաւ լինի ժողովել անդ գարի կամ ցորեան . իսկ գինի բնաւ ոչ ունին . ըմպեն զՎուրսամ և զայլ Թեթեւ ըմպելիս զորս կազմեն , և զկաթն . որիզ ուտեն , և կորեակ և միս . և կոչին Թուրքք : Սկէպէտ և մահմէտականք են , բայց են և ոմանք 'ի նոսա որ չպահեն հաւատս կամ օրէնս ինչ . չունին գիր սեփական , այլ վարեն զարաբացի նշանագիրս 'ի քաղաքս կամ 'ի բանակս :

Գ Վ Ս Ո Ւ Ս Գ

Յտղադս Թագաւորութեան Կորազմեայց (կամ Կորասանու) :

Թագաւորութիւն Կորազմեայց քաջ ամրացեալ է լաւ քաղաքօք և գիւղիւք , և բազում են անդ բնակիչք . քանզի երկիր է քաջաբեր և բարեխառն . ցորեան և այլ արմտիք ժողովին անդ բազում , բայց գինի սահաւ ունին : Թագաւորութիւնս այս սահմանակից է ընդ անապատի իմիք , որոյ երկայնութիւն ձգի ընդ հարիւր օրաչափս (յարեւելից) . յարեւմտից տարածի մինչև 'ի ծովն Կասպից . 'ի հիւսիսոյ ընդ Թագաւորութեան Կումանիայ , և 'ի հարաւոյ ընդ

(տես 55 թ)

նախասացեալ թագաւորու թեան թուրքաստանի :
 Սեժ քաղաքն թագաւորու թեանս կոչի խորազմէ ,
 և մարդիկն խորազմեայք . հեթանոսք են , չունին
 զիր կամօրէնս , և ահաւորք են զինուք : Ան 'ի նոսա
 որ կոչին Աղտինք (քրիստոնեայք) , և ունին լեզու
 սեփական , և զնշանագիրս և զարարողութիւնս : Յու
 նաց վարեն , և ըստ օրինակի նոցա առնեն զխորհուրդ
 մարմնոյն Վրիստոսի , և են ընդ հնազանդութեամբ
 պատրիարզին Մատիոքայ :

ԳՒՄՒԽ Ե

Յաղագս թագաւորութեան Կոմանիայ :

Թագաւորութիւն Կոմանիայ մեծ է յոյժ , այլ առան
 բարեխառնուէ օգոյն դժուարաբնակելի մարդկան .
 քանզի ձմեռանի 'ի տեղիս տեղիս այնչափ ցուրտ լինի ,
 մինչև անհնար լինել կալ անդ մարդոյ կամ անասնոյ .
 իսկ 'ի տեղիս տեղիս այնչափ ջերմ լինի ամառանի ,
 մինչ զի չկարէ ոք կալ անդ 'ի տօթոյ , և ս և յերեսաց
 ճանճից թագաւորութիւնս այս գրեթէ ողջոյն
 դաշտավայր է . և յայնպիսի դաշտի չգտանին ծառք
 կամ փայտք , եթէ ոչ առ քանի մի քաղաքօք , որ ու
 նին պարտէզս ինչ : Ա դաշտս և 'ի վրանս բնակին այն
 ազգք , և փոխանակ փայտի վառեն զապաւառս ա
 նասնոց :

Թագաւորութիւնն Կոմանիայ յարեւելից կուսէ
 սահմանակից է ընդ թագաւորութեան խորազմիայ
 և ընդ անապատի իմիք . յարեմտից կուսէ կայ ծով
 մեծ , և ծովակ փոքր . 'ի հիւսիսոյ սահմանակից է
 ընդ թագաւորութեան Կասսիայ . և 'ի հարաւոյ ձգի
 մինչև 'ի գետ մեծ , որ գտանի 'ի քաղաքն Աթիլ կո
 չեցեալ . ամ ըստ ամէ սառնու , և երբեմն զամն ող
 ջոյն մնայ անդ սառուցեալ . և մարդիկ գնան 'ի վերայ
 սառին , որպէս և անասունք 'ի վերայ գետնոյ .
 և առ ամն այնր գետոյ գտանին ծառք ինչ ցածք :
 Իսկ անդր քան և յայնկոյս այնր գետոյ 'են ազգք այլ
 և այլ և զանազան , որ չեն 'ի համարի թագաւորու

Թեան Առմանիայ, բայց հնազանդ են Թագաւորին. և են ոմանք որ բնակին մերձ ՚ի լեառն Արվիաս, որ բարձր է յոյժ և ահագին: Մտուրք և այլ հաւք մեծամեծք և յափշտակողք ծնեալք յայն լերինս սպիտակք են. և լեառնս այս կայ ընդ մէջ երկուց ծովուց. քանզի յարեմտից կուսէ է լեառն, և յարեւելից կուսէ ծովն Ասսպից, որ չունի ինչ մուտս Ովկիանոս. այլ է որպէս լիճ, բայց վասն մեծութեանն ծով կոչի. զի մեծ է քան զամենայն լիճս գտեալս յաշխարհի, վասն զի ձգի ՚ի կասպեան լեռնէ անտի մինչև ՚ի գլուխ Թագաւորութեան Պարսից, և բաժանէ զբովանդակ երկիրն Մսիայ յերկուս մասունս. և այն մասն՝ որ է յարեւելից կուսէ, ասի խորին Մսիա. և միւս մասն՝ որ է յարեմտից կուսէ, ասի մեծ Մսիա: Այլ են ՚ի նմա բազում ձկուներ լաւք: Եւրջ զայնու լերամբ Ասսպից գտանին գոմէշք և այլ բազում կենդանիք վայրի: Այն և յայլ կողմանս յուրով կղզիք, յորս Թռչունք բոյսս դնեն, և մանաւանդ բազէք, ՚ի ռամկաց բէգրիմ կոչեցեալք. և կոմէրլիոնք և պոնսագք և այլ բազում հաւք լինին անդ, որ ոչ այլուր երբէք գտանին, բայց յայն կղզիս: Այլ քաղաքն կոմանեան Թագաւորութեանս կոչի՝ Սարա, որ ՚ի հնումն էր ազնուական և մեծանուն, բայց տապալեցաւ և գրեթէ իսպառ աւերեցաւ ՚ի Թաթարաց, որք բռնութեամբ առին զայն, որպէս ասասցուք զինի:

ԳՎՈՒՄ Թ.

Յազագս Թագաւորութեան հնդկաց: X

Թագաւորութիւն հնդկաց է երկայնաձիգ յոյժ ՚ի վերայ Ովկիանոս ծովու, որ ՚ի կողմանսն յայնոսիկ ասի հնդկային ծով: Մ. յս Թագաւորութիւն սկսանի ՚ի սահմանակցութեանէ Թագաւորութեանն Պարսից, և ձգի ընդ արեւելս մինչև ՚ի գաւառն կոչեցեալ Պալարեմ. և յայնմ նահանգի գտանին քարինք սլատուականք, որ պալայիս կոչին: Ահիւսիսոյ կողմանէ է երկայն և մեծ անապատ հնդկաց, ուր օձս բա-

զու մն և ազգի ազգի կենդանիս եզիտ, ասեն, Մղեք սանդր ինքնակալ: Յայնմ թագաւորուէ քարոզեաց թափմաս առաքեալ զհաւատս Վրիստոսի, և դարձոյց զյոյով գաւառս և զազգս. այլ քանզի 'ի բացեայ են յոյժ յայլոց աշխարհաց և 'ի տեղեաց, յորս պաշտի հաւատքն քրիստոսական, անդ կարի նուազեցաւ. և մի միայն քաղաք է անդ՝ յորում քրիստոսնայք բնակեն. իսկ այլք առ հասարակ թողին իսպառ զհաւատս Վրիստոսի: X

Իսկ 'ի հարաւոյ կուսէ ընդ երկայն է Սվկիանոս ծով, յորում են կղզիք բազումք. և մարդիկն բնակեալք 'ի նոսա են սեաւք, և մերկ շրջին բոլորովին ամարանի վասն տօթոյն. և անմտաբար պաշտօն տանին կուոյ: Ի կղզիս անդ գտանին ակունք պատուականք՝ մարդարիտ և ոսկի. և բազում տեսակք դեղորէից, զորս բազում անգամ առեալ բերեն մարդիկ այսր աշխարհի:

Մնդ է և կղզի մի՝ որ կոչի Սէյլան, յորում գտանին քարինք կոչեցեալք կարմիր յակինթ և շափիւղայ. և թագաւորն կղզւոյն ունի յակինթ մի անգիւտ մեծ և ընտիր. և 'ի սոսակին 'ի թագաւոր, զբարն զայն ունի 'ի ձեռին իւրում, և նստեալ յերիվար շրջի ընդ քաղաքն. և յայնմ հետէ ամենեքին հնազանդին նմա իբրև թագաւորի:

Մշխարհն հնդկաց է իբրու կղզի, և շուրջ պատեալ 'ի նախանշանակեալ անապատէ և Սվկիանոս ծովէ. այնպէս զի դժուարին է ումք մտանել յաշխարհն յայն, բայց 'ի միոյ և եթ կողմանէ, այսինքն 'ի կողմանէ թագաւորութեանն Պարսից: Եւ վաճառականք որք կամին մատչել յայն երկիր, նախ երթան 'ի քաղաքն Ներմէս կոչեցեալ, զոր հիմնեաց Ներմէս իմաստասէրն ճարտարարուեստաբար՝ որպէս բաղաքապետ, և անտի անցանեն ընդ բազուկ մի ծովու՝ մինչև եկեսցեն 'ի քաղաքն Սոմպաք. և անդ գտանին հաւք պապկայք կանաչագոյնք. և այնչափ է 'ի կողմանն յայնոսիկ բազմութիւն այդր հաւուց, որչափ ճնձղկանց յերկրիս յայսմիկ: Յայնմ նաւահանգստի գտանեն վաճառականք զամենայն վաճառ՝ զոր կամին. և եթէ կամիցին այլ ևս յառաջ խաղալ, անաշխատ

կարելին երթալ: Յերկրի անդ ոչ ունին առատութի
 դարույ կամ ցորենոյ . այլ ուտեն բնակիչք կողմանցն
 այնոցիկ որիզ, կաթն, կողի, և ստուղս՝ որ յաճախու
 թեամբ բուսանին անդ: X

Գ Լ Ո Ւ Ս Լ

Յաղագս թագաւորութեան Պարսից:

(Թ)ագաւորութիւն Պարսից բաժանի յերկուս մաւ
 սունս, այլ ընդ միով և եթ թագաւորաւ որ ընդ հա
 նուր տէր է կրկին մասանց աշխարհին: Բաւջին մասն
 Պարսից աշխարհին սկսանի յարևելս՝ի սահմանակ
 ցութենէ թագաւորութեանն թուրքաստանի, և
 ձգի ընդ արևմուտս մինչև՝ի մեծ գետն Փիսոն, որ
 է առաջին՝ի մէջ չորից գետոց բղխելոց յերկրաւոր
 դրախտէ. և ՚ի հիւսիսոյ կողմանէ ձգի մինչև՝ի ծովն
 կասպից. և ՚ի հարաւոյ կուսէ մինչև յանապատն
 հնդկաց: Բաշարհն այն ըստ իմիք է բոլորն դաշ
 տային. յորոյ ՚ի միջի երկու քաղաքք են մեծամեծք
 և բաղմահարուստք. յորոց մին կոչի Պոկտարա (Բու
 խարա), և միւսն Սէօնորգանտ (Սըրղանդ): Բնա
 կիչք կողմանցք այդոցիկ կոչին Պարսիք, և ունին
 լեզու սեպհական. ապրին վաճառականօք և երկրա
 գործութեամբք. այլ ոչ միին ՚ի զէնս և ՚ի կուրս:
 Յառաջագոյն պաշտէին զկուռս, և հրոյ երկրպագու
 էին իբրու գլխաւոր աստուածոյ. այլ յորժամ դենն
 Սահմէտի տիրեաց կողմանցն այնոցիկ, եղեն առ
 հասարակ սարակինոսք, Սահմէտի հաւատալով վար
 դապետութեան:

Իսկ միւս մասն սկսանի ՚ի նախասացեալ Փիսոն
 գետոյ, և ձգի յարևմուտս մինչև ՚ի սահմանակցու
 թիւն թագաւորութեանն Սարաց, և մասամբ ՚ի
 սահմանս մեծին Հայոց: Իսկ ՚ի կողմանէ հիւսիսոյ
 ձգի մինչև ՚ի ծովն կասպից. և ՚ի հարաւոյ կուսէ
 սահմանակից է ընդ միում գաւառի թագաւորութե
 Սարաց. և յայնմ գաւառի են երկու մեծամեծ քա
 ղաքք՝ Վիշապուհ և Սպահան. այլ դէնիւ և բա
 րուք նման են նախագրելոց:

ԳՎ ՈՒԻՍ Բ

Յաղագս Թագաւորութեան Մարաց:

Թագաւորութիւն Մարաց է յոյժ երկայն և նեղ: Յարևելից կողմանէ սկսանի 'ի Թագաւորութենէ Պարսից, և մասամբ կից ընդ Թագաւորութեան մեծ հնդկաց. և ձգի ընդ արևմուտս մինչև 'ի Թագաւորութիւն քաղաքացւոց: Ի հիւսիսոյ կողմանէ սկսանի 'ի Թագաւորութենէ Հայոց մեծաց. և ձգի ընդ հարաւ մինչև 'ի քաղաքն Մաքիսուս, որ է 'ի վերայ Ավկիանոս ծովու. և անդ գտանին մարգարիտք խոշորք, որ յածին ընդ աշխարհ:

Ի Թագաւորութեան Մարաց են լերինք մեծա մեծք, և դաշտավայրք սակաւ. և երկու դաւառք են անդ. և ազգք բնակեալք 'ի մին 'ի նոցանէ Սաբակինոսք ասին. և այլք կոչին Սորդուացիք, (կամ Վիւրաք). երկուս ունին քաղաքս մեծամեծս, մին կոչի Սորակետ, և միւսն Մուրեմոն. օրինօք և դենիւ են մահամէտական. զնշանագիրս վարեն արաբացւոց. և զինուք են քաջ աղեղնաւորք ոտանաւորք և հզօրք:

Սորիսոց ? X

ԳՎ ՈՒԻՍ Թ

Յաղագս Թագաւորութեան Հայոց:

Յաշխարհին Հայոց են Թագաւորութիւնք չորք, բայց մի Թագաւոր կալաւ միշտ զտէրութիւնն: Եւրկայնութիւն աշխարհին Հայոց սկսանի 'ի Թագաւորութենէ Պարսից, և ձգի ընդ արևմուտս մինչև 'ի Թագաւորութիւն Թուրքաց երկրին: Եւրկայնութիւն աշխարհին Հայոց սկսանի 'ի Միւրալի քաղաքէ, որ կոչի երկաթի դուռն, զոր շինեաց արքայ Մղեքսանդր վասն պէսպէս և զանազան ազգաց բնակելոց 'ի խորն Մսիոյ. զի ոչ կամէր ունել նոցա մուտս 'ի մեծն Մ:

սիա առանց հրամանի իւրոյ . և է քաղաքն այն կառուցեալ յիմիք նեղուցի ծովուն Ասսպից, և հասանէ 'ի մեծ լեառն Աովկաս :

Իսկ լայնութիւն աշխարհին հայոց ձգի մինչև 'ի Թագաւորութիւն Սարաց : Ի Թագաւորութեան հայոց են բազում քաղաքք մեծամեծք և բազմահարուստք . այլ առաւել մեծահամբաւ է քաղաքն Ղապրէժ, և փարթամ քան զայլնն : Հայաստան աշխարհի կան լերինք մեծամեծք, դաշտք ընդարձակք, և գետք մեծամեծք, և լիճք քաղցրաջուր և աղէջուր, յորս գտանի առատութիւն ձկանց : Բզքք բնակեալք յաշխարհին հայոց զանազան անուամբք կոչին ըստ դաւառաց և ըստ տեղեաց յորս կանն . և են հեծեալ և հետեակ քաջ պատերազմողք . զինուք, ձիովք և զգետուք նմանողք են սովորութեան և ձևոց Սասարաց, որ են ընդ նոցա տերութեամբ յերկար ժամանակէ հետէ : Ունին նշանագիրս առաւեանս, և այլ ևս որ ասին հարցէն (հայոց կամ Բջուանից) :

Ի հայաստան աշխարհի է բարձրագոյն լեառն՝ քան զոր ընդ ամենայն տիեզերս, որ ուսմիօրէն առումանս Բրաթ կոչի (այն է Բրարագ) . և 'ի գագաթան այդր լերին հանգեաւ տապանն Արի զառաջինն յետ ջրհեղեղի . և Թէպէտ վասն շատութեան ձեանց՝ որ միշտ գտանին 'ի լերին անդ՝ ձմերանի և ամարանի՝ ոչ որ կարէ ելանել յայն լեառն, բայց սակայն 'ի գագաթան նորա երևի ինչ մի սեաւ, զոր մարդիկն տապան լինել ասեն :

Գ Լ ՈՒ Խ Ժ

Յաղագս Թագաւորութեան Վրաց :

Սագաւորութիւնն ըսց յարևելից կուսէ սկսանի 'ի մեծ լեռնէ անտի՝ որ կոչի Բլպոնիս (Բջուանից) . անդ բազում ազգք բնակեն զանազանք . և վասն այսորիկ նահանգն այն կոչի Բլանք (կամ Բջուանք) . և անտի ձգի Թագաւորութիւնն Սրաց ընդ արև-

մուտս դէպ 'ի հիւսիս մինչև յերկիրս ինչ թագաւորութեանն (ժողովրդաց երկրին : Այլ կայնութիւն նոյն թագաւորութեան Արաց ձգի 'ի վերայ ծովուն մեծի : Ի հարաւոյ կուսէ սահմանակից է ընդ թագաւորութեան մեծին Հայոց (ժողովրդաց) այն բաժանի յերկուս. մին կոչի Արաստան (կամ Արուձիստան), և միւսն Արվան (Արխազք). և միշտ էր զեն անդ երկու թագաւորք . յորոց մին ներքոյ անկեալ է ինքնակալին Ասիոյ, այսինքն արքայն Արաց . այլ արքայն Արխազք է հզօր ժողովրդովք և ամուր ամրոցօք . զի և ոչ ինքնակալն Ասիոյ, և ոչ (ժողովրդք կարացին նուաձել զնոսա ընդ լծով :

Ի թագաւորութեան աստ Արաց տեսանի սիրալի իմն տեսիլ այլանդակ, զոր չի շէի ասել կամ հաւատալ, էթէ չտեսանէի աչօք իմովք . այլ քանզի անձամբ եղէ անդ և տեսի, ասեմ . զի 'ի կողմանսն յայնոսիկ է գաւառ իմն, որ կոչի Համլեմ, և շրջապատ նորա երեքօրեայ . և որչափ տարածի գաւառն այն, տեղին այն այնչափ մառախլապատ է և խաւարչուտ այնպիսի նսեմութեամբ, զի ոչ ոք է' որ կարիցէ նշմարել ինչ անդ . և ոչ ոք է' որ համարձակեսցի մտանել յայն երկիր . զի ոչ գտանէ շաւիղ գնալոյ ընդ այն : Ինակիչք կողմանցն այնոցիկ ասեն, թէ բազում անգամ լուեալ իցէ նոցա զձայն գոչման մարդկան, զխօսել հաւու հաւախօսի, զխնջիւն երիվարաց յանտառի, և զխոխոջիւն գետոյ իրիք' որ անտի ելանէ . այս ամենայն նշանք հաւաստիք երևին անդ, թէ իցէ բնակութիւն ազգի անգանօր : Ատոյգ է թէ ընթերցեալ գտանի 'ի պատմութիւնս թագաւորութեանց Հայոց և Արաց, թէ ոմն ինքնակալ չարավատթար Շաւորէոս (կամ Շապուհ) անուն' կռապարիշտ և անագորոյն հալածիչ քրիստոնէից' յաւուր միում հրաման եհան, զի ամենայն բնակիչք Ասիոյ եկեսցեն և երկիր պագցեն կռոց . և որ միանգամ անսաստ գտցի հրամանի նորա, հրով այրեսցի : Աւստի դէպ եղև, զի ոմանք 'ի քրիստոնէից ընտրեցին զմարտիրոսութիւն' քան պաշտել զկուռս . Վայլք առ ժամանակեան երկիւղի երկիր պագին կռոց, զի մի զրկեսցին 'ի ժամանակեան իրաց . իսկ այլք դի-

մեցին 'ի լերինս և 'ի գերեզմանս , և անդ երևեալապէս պահեցին զանձինս : Իսկ զարմն քրիստոնէից լաւաց՝ որ բնակէին 'ի դաշտն Սողոն , խորհեցան լքանել զինչս իւրեանց , և անցանել յաշխարհ : Յունաց : Սինդեո նորա յայս միտս էին , ընդ առաջ ել նոցա ինքնակալն՝ հրաման տուեալ , զի ամենեքին՝ ոյք չկամին զոհել կռոց , յօշօշ կարատեսցին . իսկ նոցա գոչեալ առ տէր : Յիսուս Վրիստոս՝ ընդ ուղիղ շաւիղ գնացեալ ապրեցան : Բայց անօրէնք յայն ձոր աղջամիջ ջին մինչև ցայժմ նստեալ կան , և պարտին նստել մինչև 'ի կատարած աշխարհի . որպէս առ ամենեսին հաւատացեալ լինի և պատմի : X

ԳԼՈՒԽ ԺԸ.

Յազազս Թագաւորութեան քաղաքացւոց :

Թագաւորութիւն քաղաքացւոց յարևելից կուսէ 'ի լերանցն Սարաց սկսեալ ձգի մինչև 'ի Վինուէ քաղաք մեծ և հին մերձ 'ի գետն Տիգրիս . այն քաղաք է՝ զորմէ խօսի սուրբ գիրն , իսկ այժմ է բոլորովին աւերակ . այլ այնքիւք՝ որ տակաւին նշմարին 'ի նմին , մարթ է հաստատութեամբ հաւատալ , թէ լեալ իցէ մի 'ի մեծամեծ քաղաքաց աշխարհի : Եւ նութիւն Թագաւորութեան քաղաքացւոց սկսանի 'ի հիւսիոյ կողմանէ 'ի քաղաքէ անտի , որ կոչի Սարաղա . և ձգի ընդ հարաւ մինչև 'ի ծովն Սկիաւնու : Սեծ քաղաքն քաղաքացւոց հասարակօրէն կռչի Վաբիլոն , և այնպէս իսկ կոչէր 'ի վաղուց . ուր էած գերութեամբ Վաբուգոգոնոսոր զորդինն Իսրայէլի յըրուսաղէմէ սրբոյ քաղաքէ :

Ի Թագաւորութեան քաղաքացւոց բազում են դաշտավայրք , և լերինք սակաւք . որպէս և ջուրք սակաւք անցեալք ընդ տէրութիւնն : Բնակիչք աշխարհին քաղաքացւոց ոմանք Վաստուռիք կոչին մոլորութեամբ Վեստորի , և վարեն զնշանադիրս քաղաքականս . իսկ այլք 'ի բնակչաց տեղւոյն վարին արաբացի գրով , և ունին զգէն մահմէտական :

ԳՒՍՈՒՍ ԺԻՒ

Յաղագս թագաւորութեան Միջագետաց:

Թագաւորութիւն աշխարհին Միջագետաց 'ի կողմանէ արեւելից սկիզբն առնու 'ի մեծ քաղաքէն Սուսու, որ է կառուցեալ մօտ 'ի Տիգրիս գետ. և ընդ արեւմուտս ձգի ընդարձակութեամբ մինչև Ղափրատգետ և 'ի քաղաքն Սոսա (կամ Սուսա). որ եղև քաղաք թագաւորութեանն Աբգարու. առ որ առաքեցաւ անձեռագործ պատկերն Սերոնիգա (կամ Սերոն իգօն), որ այժմ 'ի Հռոմ գտանի: Այլ մերձ Սուսա է երկիրն Կառան, յորում երբեմն Աբրահամ բնակէր զոր հրաման ետ նմա տէր թողու և անցանէլ յերկիր արեւտեաց յայնկոյս գետոյն Ափրատայ. ըստ որում լիով արանդի 'ի սուրբ գիրս: Այս երկիր Միջագետք անուանի, կամ յու նահան ձայնիւ Մէսօբօդամիա. վասն զի է ընդ մէջ երկուց գետոց գրախտին՝ Տիգրիսի և Ափրատայ: Այնութիւն երկրիս սկսանի 'ի միոյ 'ի լերանցն Հայոց, որ կոչի Սանսոն, և տարածի ընդ հարաւ մինչև յանապատն Աբաբիոյ փոքու: Արկիրս այս ունի բազում գաշտավայրս բարեբերս և զուարճալիս: Արկուս լերինս ունի յոյժ երկայնս և պողալիցս. մին 'ի լերանց անտի՝ որ է յարեւելից կուսէ, Սինիատ կոչի, և միւս լեաւն Վիստոն: Սակաւ ջուրք խաղան ընդ այն երկիր. իսկ բնակիչք ըմպեն ջուր 'ի ջրհորոց և յաւաղանաց: Այն 'ի նոցանէ ոմանք քրիստոնեայք, այսինքն Մորիք և Հայք, իսկ այլք՝ Սարակինոսք օրինօք և դենիւ: Քրիստոնեայ հայք՝ են հեծելազօրք և հետեակք քաջք. իսկ Սարակինոսք և Մորիք ոչ միսն 'ի զէնս, այլ են արհեստաւորք և երկրագործք. և ոմանք՝ հովիւք խաշանց: Բայց 'ի տեղի ուրեք՝ որ կոչի Մերտին, են ոմանք Սարակինոսք կարի քաջ աղեղնաւորք, և նոցա լեզուաւ Սորդուք (կամ Վիւրաք) կոչին:

462

ԳՎ ՈՒՍ ԺԳ

Յազազս թագաւորութեան երկրին թուրքաց :

(Ժ)ազաւորութի երկրին (Ժ)ուրքաց լաւ է յոյժ և ճոխ մեծութեամբք . բովս ունի արծաթոյ և ոսկւոյ, երկաթոյ և պղնձոյ, որպէս և պաղլէղի շատ : Ընդ գտանին և առատութիք ամ արմտեաց և պտղոց և գինւոյ . և բազում են անդ անասունք, և առաւելապէս երիվարք ընտիրք ~~X~~ Ասամանակից է յարեւելից կուսէ ընդ մեծին Հայոց, և մասամբ ընդ վրաստանի . իսկ յարեւմտից տարածանի մինչև 'ի քաղաքն Ատտաղայ (Ատտաղայ կամ Ըտալեայ), որ կառուցեալ է 'ի վերայ ծովուն յունաստանի : Ի հիւսիսոյ կողմանէ չէ սասմանակից երկրի իմիք, այլ երկայն ընդ երկայն ձգի 'ի վերայ ծովեզերաց մեծի ծովուն : Իսկ 'ի հարաւոյ կուսէ սասմանակից է ընդ երկրորդ Հայք, և մասամբ ընդ Արիկիա, և մասամբ տարածեալ մինչև 'ի ծովն Հունաց, և հայի 'ի կղզին Արարոսի : Ըյս աշխարհ 'ի զանազան ազգաց կողմանցն արեւելից կոչի յունաստան . վասն զի յառաջ ժամանակաւ ինքնակալն Հունաց ընդ ձեռամբ սեպհականեալ ունէր զայս երկիր (Ժ)ուրքաց, և 'ի ձեռն դքսից (կամ զօրավարաց) և պաշտօնէից կայսեր այնր ժամանակի կառավարիւր : Իսկ յետ դրաւելոյ (Ժ)ուրքաց զայն երկիր և բնակելոյ անդ, ընտրեցին տէր 'ի վերայ նոցա, և կոչեցին զնա Սուլդան, որ է ասել թագաւոր : Աւ յայնմ հետէ երկիրն այն կոչեցաւ երկիր (Ժ)ուրքաց, մանաւանդ առ Լատինս : ~~X~~

Ի թագաւորութեան երկրին (Ժ)ուրքաց յուրվ են գաւառք, որ ունին մեծամեծ և գլխաւոր քաղաքս : Ի գաւառն Լիկայոնիայ մեծանուն քաղաք գտանի Աոմի (Գոնիա) . որ է մեծագոյն քաղաքն թագաւորութեան (Ժ)ուրքաց : Հերկրորդ գաւառի՝ որ ասի Ասպագոպկիա, է քաղաքն Աեսարիա յունաստանի : Երրորդ գաւառն ասի Իսաւրիա . և անդ է հին քաղաքն Ալէկիա : Չորրորդն է Փիւլիզիա անուանեալ

և անդ է քաղաքն Օլիբիա յունաստանի: Հինգերորդն ասի Վիսիտան. և անդ է քաղաքնորա Լիփետոն: Սեցերորդն Ռիւթանիա. և անդ է քաղաքն Վիխոր (Վիկիա): Եօթներորդն Պափղագոնիա. և անդ է քաղաքն Աինապոլիս: Ութերորդն ասի Աեներխ (Ղանիք), և ՚ի սմա քաղաքն Տրապիզոն: Ըստ գաւառ և եթ ՚ի սակաւ ժամանակաց հետէ եղև թագաւորութի ըստ այսմ օրինակի: **Յ**որժամ իմուրքք գրաւեցին զթագաւորութիւն երկրին իմուրքաց, չկարացին առնուլ զՏրապիզոն քաղաք և զորս ընդ նովաւ՝ վասն ամբութեան բերդիցն, և վասն այլոց ամբութեանց. և այսպէս մնաց ընդ իշխանութեամբ կայսերն Աոստանդինուպոլսոյ: Ի տնտեսութիւն այնր երկրի զմի կուսակալ ամ ըստ ամէ առաքէր կայսրն, դուքս կամ զօրավար անուամբ: Ուստի դէպ եղև զի ոմն ՚ի դքսից կամ ՚ի վերակացուաց տեղւոյն յապրուտամբութիւն բերեալ, կալաւ անձամբ զտէրութիւն երկրին, և արար զինքն թագաւոր. և որ յայնժամ կալաւ զերկրին Տրապիզոնի, ետ զանձն կայսր կոչել: Ինակիւք կողմանցն այնոցիկ **Յ**ոյնք են, և զարարողութիւն **Յ**ունաց վարեն, և զյունական տառս ունին: **Ս**եք զՏրապիզոն եղաք ՚ի համարի գաւառաց, և ոչ թագաւորութեանց, ըստ որում ուսուցանեն մեզ պատմութիւք կողմանցն արևելից: **Կ** թագաւորութեան երկրին իմուրքաց բնակին քառեակ ազգք, այս ինքն **Յ**ոյնք, **Հ**այք, և **Յ**ակորիկք. սոքա քրիստոնեայք են, և կեան վաճառականութեամբք և երկրագործութեամբք. և իմուրքք՝ որ են Սարակինոսք, որ առին ՚ի ձեռաց **Յ**ունաց զտէրութի այնր երկրի. և ոմանք ապրին վաճառուք և երկրագործութեամբ, և բնակին ՚ի քաղաքս և ՚ի գիւղս. իսկ այլք միշտ դիմեն յանտառս, և կան ՚ի դաշտս՝ ձմերանի և ամարանի, որք են հովիւք խաչանց, և են կարի քաջ աղեղնաւորք:

Գ Վ Ս Ս Ի Թ Ժ Գ

Յազազս Թագաւորութեան երկրին Ասորւոց: X

Թագաւորութիւն Մսորւոց (կամ Սիւրիոյ) յարեւելից կուսէ սկսանի 'ի գետոյն Ափրատայ, և ձգի ընդ արեւմուտս մինչև 'ի քաղաքն Սամոս՝ որ 'ի վերայ ծովուն յունաստանի՝ 'ի գլուխ անապատին Ագիստտոսի: Այնուժիւն Թագաւորութեան Մսորւոց 'ի Տիւսիսոյ կողմանէ սկսանի 'ի Սիւրիտոն (Պէրիւթ) քաղաքէ, և տարածի մինչև 'ի Արակկոս արբունի լեւրին. և յարեւելից կուսէ սահմանակից է ընդ Սիւլագետս. և 'ի Տիւսիսոյ կողմանէ ընդ երկրորդ Տայս, և մասամբ ընդ Թագաւորութեան երկրին Թուրքաց. իսկ 'ի հարաւոյ կուսէ ընդ արեւմուտս չունի սահմանակցութիւն ընդ Թագաւորութեան Իմիք. վասն զի յունական ծովն և Մքաբիոյ անապատն պատեն զնա յերկուց կողմանց:

Թագաւորութիւն երկրին Մսորւոց բաժանի 'ի չորս մասունս կամ նահանգս, որք առ մեծութեան իւրեանց սովորաբար Թագաւորութիւնք 'ի հնումն կոչէին, և Թագաւորք 'ի նոսին նստէին. այլ 'ի պատմութիւնս արեւելեայց գաւառք կոչին այնոքիկ, և ոչ Թագաւորութիւնք: Առաջին գաւառն՝ որ է գլուխ Թագաւորութեանն Մսորւոց, կոչի Սեմ (Շամ). և 'ի միջին վայրի գաւառիս կառուցեալ է ազնուական քաղաքն՝ Վամասկոս: Երկրորդ գաւառն ասի Պաղեստին. յորում է սուրբ քաղաքն Արուսաղէմ: Երրորդն ասի Մատիոքիա. և 'ի նմա են երկու մեծամեծ քաղաքք, այսինքն Տալէպ, և Մատիոք մեծ: Չորրորդ գաւառն կոչի Աիլիկիա. և անդ է անառիկ քաղաքն Տարսոն, ուր ծնաւ երանելի առաքեալն Պօղոս: Եւ այս Աիլիկիա այժմ Տայք կամ Մրմենիա յորջորջի. քանզի յորմէ հետէ Թնամիք քնական հաւատոց զերկիրն զայն բարձին 'ի ձեռաց Յունաց, և ընդ երկար ժամանակ կալան զայն, Տայք այնչափ գուն գործեցին, զի զերկիրն զայն Աիլիկիոյ զերծին

'ի ժողովրդէնէ հեթանոսաց . զորոյ արդ զտէրութիւն ունի շնորհօքն այ թագաւորն Հայոց :

Յերկրին Մտորուոց բնակէն զանազան ազգք , այսինքն Յոյնք , Հայք , Յակօբիկք , նեստորականք և Սարակինոսք : Են անդ և այլ քրիստոնեայ ազգք , այսինքն Մտորիք և Սառոնիք . Մտորիք ունին զարարողութիւն Յունաց , և եղէն յերկար ժամանակէ հնազանդ սրբոյ հռոմէական եկեղեցւոյ . լեզու խօսին արաբացի , այլ զպաշտամունս եկեղեցւոյ կատարեն յունական տառիւք : Իսկ Սառոնիք ունին զարարողութիւն Յակօբիկեանց , և վարեն զլեզու և զնշանագիրս արաբացւոց . և բնակէն շուրջ զլեւրամբ Իբրանանու և 'ի կողմանս Երուսաղէմի . են քաջ աղէղնաւորք , և ապրին երկրագործութեամբ : Մտորիք բազում են , Սառոնիք սակաւաւորք :

Երկայնութիւն թագաւորութեան երկրին Մտորուոց քսան աւուրց գնացիւք Վճարի . իսկ լայնութիւն աւուրքք հնգօք , և 'ի տեղուջ ուրեք նուազիւք , ըստ որում անապատն Բրաբիոյ և ծովն յոնիական հեռազոյն կամ մերձագոյն յարին :

ԳԼՈՒԽ ԺԵ

Յազագս տէրութեան Սարակինոսաց :

Որպէս յաւետարանի գտանի , զի 'ի ժամանակի ծննդեան տեառն մերոյ Յիսուսի Վրիստոսի ինքնակալն հռոմայեցւոց ( ) գոստոս կայսր ունէր զմիա հեծան տէրութիւն ամենայն աշխարհի . այլ զկնի թագաւոր ոմն Պարսից Խոստորասաթ անուն եղև առաջին վտարանջող յինքնակալութենէ հռոմայեցւոց , և ետ անուանել զինքն ինքնակալ Մտիոյ : Սա գրաւեաց զտէրութիւն Պարսից , Սարաց , Հայոց և քաղղէացւոց . և այնչափ մեծացաւ իշխանութիւն նորա զի բռնութեամբ կորզեաց զայն աշխարհս բոլորովին 'ի ձեռաց հռոմէական կայսեր . և տեւաց այս տէրութիւն թագաւորութեան Պարսից զամս երեքհարիւր քսան և ինն : Իսկ յետոյ Սարակինոսք բարձին 'ի նոցանէ զինքնակալութիւն Մտիոյ . որպէս

'ի ստորև յայտնագոյն ցուցցի: Յամի տեառն վեց-
 հարիւր քսան և երկու Սարակինոսք մտին 'ի թագա-
 ւորութիւն Մտորոց, և առին պատերազմաւ զբազ-
 մահարուստ քաղաքն դամասկացոց 'ի ձեռաց Յու-
 նաց՝ զոր նոցա կալեալ էր ընդ ժամանակս ձիգս. և
 ապա 'ի սուղ ժամանակի գրաւեցին զթագաւորու-
 թիւն Մտորոց: Յետ այնորիկ պաշարեցին զմեծ քա-
 ղաքն Մնտիոքայ, յորում կային Յոյնք զայնու ժամա-
 նակաւ: Այսրն չերակլ ( ) գոստոս ինքնակալն տե-
 րութեան հռոմայեցոց՝ իբրև լուաւ զայս, առա-
 քեաց Յունաց օգնականութիւն մեծ, որպէս զի
 պաշտպանեսցէ քաղաքին ընդդէմ Սարակինոսաց: X
 Այլ իբրև եկին զօրք չերակլի կայսեր 'ի դաշտ ու-
 րեք՝ Պոսսենէ անուանեալ, և Սարակինոսք 'ի հան-
 դիպոյ ճակատեցան, եղև մարտ սաստիկ յոյժ, և ա-
 հագին մաքառումն 'ի մէջ նոցա. այլ 'ի վախճանի
 զօրացան հազարացիք, և 'ի բախման անդ անհա-
 մար եղև բազմութիւն մարտկաց անկեւոց. զի և
 ցարդ երևին անդ յաճախութիւնք ոսկերաց դիա-
 կանց. և այնպէս հարկ եղև Յունաց պատսպարե-
 լոց 'ի քաղաքի՝ առ յոյժ երկիւղի տալ զՄնտիոք 'ի
 ձեռս Սարակինոսաց պէսպէս դաշամբք և ուխտիւք:

Մնտի յառաջ խաղացեալ յաղթականացն՝ մտին 'ի
 Աիլիկիա, 'ի Ապպադոպկիա, 'ի Աիկայոնիա գաւառս
 ճոխս. և 'ի սակաւ աւուրս արկին զնոսա ընդ տերու-
 թեամբ իւրեանց. զի ոչ ոք կարէր զդէմ ունել զօ-
 րութեան նոցա. ուստի եղև նոցա փքանալ յոյժ ամ-
 բարտաւանութեամբ, մինչև կազմեցին և ցոկանաւս
 հանդերձ բազմութեամբ այլոց նաւաց, և բացին ա-
 ռադաստս դէպ 'ի Աոստանդինուպօլիս: X Այլ նախ ի-
 ջին 'ի Աիպրոս, և առին զմեծ քաղաքն այնր թագա-
 ւորութեան զկոչեցեալն Աոստանդիա, ուր էր գե-
 րեզման սրբոյն Ղառնաբայ առաքելոյ. և յաւարի
 առեալ զանբաւ մեծութիւնս քաղաքին, և գերեալ
 զանթիւ ամբոխս, հիմնայատակ արարին զտեղին,
 մինչև անբնակ լինել յայնմ հետէ: Ապա դիմեալ 'ի
 հռոդոս կղզի, և յայլ բազում կղզիս հռոմայե-
 ցոց, աւար հարին, և առին գերի բազում:

Յետ ամենայնի խաղացին 'ի վերայ Աոստանդինու-

սլոյսոյ, և պաշարեցին զմեծաշէն քաղաքն 'ի ցամաքէ
 և 'ի ծովէ : Իսկ քրիստոնէից տեսեալ զայնչափ գու-
 մարտակ թշնամեաց՝ զաշի զերկիւղի հարան յոյժ
 յոյժ, և խոնարհութեամբ ողորմութիւն խնդրէին 'ի
 տեսունէ. և ահա յաջողեցաւ յակնարկութենէն այ՝
 զի թէպէտ և ժամանակն էր ամառնային, և ծովն
 անհողմութեամբ անշարժ կայր յալեաց յանկարծա-
 կի յարեաւ փոթորիկ ահագին, որ զթշնամեացն ցրու-
 կանաւ և զամենայն լաստափայտս ծովասոյղ արար,
 և ոչ որ յեղեւոցն 'ի նոսա ապրեցաւ. զոր տեսեալ այ-
 լոց՝ անդէն վաղվաղակի մեկնեցան 'ի փախուստ յետս
 ընդ կրունկն : Իսկ քրիստոնէից տեսեալ զանձինս
 ճողոպրեալ ողորմութեամբն՝ Վրիստոսի՝ ուրախու-
 թեամբ մեծաւ կարգեցին զօրն զայն 'ի տօն տարե-
 կան 'ի փառս փրկչին յաւէժաբար. որ և ցայսօր կա-
 տարի յամենայն քրիստոնէից կողմանցն այնոցիկ ջեր-
 մեռանդն հանդիսիւ : ✕

Իսկ հագարացիքն առ ժամանակ մի դադարեալ 'ի
 հանդիստ, յետ այնորիկ բազմաձեռն զօր ժողովե-
 լով՝ խորհեցան յարձակիլ 'ի վերայ թագաւորութեան
 Պարսից. և նախ միջամուխ եղեն 'ի թագաւորու-
 թիւն Սիլագետաց. ապա դիմեցին 'ի թագաւորու-
 թիւն քաղզէացոց, որ էր ընդ տէրութիւն Պար-
 սից արքայի, որ չէր ձեռնհաս զգէմ ունել Պարակի-
 նոսաց. ուստի 'ի գլուխ հանին զամենայն ուխտ սրբ-
 տից իւրեանց 'ի վերայ երկրին այնորիկ : Իսկ թագա-
 ւորն Պարսից Մակերօթ (³ազկերտ) անուն զաշի
 հարեալ անկանիլ ընդ լծով իշխանութեան Պարա-
 կինոսաց՝ գեսպանս արձակեաց 'ի նահանգս և 'ի թա-
 գաւորութիւնս, որք էին շուրջ զգետոյն Փիսոն, և
 ժտեաց օգնականութիւն առ 'ի նոցանէ, խոստանա-
 լովորոց գայցեն՝ մեծամեծ թուախ և պատիւս : Երգ
 'ի թագաւորութենէ (Սուրբաստանու՝ որ առաւել
 մերձ էր 'ի թագաւորութիւն Պարսից՝ ժողովեցան
 իբրու վեց հազար արանց, որ կոչէին յայնժամ (Սուր-
 քինեանք (կամ (Սուրբմէնք կամ (Սուրբոմեանք), և
 յուղի անկեալ ձեռն տալ արքային Պարսից, դիմե-
 ցին և անցին ընդ գեան Փիսոն ✕ Եւ է նոցա այսպիսի
 սովորութիւն, զի յորժամ երթան յո և է, ընդ իւրեանս

տանին զգստերս և զկանայս, որ ոչն կարեն արագ-
 գնալ, այլ առուր առուր սահաւ գնացս առնեն: Իսկ
 Սարակինոսք՝ որ էին ՚ի Թագաւորուէ քաղղէացոց,
 որում տիրեցին ըստ ասացելոցս, խիթացեալ՝ զի ե-
 թէ զօրք իմուրքաց և Պարսից ՚ի մի վայր եկեացեն,
 Վարիցեն ՚ի գլուխ հանել զկամս իւրեանց, խոր-
 հուրդ արարեալ աջողագոյն՝ փութան յարձակիլ ՚ի
 վերայ Պարսից արքային, մինչև հասեալ իցէ նոցա
 օգնականութիւն ուստեք: Եւ Թագաւորն Պարսից՝
 որ անկարանայրն խուսափել ՚ի կռուոյն, իւրով ազ-
 դաւ ել ընդ առաջ Սարակինոսաց. և ՚ի լինել մար-
 տի մօտ ՚ի քաղաքն Սարգայ (կամ Սարաղայ), սառ
 տիկ մաքառումն եղև ՚ի մէջ նոցա, և անկան յեր-
 կուց կողմանց անթիւ մարտիկք Վալլ ՚ի վախճանի
 Թիկունս դարձուցին Պարսք, և Սարակինոսք արիա-
 բար զհետ մտեալ՝ հարին սպանին ընդ այլս և զար-
 քայն Պարսից, և տարան զյաղթութիւն յամի 632:

Երգ իբրև մեռաւ արքայն Պարսից ըստ այսմ օ-
 ղինակի, որգիքն հագարու արկին ընդ լծով զԹագաւ-
 օրուութիւն Պարսից և զայլս յօրունս, և կացուցին զմի
 տէրութիւն, և ինքնակալ ընտրեցին ինքեանց յազ-
 գէ Սահմէտի, և կոչեցին զնա Խալիֆա, և սահ-
 մանեցին՝ զի աթու նորա իցէ ՚ի Վաղտատ մեծահա-
 բուստ քաղաքի. իսկ յիւրաքանչիւր այլ Թագաւորու-
 թիւնս, զորս նուաճեալ էր հագարացոց, կարգե-
 ցին մի մի տէր, զոր Սուլդան անուանեցին: Եւ
 նուհետև առին և զայլ քաղաքս և զաւանս, և կա-
 լան զմեծն Սիա ողջոյն, բաց ՚ի Թագաւորութենէն
 Վիխազաց՝ որ ՚ի Սիրս, և բաց ՚ի դաւառէ անտի Թա-
 գաւորութեան հայոց, որ աամկօրէն կոչի հալոյէն:
 Եւ յս երկու նահանգք զդէմ կալան Սարակինոսաց,
 և ոչ կամեցան բնաւ հպատակիլ նոցա. և այնպէս
 դտան ապաստան և պատսպարան ամենայն քրիստո-
 նէից, զորս հալածէին Սարակինոսք՝ ստիպելով ըզ-
 նոսա հնազանդիլ օրինաց Սահմէտի:

Իսկ վասն իմուրքինեանց նշանակելոց ՚ի վեր անդր,
 որ դէմ եղեալ էին ձեռնտու լինել արքային Պարսից,
 համառօտիւ ունիմք ասել ինչ. որպէս զի պատմու-
 թիւն նոցա որ զինի՝ դիւրիմաց դտանիցի: Երգ այս

Սուրբ Թեոփիլոսը նախասացեալք հասին մինչև յերկիր ինչ, որ ասի խորասան, և անդ իմացան՝ թէ որպէս արքայն Պարսից սպանաւ ՚ի ճակատու. վասն որոյ կամեցան այլ ևս յառաջ խաղալ Քայց լաւ համարեալ ապաստան լինել ՚ի խորասան՝ եղին ՚ի մտի թէ կարող են ունել և պահել զայն յերեսաց Սարակինոսաց: Օ այս տեսեալ և Սարակինոսաց՝ գումարեցին զօր բազում ՚ի նուաճել ամենայն յեղանակօք զՍուրբ Թեոփիլոսս: Այլ իբրև տեսին Սուրբ Թեոփիլոսը զանթիւ բազմութի Սարակինոսաց, յերկուացեալք ընդ կռիւն՝ պատգամաւորս յղեցին առ խալիֆայն, յանձն առեալ հնազանդ լինել հաճոյից նորա և հրամանաց, և աղաչեցին պահպանել զինքեանս ընդ տէրութեամբ իւրով:

Այս պատգամ հաճոյ եղև Սարակինոսաց. և այսպէս ընկալան զնոսա, և ետուն նոցա բնակել յայլ երկիր, ուր չիցէ երկիր զապստամբութեան. և եղին ՚ի վերայ նոցա տարեկան հարկ վճարելի տէրութեան, և այլ ևս բազում ծառայութիւնս: Այսպէս Սուրբ Թեոփիլոսը բազում ժամանակս մնացին ընդ լծով Սարակինոսաց, մինչև թագաւորութիւնք Պարսից, աւրաց և քաղդէացոց դարձան ՚ի դէնն Սահմէտի: Յետ այնորիկ խալիֆայն ետ կոչել առ ինքն զժերս Սուրբ Թեոփիլոսն, և ամոքեաց զնոսա ընդունել զօրէնս և զդէնն Սահմէտի, և զուն գործել զի զնոյն առնիցեն այլ ամենայն Սուրբ Թեոփիլոսը, խոստանալով նոցա շնորհս և պատիւս, եթէ յայսմ սակի հնազանդեցին կամաց իւրոց:

Այլ քանզի Սուրբ Թեոփիլոսը չունէին բնաւ օրէնս ինչ, դիւրաւ հաւանեցան հրամանի խալիֆային, և եղեն ամենեքին Սարակինոսք: Այլ յառաջել ժամանակի այնչափ փոյթ տարան այդմ, զի ՚ի դէնն Սահմէտի յարեցան վաթսուն և չորս աղինք Սուրբ Թեոփիլոսն, և դարձան ամ Սուրբ Թեոփիլոսը ՚ի կրօնս Սարակինոսաց, բաց յերկուց և եթ ազգաց, որք զատան որոշեցան յայլոց ամենեցունց դարձելոց: Յայնմ հետէ Սարակինոսք սկսան սիրել զՍուրբ Թեոփիլոսս, և առնէին նոցա շնորհս և բարիս. ուստի բազմացան ճոխութեամբ և թուով. քանզի դիտացին ընդ տէրու-

Թեամբ Սարակինոսաց անցանել խորադիտութեամբ մինչև գտին տեղի և առիթ վտարանջութեան, զոր զբռամբ ածեալ՝ առին զտէրութիւն 'ի ձեռաց Սարակինոսաց, որպէս տեսցի 'ի ստորև:

Սարակինոսք Թագաւորեցին Ղսիա զամս հարիւր իննսուհակութ նախ քան զկորուսանել զտէրութինս. այլ յարեաւ խռովութիւն իմն մեծ 'ի մէջ նոցա, մինչ զի սուլգանք և այլ իշխանք աշխարհաց՝ որ պարտական էին հնազանդիլ խալիֆայի, սկսան աստամբել 'ի նմանէ. յոր սակս իշխանութին Սարակինոսաց կարի յոյժ նուազեցաւ: Յայնմ ժամանակի նստէր կայսր 'ի Սոստանդինուպոլիս քաջազօր Վիոժէն անունս ասարիաբար և հզօրապէս սկսաւ յարձակիլ 'ի վերայ Սարակինոսաց, և յետս էառ բազում քաջաքս և ամրոցս անկեալս ընդ ձեռամբ Սարակինոսաց յաւուրս Հերակլի կայսեր. և բաց յայլոցն ազատեաց և Ղսիոք քաղաք և զամուր քաղաքս Վիլիկիոյ, որ աշխարհ հայոց կոչի այժմ. որպէս և զմասն Թագաւորութե Սիջադետաց դարձոյց 'ի տէրութի քրիստոնէից: Իսկ այլ Թագաւորութիւնք Ղսիոյ մնացին ընդ տէրութեամբ Սարակինոսաց, և կալան զայն մինչև թուրքինեանք տիրեցին այնց տեղեաց տէրութեան. որպէս տեսցի յայտնագոյնս զկնի:

Յամի 1054 սկսան թուրքինեանք նախ տիրել Ղսիա, իմա ըստ օրինակիս ըստ այամիկ: Օր յորժամ թուրքինեանք լցան հարստութեամբք և բազմացան յոյժ թուով, տեսեալ զերկպառակութիւնն՝ որ զօրանայր 'ի մէջ Սարակինոսաց, զմտաւ ածին՝ թէ կարող են հեշտեալ գրաւել զինքնակալութիւն նոցա. ուստի ընտրեցին 'ի վերայ իւրեանց Թագաւոր և տէր. քանզի յառաջագոյն ոչ երբէք ունէին յազգէ իւրեանց զոր տէր հանրական կամ ազգային. և առաջին տէրն նոցա կոչեցաւ Սաօրգ: Ըրդ այն ինչ եղև նոցա տէր ունել, քաջութիւն յարձակեցան 'ի վերայ Սարակինոսաց, և 'ի սուղ ժամանակի ստացան զամենայն երկիր մեծին Ղսիոյ: Բայց ոչ ինչ նեղութիւն կամ ծանրութիւն ետուն խալիֆայի: Ըստ յորժամ թուրքինեանք գրաւեցին զտէրութի աշխարհին Ղսիոյ, խալիֆայն առ ահի առաւել

քան առ սիրոյ՝ կամեալով հաճել զնոսա յամենայնի, զնա ինքն զԱստուգ տէրն նորա կարգեաց լինել ինքնակալ Մսիոյ համօրէն: ~~X~~

Բայց յետ անցանելոյ սակաւ միջոցի ժամանակի ելից զաւուրս իւր Աստուգ և մեռաւ. և պայազատեաց զնա մին յորդոց նորա, որ կոչեցաւ Տողրիսսա (այն է Տուղրիլ խանկամ Տուղրիլ շահ). և սա սկսաւ մարտ յարուցանել ընդդէմ կայսեր: Զունաց, և էառ զբազում տեղիս նորա և զամուրս: Եւ առաքեաց զոմն յազգականաց իւրոց Մրտոտ անուն, յարձակիլ ՚ի Թագաւորութիւնն Սիջագետաց, և Թողացոյց նմա առնել զոր ինչ կարող իցէ ընդդէմ: Զունաց: Աւստի սա ինքն Մրտոտ մեծաւ ամբօխիւ ճանապարհ արարեալ եկն պաշարեաց զքաղաքն Ուռհա, զոր էառ անաշխատ: Զետոյ դիմեաց յայլ երկիրս և ՚ի տեղիս, և զբովանդակ Սիջագետս արկ ընդ տէրութեամբ իւրով. և զաթոռ իւր եդ ՚ի քաղաքն Սերտին, և ետ ամենեցուն կոչել զինքն սուլղան:

Զայնմ ժամանակի մեռաւ Տողրիսսա ինքնակալ Մսիոյ. և յաջորդեաց նմին որդի նորա Մսպասալէմ անուն. որոյ էր եղբօրորդի մի Սուլէյման անուամբ, որ էր քաջարի ՚ի զէնս, և շատ ծառայեալ էր հօր իւրում. և զսա զօրու ծանու առաքեաց ՚ի Ասպագովկիա, և Թողացոյց նմա զոր ինչ կարիցէ ՚ի ձեռս բերել ՚ի Զունաց: Մրդ չորբաւ և էառ Սուլէյման զյոյլով քաղաքս Թագաւորութեան երկրին (Սուրբաց, և զտէրութիւնն նորին ողջոյն արկ ընդ իւրով տէրութեամբ, և ետ զինքն կոչել սուլղան. և փոխեալ զանուն իւր՝ ետ կոչել Սուլէյմանշահ (Սուլէյման շահ). և զսա յիշատակեն պատմութիւնք Պասսագիոսի Վոդեփրետայ յաղագս Պողիոնի. քանզի նա եղև առաջին՝ որ պատերազմաւ ընդդէմ եկաց քրիստոնէից:

Մսպասալէմ ինքնակալ (Սուրբաց. և յաջորդեաց նմա որդի նորին Սելիք շահ) սա յղեաց զսուլղանն Սիջագետաց Մրտոտ, և զՍուլէյման սուլղան երկրին (Սուրբաց ՚ի պաշարել զՄսիոք քաղաք. որ յետ սակաւուց առին զայն. քանզի քաղաքն մեծ էր յոյժ, և սակաւք էին ՚ի նմա զօրք ՚ի

պաշտպանել և յընդդէմ կալ Սարակինոսաց . և այսու օրինակաւ արտաքս վտարեցան Յոյնք յամենայն Լսիոյ յերեսաց թշնամեաց քրիստոնէութեան :

Յետ այսորիկ մեռաւ Սէլիք շահ ինքնակալ թուրքաց թողեալ երկուս որդիս , և պայազատեաց զիշխանութիւն Տօրն անդրանիկն , որ կոչուր Պելքիարուխ . այլ եղբայր նորա բռնագոյն քան զնա՝ կալաւ զմեծ մասն ինքնակալութեանն : Ալ յայնմ ժամանակի՝ յորում Պասսագիոս Վողեփրիտ ՚ի Պողիոնէ էանց ընդ երկիր թուրքաց , Պելքիարուխ էր ինքնակալ Պարսից , և Սուլէյման էր սուլդան երկրին թուրքաց , որ բազում յարձակմունս արար ՚ի վերայ քրիստոնէից նախ քան զանցանելն ՚ի թագաւորութիւն երկրին այնորիկ : Իսկ յորժամ քրիստոնէայք անցին ՚ի թագաւորութիւն թուրքաց , և պաշարեցին զբազաքն Լնտիոբայ , զայն լուեալ ինքնակալին թուրքաց՝ առաքեաց յօգնութիւն այնր քաղաքի զոմն ՚ի զօրավարաց իւրոց Վորպաղատ անունն անթիւ բազմութեամբ պատերազմողաց . այլ մինչև եկեալ նորա ՚ի թիկունս , քրիստոնէայք կանխաւ առին զբազաքն . ուստի պաշարեցին զայն յամենայն կողմանց , և այնպէս քրիստոնէայք՝ որ յառաջն պաշարիչք էին , պաշարեցան : Լպա քրիստոնէայք ելին արտաքս ՚ի քաղաքէ՝ կարգեալք խմբովք և ճակատուք . և մղեցին մարտ ընդդէմ Սարակինոսաց և խորտակեցին մաշեցին զամենեսին իբրև զմղեղ յակնարկութենէն նյ . իսկ փախստեայքն դարձան ՚ի թագաւորութիւն Պարսից , և գտին զՊելքիարուխ զտէրն իւրեանց վճարեալ ՚ի կենաց . և եղբայր նորա կամէր յաջորդել նմա , և ունել զինքնակալութիւնն : Իայց ոմանք յոսոխացնորա ՚ի վերայ դիմեալ յօշօշ արարին զնա . քանզի և ոչ յետոյ կարացին միաբանիլ յընտրութիւն ինքնակալի , կամ հանրական պետի ՚ի վերայ իւրեանց . այլ երկպառակեալ կռուէին ընդ միմեանս :

Օ այս տեսեալ Վրաց , և Հայոց մեծին հայաստան աշխարհի՝ ՚ի վերայ յարձակեցան թուրքաց արիաբար , և քաջապէս և փախուցին զնոսա ՚ի բովանդակ իշխանութենէ . ուստի չոքան կանամբք և որդւովք

բնակել ՚ի տէրութիւնս (Թ)ուրքաց աշխարհին. և այն պէս յոյժ զօրացաւ իշխանութիւնս սուլդանին երկրին այնորիկ, մինչև հզօրագոյն լինել քան զամենեսեանս. և մինչև ՚ի գալուստ (Թ)աթարաց կալաւ խաղաղութեամբ զԹագաւորութիւնս իւր. յորոց յետոյ ուրեմն պարտեցաւ, որպէս տեսցուք զկնի :

Ի Թագաւորութեան Խորազմեայց կային ժողովուրդք ինչ ՚ի զէն աջողակք, որ միշտ բնակէին վրանօք ՚ի դաշտս, և հովիւք էին անդէոց : Սոցա լուեալ վասն Թագաւորութեան Պարսից, զի մնացեալ էին անթագաւոր, անտէրունչ և անօգնական, խորհեցան՝ թէ դիւրաւ կարեն ունել զայն. վասն որոյ խորհուրդ արարեալ ՚ի մէջ իւրեանց՝ ընտրեցին զոմն առաջնորդ և տէր, որ կոչէր Սալաւատին. և անյապաղ միաբան դիմեալ՝ մտին ՚ի Թագաւորութիւն Պարսից, և չօքան մինչև ՚ի քաղաքն Խորոսի առանց դիմակացութեան ուրուք. և անդ հաստատեալ զկայս իւրեանց, զնա ինքն զՍալաւատին տէրն իւրեանց պսակեցին ինքնակալ Միոյ Քանզի եդին ՚ի մտի՝ թէ նոյնպէս դիւրաւ նուաճեն զայլ Թագաւորութիւնս Միոյ, որպէս արարին ընդ Թագաւորութիւնս Պարսից, անտէրունչ գտեալ զայն :

Մյս Խորազմեայք ետուն զանձինս ՚ի հանգիստ և ՚ի զբօսանս. և լցեալք մեծութեամբ Թագաւորութեան Պարսից՝ փքացան հպարտութեամբ մեծաւ, ուստի խաղացեալ դիմեցին ՚ի Թագաւորութիւն (Թ)ուրքաց՝ խորհելով տիրել այնմ. այլ սուլդանն (Թ)ուրքաց Մլատին անուն՝ ժողովեալ զզօրս իւր՝ ընդ առաջ ել Խորազմեայց ՚ի մուտս Թագաւորութեան իւրոյ. և սկսաւ լինել պատերազմ ահագին ՚ի մէջ նոցա. այլ յետոյ ուրեմն թիկունս դարձուցին Խորազմեայք, և կորուսին զպետն և զինքնակալն իւրեանց, որ սպանաւ ՚ի ճակատու անդ : Իսկ ինքեանք մազապուր փախուցեալք՝ ժողովեցան ՚ի դաշտն Ուսայու, խորհել թէ զինչ այնուհետեւ առնիցեն. վասն որոյ մտին ՚ի Թագաւորութիւն երկրին Մսրոց, զոր յայնժամ կառավարէր տիկին ոմն. վասն որոյ և կարծէին հեշտեալ ՚ի բուռն առնուլ զայն Թագաւորութիւնս : Մյլ ազնուական տիկինն

այն ետ հաւաքել զգօրս իւր 'ի հալէպ քաղաք, և զգէմ կալաւ Խորազմեայց. և եղև ճակատ մարտի առ Լիփրատ գետով. և անդ ևս դարձեալ 'ի պարտուծիւն մատնեցան Խորազմեայք, և դարձան 'ի փախուստ մինչև յանապատն Լըաբիոյ: Լըպ անցին ըստ գետն Լիփրատ առ Սաքաւ բերդաւ, և մտին յերկիրս ասորեստանեայց, և չօքան մինչև 'ի դաւառն Պաղեստինոյ, որ 'ի Թագաւորութեան երուսաղէմացւոց. անդ ոչ սակաւ զեան ետուն քրիստոնէից, որպէս լիով գտանի 'ի պատմութիւնս Կողեփրեայ Պասսագի: Լըալ 'ի վախճանի այս ազգ Խորազմեայց յօինչ դարձաւ 'ի սուղ ժամանակի. զի որովհետև այդ Խորազմիք չկամէին հնազանդիլ աւագաց իւրեանց, զատուցեալ լինէին 'ի խումբս խումբս ամբօխից. և երթային ոմանք առ սուլդանն Վամասկոսի, ոմանք առ սուլդանն համայ, այլք առ սուլդանն համայ, և այլք առ այլ սուլդանս Թագաւորութեն ասորեստանեայց, որք յայնմ ժամանակի հինգ էին Թուով. և ծառայէին նոցա որպէս Թոշակաւոր:

Իսկ առաջնորդն Խորազմեայց՝ որ կոչիւր Սարգատ, իբրև ետես զինքն այնպէս Թողեալ լքեալ յազգէ իւրմէ, գնաց առ սուլդանն Քաբէլոնի, և յանձնարար զինքն և զիւրսն 'ի հաճոյս և 'ի հրամանս նորա: Աւստի սուլդանն սիրով ընկալաւ զԽորազմիս, և բաժանեաց զնոսա 'ի մէջ զօրաց իւրոց. զի ոչ կամէր՝ Թէ 'ի միասին լինիցին. և զիշխանն Խորազմեայց մեծապէս պատուասիրեաց, և ետ նմա մեծամեծ տուրս և հասս. և մինչև ցօրս ցայս ժառանգք այնր իշխանի պատուեալ են 'ի Քաբէլոնի. և ահա 'ի ձեռն Խորազմեայց մեծացաւ յոյժ իշխանութիւն սուլդանին Քաբէլոնի, իոր յառաջ քան զգալուստ նոցա փոքր էր և նուաստ: Իսկ Խորազմեայք ըստ հաճոյս բաժանեալք՝ յետոյ ուրեմն յօինչ դարձան, և այնպէս աւերեցաւ ազգն Խորազմեայց. և յետ սուղ ժամանակի ապա սկսան իմաթարք տիրել յԼըսիա. որպէս լիագոյն ասասցի 'ի ստորև:

ԳՎ ՈՒԽ Ժ.Օ.

Յաղագս աշխարհին՝ ուր յառաջագոյն բնակէին Թաթարք :

Մշխարհն այն , յորում կանխաւ բնակէին (Ժ)աթարք , է յայնկոյս մեծի լերինն (Կեղեկնայ , որ յիշի 'ի պատմութեան Մշէքսանդրի . արդ յայնմ նահանգի բնակէին (Ժ)աթարք՝ որպէս մարդիկ անասնակերպ . ոչ գիր ունէին , և ոչ հաւատս ջոկս արածէին կենդանեաց , և տեղւոջէ 'ի տեղի չու առնէին 'ի ինգիր արօտոյ անդեայց . չէին բաւական 'ի հրահանգս զինուց , այլ յամենեցունց արհամարհեալ էին , հարկատու լինելով բոլորից : Նորով ազգք էին (Ժ)աթարաց 'ի վաղնջուց հետէ , որք հասարակ անուամբ Ս՝ողոլք կոչէին . և այնչափ բազմացան , մինչև յեօթն գլխաւոր ազինս բաժանեցան , որք և առաւել պատուական համարեցան 'ի մէջ նոցա :

Մշաջինն ազգացս (Ժ)աթարաց կոչի (Ժ)աթար , որ է անուն առեալ 'ի գաւառէ բնակութեան նոցա 'ի վաղուց . երկրորդն կոչի հանկուտ . երրորդն Աունատ . չորրորդն Այալիս . հինգերորդն Սոնիք . վեցերորդն Ս՝ոնգի . եօթներորդն (Կ)եպաթ (Մ)շ յորժամ այս եօթն ազգք (Ժ)աթարաց կային ընդ հպատակութեամբ մերձակայ դրացեաց ըստ նախաձառելոցս , գէպ եղև զի ծեր ոմն աղքատ՝ շինող փոսից , տեսիլ ետես 'ի քուն , այսինքն զայր մի զօրական բոլորովին սպիտակ , սիրելի , հեծեալ 'ի ձի սպիտակ . որ յանուանէ կոչեաց զնա , և ասէ . Աանգիէ (Ղ)ինկիզ) կամք անմահին նյ է , զի դու լիցիս իշխան վերակացու (կամ տնօրէն և վարիչ) (Ժ)աթարաց , և տէր 'ի վերայ ազգացս Ս՝ողոլից . և քև ազատեսցին 'ի ծառայութենէ սահմանակցաց , յորում յերկարեցին , կրելով վէճս և հարստահարութիւնս 'ի տիրողաց մերձաւորաց . և և զհարկա՝ զոր տային նոցա , ինքեանք առցեն 'ի նոցանէ : Աանգիոս (Ղ)ինկիզ) լցաւ մեծաւ զուարթութեամբ 'ի լսելն զպատգամն նյ , և պատմեաց ամենեցուն զտեսիլն՝ զոր ետես . բայց առաջնորդք և մեծա-

մեծք նոցա չկամեցան հաւատալ տեսլեանս, մանաւանդ ըստ իմիք ծիծաղեցան զծերունեաւ: Ասկ 'ի յաջորդ գիշերի նոյն առաջնորդք տեսին զսոյիտակ զինուորն և զտեսիլն, որպէս ծերն Անգիոս (Ղինկիզ) պատմեալ էր ամենեցուն. և պատուէր հրամանի տուաւ նոցա 'ի կողմանէ նոյ անմահի, զի հնազանդ լինիցին Անգիոսի, և տացեն պահել ամենեցուն զհրամանս նորա: Աւստի եօթն այն առաջնորդք և մեծամեծք եօթնեակ ազգաց (Թաթարաց համահաւաքեալ զժողովուրդս՝ ետուն նոցա հնազանդիլ Անգիոսի (Ղինկիզայ) որպէս 'ի բնէ տեառն իւրեանց:

Ապա զաթոռ նորա հաստատեցին 'ի միջի իւրեանց, և սիւսեալ զօթոց ինչ (կամ գորդ հիւսեալ) սեւագոյն յոյժ 'ի վերայ գետնոյ՝ նստուցին 'ի վերայ նորա զՂինկիզ (կամ զԱնգիոս). և եօթն առաջնորդք մեծամեծք ամբարձին զնա, և եղին 'ի վերայ աթոռոյ մեծաւ ցնծութիւն և աղաղակաւ, և կոչեցին զնա Աննա առաջին ինքնակալ, և արարին նմա յարգութիւն ծնրադրութեամբ իբրև ինքնակալի և տեառն: Արդ յաղագս այսպիսի հանգիսի՝ զոր արարին (Թաթարք առաջնոյ ինքնակալի և տեառն իւրեանց, և վասն օթոցին (հիւսելոյ) մի ոք զարմասցի. զի թերևս զայլ գեղեցիկ պատառ ոչ ունէին. կամ գուցէ այնչափ տխմար էին և անշուք, զի զայլ լաւագոյն չունէին կամ ոչ գիտէին առնել:

Այլ վասն ներկայ ժամանակիս կարող է որ զարմանալ, զի յորժամ նոյն (Թաթարք զբազում թագաւորութիւնս ստացան և զանբաւ մեծութիւնս, իբր զի 'ի ձեռին ունին զտերութիւն Ասիոյ և զՃոսութիւն, և մինչև 'ի սահմանս հունգարաց են տիրեալ, ոչ վասն այսորիկ իսկ կամեցան թողուլ իւրիք զհին սովորուի կամ զկերպ իւրեանց. մանաւանդ թէ պէտք են, զի հաստատութեամբ ինքնակալին (Թաթարաց բոլորովին պահեսցի այն կարգ, զոր կալան նախնիք իւրեանց: Այլ ես երկիցս անձամբ առաջիկայ գտայ այսմ հաստատութեան առ 'ի ինքնակալէ: Այլ մեք յառաջիկայսն դարձցուք:

Ղինկիզ խան՝ որ եղև ինքնակալ հաւանութեամբ

Հասարակաց և Հաճու թեամբ ամենայն Սլաթարաց, մինչև և բուռն հարեալ յիրս իրս՝ փորձել կամեցաւ, եթէ Սլաթարք ամենայն Հնազանդին ինքեան հաւատարմութեամբ. վասն որոյ եհան պատուէրս ինչ պահել ամենեցուն: Առաջին պատուէրն այս էր, զի ամենայն Սլաթարք հաւատասցեն և Հնազանդեսցին այն անմահի, որ ակնարկութեամբ ստացաւ զպատիւ ինքնակալութեան: Օ այս պատուէր ուսեցին Սլաթարք. և յայնմ ժամանակէ հետէ սկսան կարգաւ զանձ ~~և~~ մինչև ցայսօր յնամ ՚ի դործս իւրեանց Սլաթարք կարդան զանունն տեառն: Արկրորդ հրաման ետ, զի ՚ի վերայ իւրաքանչիւր տասանց կարգեսցի մի ոստիկան, և ՚ի վերայ հազարաց դիցի մի ոմն, և ՚ի վերայ տասն հազարաց ոմն մի. և կօչեաց զբիւր մի զօրու՝ գունդ. և ևս հրաման ետ, զի եօթն առաջնորդք կամ զօրավարք լիցին ՚ի վերայ եօթանց ազանց Սլաթարաց, որ զամենայն աշտիճան պատուոյ ՚ի բաց եղեալ և հանասազ զայդ առնիցեն:

Արար և այլ պատուէր ահարկու և անհնարին. քանզի հրամայեաց եօթանց այն զօրավարաց Սլաթարաց, զի իւրաքանչիւր ՚ի նոցանէ ածցէ զանդրանիկ իւր, և ինքնին ձեռամբ իւրով հատցէ զգլուխն: Ալ եթէ պէտ այս հրաման երևէր անագորոյն և անօրէն, բայց ոչ որ իշխեաց հակառակ կալ իւրք. վասն զի գիտէին՝ թէ նա տէր է անձային տեսլութեամբ. վասն որոյ զօր ինչ պատուէր ետ ինքնակալն, անյապաղ կատարեցին: ~~X~~

Արդ յետ իմանալոյ Ղինկիզ խանի զսիրտ իւրոցն՝ տեսեալ թէ մահուչափ պատրաստ են Հնազանդիլ ինքեան, օր սահմանեաց ամենեցուն՝ պատրաստ լինել ՚ի պատերազմ: Արդ հեծելու թիւն արարին Սլաթարք նախ ընդդէմ մերձաւոր սահմանակցաց իւրեանց, և արկին զնոսա ընդ լծով. և զորս յառաջն տեարք էին նոցա, արկին ՚ի յետին ծառայու թիւ: Անգուստ յառաջ խաղաց Ղինկիզ խան ընդդէմ այլոց ազգաց բազմաց, և արագ արագ նուաճեաց զնոսա ընդ տէրութիւն իւրով. քանզի զամենայն ինչ առնէր Ղինկիզ խան սահաւաճեռն դնդաւ, և աջողէր նմա ամենայն ինչ:

Վեպ եղև յառուր միում, զի Ղինկիզ խան արշա-
 ւէր սակաւ հեծելք իւրովք, և ահա ընդ առաջ էլին
 նորա թշնամիք բազմութեամբ. և ՚ի խոնիլ պատե-
 րազմի այն ինչ ինքնակալն Ղինկիզ խան պաշտպանէր
 զանձն իւր, երիվար նորա յոր աշտանակեալ էր՝ սպա-
 նաւ ՚ի մարտի անդ. Իբրև տեսին լծաթարք զտէրն
 իւրեանց տապաստ անկեալ ՚ի մէջ ճակատուց, լքան
 ՚ի յուսոյ փրկութե, և թիկունս դարձուցեալ ճողոպ-
 րեցին զանձինս ՚ի ձեռաց թշնամեաց: Իսկ նորա առ
 հասարակ զհետ սնդէին փախուցելոց փութով, ինչ
 ոչ գիտելով զգետնատարած անկումն թագաւորին:
 Յայնժամ Ղինկիզ խան ՚ի վեր վազեաց, և թաքոյց
 զանձն ՚ի մէջ թփոց՝ զերծանիլ ՚ի վտանգէ մահու.
 և այն ինչ դարձեալքն ՚ի կռուոյ ՚ի դաշտ՝ դիակա-
 պուտ առնէին, և ՚ի խնդիր լինէին թաքուցելոց,
 զէպ եղև՝ զի հաւ մի՝ որ ՚ի բազմաց բուկոյի, եկեալ
 նստաւ ՚ի վերայ թփոց՝ ընդ որովք ծածկեալ էր ինք-
 նակալն. և խնդրակքն տեսին զայն հաւ ՚ի թուփս
 նստեալ, և յայն սակս համարեցան՝ թէ չիք որ անդ.
 և առանց ՚ի խնդիր լինելոյ նորա՝ զոր խնդրէինն, մեկ-
 նեցան ՚ի տեղւոջէն՝ ասելով յիւրեանս, եթէ լինէր
 որ անդ թաքուցեալ հաւն այն նստէր բնաւ անդէն:

Վպա՛ ՚ի լուութեան գիշերոյ Ղինկիզ խան առ եր-
 կիւզի թշնամեաց զանկոխ ճանապարհս գնալով՝ ե-
 հաս առ իւրն, և պատմեաց նոցա կարգաւ և ստու-
 գութեամբ զոր ինչ անցք անցին ընդ նա: Յայնժամ
 լծաթարք գոհութիւն մատուցին նյ անմահի. և
 հաւն այն որ յետ նյ ազատարար կարծեցաւ Ղինկիզ
 խանին, այնչափ ՚ի յարգի եղև յետոյ առ նոսա, զի որ
 ունիցի զփետուր մի այնր թռչնոյ, երջանիկ զանձն
 վարկանի. և կրեն լծաթարք զայն փետուր մեծաւ
 պատուով՝ ՚ի վերայ գլխոց իւրեանց. Իսկ ես վասն այն
 յիշեցի զայս բան յայսմ մատենի, որպէս զի յայտնի
 լիցի պատճառն, թէ ընդէր տանին լծաթարք փե-
 տուրս ՚ի գլուխս իւրեանց:

Վրդ Ղինկիզ խան ինքնակալ ամենայն գաւառաց
 եղեալ, որ էին յայսկոյս բելգեան լերին, տիրեաց
 նոցին առանց անհանդարտութեան իրիք. մինչև ե-
 տես զայլ տեսիլ, որպէս զկնի ճառեսցի: Ալ մի լիցի

ուժեք զարմանալ, զի չեղի 'ի պատմութեան աստ զժամանակն հաւաստի. զի թէպէտ և 'ի բազմաց ինդրեցի զհաւաստիս ստուգութեան, բայց չկարացի գտանել զոք, որ լիով տացէ ինձ տեղեկութիւն զայդմանէ: Այլ պատճառ զայն կարծեմ անգիտելի մնալոյ ստոյգ ժամանակի պատմութեանց, վասն զի 'ի սկզբանէ (Թ)աթարք չունէին նշանագիրս. վասն որոյ ժամանակն և անցք իրաց անցանէին առանց նշանակելոյ յուժեքէ, և այնպէս 'ի մոռացոնս լինէին:

ԳՎՈՒԽ ԺԼ:

Յաղագս ճինկիզ խանի նախկին ինքնակալի Թաթարաց: X

Յետնուաձեւոյ Ղինկիզ խանի ընդ տէրութեամբ իւրով զամենայն թագաւորութիւնս և զգաւառս՝ որ էին շուրջ զբելգեան լեռամբ, 'ի գիշերի միումե տես զայլ տեսիլ. քանզի տեսանէր միւսանգամ զսպիտակ զօրականն որ ասէր ցնա. Ղինկիզ խան, կամք ւայ անմահին է, զի դու անցցես ընդ լեառն բելգեան, և ընդ արեւմուտս ուղղեսցես զընթացս քո, և գրաւեսցես զթագաւորութիւնս, զգաւառս և զգետինս, և ընդ ինքնակալութիւնս քով արկցես զբազում ազգս: Այլ զի հաւաստի լինիցիս թէ ասացեալքս յինէն՝ են 'ի կողմանէ ւայ անմահի, արի և ցնա ազգաւ քով 'ի լեառն բելգեան՝ 'ի տեղին, ուր ծոփն կից է նմին. և անդ իջցես, և դէպ յարեւելս ինն ծնրադրութեամբք ըննիցս երկիր պագցես ւայ անմահի. և նա ինքն ամենակալն ճանապարհ ցուցցէ քեզ, որով գիւրաւ կարող լինիցիս անցանել զայնու լեռամբ: X քո 'ի տեսանել Ղինկիզ խանի զայն տեսիլ՝ յարեաւ ինդութիւն, և ոչ իւր յերկուացաւ. վասն զի տեսիլն առաջին որպէս ճմարտեալ՝ տայրնմա ստուգութիւն զայլոցն: Ամին իրի վաղվաղակի ժողովեաց զիւրսն յամենայն կողմանց, և հրաման ետ գալ զկնի իւր կանամբք և որդւովք և ամենայն ընչիւք իւրեանց. և այնպէս չոքան մինչև հասին 'ի տեղին՝ ուր ծոփն մեծ և խոր կից էր ընդ լեռինս, և չերեւէր ինչ ճանապարհ կամ

անցք 'ի տեղւոջն : Ընդէն վաղվազակի Ղինկիզ խան՝ որպէս հրամայեալ էր ինքեան յանմահէն ւնյ, էջ յե-
րկվարէն . զնոյն արարին և իւրքն առ հասարակ . և
յարևելս կոյս ծունր կրկնեալ, ըննիցս երկիր պագա-
նէին, և խնդրէին օգնականութիւն յամենակալ և
յանմահն ւնյ, զի ցուցցէ նոցա ճանապարհ և անցս
գնալոյ : Ըրդ կացին յաղօթս զգիշերն զայն . և ընդ
առաւօտն յարուցեալ տեսին, զի ծոփս եօթն ոտնա-
չափ յետս ընկրկեալ էր 'ի լէրանց, և թողեալ էր
ճանապարհ լայն : Ըբանչացան ընդ այն Թաթարք
առ հասարակ 'ի տեսանել զիրսն, և գոհութիւն մա-
տուցեալ ւնյ անմահի ջերմ սրտիւ, անցին ընդ ճանա-
պարհն՝ զոր գտին բացեալ, և ուղղեցին զչնացս իւ-
րեանց յարևմուտս կոյս :

Ըստ որում գտանի 'ի պատմութիւնս Թաթարաց, յետ անցանելոյ Ղինկիզ խանի և Թաթարաց ընդ նախասացեալ լէրինս՝ կրեցին զնեղութիւն
սովոյ և ծարաւոյ զաւուրս ինչ վասն զի գտին զեր-
կիր անապատ, և ջուրս դառինս և աղիս, զոր ոչ իւրիք
կարէին ըմպել, մինչև տեսին երկիր բարի, ուր հա-
սին նոցա ամենայն կարևորք առատապէս . և զաւուրս
բազումս յամեաց Ղինկիզ խան յայնմ բերրի երկրի :
Ըստ պատահեաց նմա յակնարկութենէն ւնյ ծանր
ինչ հիւանդութիւն, մինչև անյոյս լինել բժշկաց յա-
ռողջութենէ նորա : Աստի Ղինկիզ խան ինքնակալն
Թաթարաց կոչեաց առաջի իւր զերկոտասանեսին
որդիս իւր և խրատ ետ նոցա, զի լինիցին միշտ միա-
բանք և միախոհք . և ետ նոցա օրինակ այսպիսի . հրա-
մայեաց՝ զի իւրաքանչիւր որդիքն բերցեն մի մի նետ .
և յորժամ կային 'ի միասին ամենեքին, հրաման ետ
աւագին, զի խորտակեսցէ զամենայնս 'ի մի խուրճ
միաճղամայն՝ եթէ կարող ինչէ . և նորա առեալ զեր
կոտասան նետսն՝ ջանացաւ խորտակել զնոսին, այլ
չկարաց բնաւին . ապա ետ զնոսա երկրորդ որդւոյն
և երրորդին, և այլոց մի ըստ միջէ . այլ ոչ որ կարաց
խորտակել յայնժամ հրամայեաց կրտսեր որդւոյն,
զի ուրոյն ուրոյն առեալ զնետսն բաժանեալս՝ խոր-
տակեսցէ մի առ մի . և նա հեշտեաւ խորտակեաց
զամենայն : Յայնժամ դարձաւ Ղինկիզ խան առ

որդիս իւր և ասէ ցնոսա: Բնդէր, որդեակք իմ, չկա
բացիք բեկանել զնետս՝ զորս ետու ձեզ ՚ի խոր-
տակել: և նորա ասեն: Ա ասն, զի տէր, բազումք
էին ՚ի միասին: Աւ ընդէր եբեկ զնոսին եղբայրն
ձեր կրտսեր: Ա ասն զի, տէր, ուրոյն ուրոյն էին
բաժանեալ: Աւ ասէ Ղինկիզ խան. Այսպէս լինի-
ցի և ընդ ձեզ. ցորչափ լինիջիք մի սիրտ և մի ոգի,
տևեսցէ տոկուն ինքնակալութիւն ձեր հանապազ.
այլ ընդ բաժանել ձեր յիրերաց՝ փութութով յոյնչ դարձ-
ցին տէրութիւնք ձեր: Բազում և այլ բարի բարի
օրինակս ետ Ղինկիզ խան, որ պահեցան առ թա-
թարս, և ասին ՚ի բարբառ նոցա Աստաք Ղինկիզ
խանի, այսինքն սահմանք Ղինկիզ խանի: X

էտ այսորիկ մինչև մեռեալ զիմաստնագոյնն և
զլան յորդուոց իւրոց կացոյց տէր և պայազատ ինք-
նակալութեան, որում անուն էր Ախադա (կամ Տօք-
քօդա) խան: Օ այստսիկ վճարեալ հանդեալ խաղա-
ղութեամբ Ղինկիզ խան. և որդի նորա Ախադա
խան եդաւ յաթու ինքնակալութեան հօր իւրոյ:
Այլ մինչև կնքեալ մեր զայս պատմութիւն, զայն
ասացուք, թէ որպէս առ թաթարս ՚ի յարգի է
յոյժ իննեակ թիւն. այս է ՚ի յիշատակ ինն ծնրա-
դրութեանց, զոր արարին նոյ անմահի ՚ի լեառն բել-
գեան, որպէս պատուիրեալ էր նոցա սպիտակ զօրա-
կանն, և լայնութեան ինն օտնաչափու, ընդ որ ան-
ցին, զթիւն զայն բարեբաստիկ համարին: Ա ասն ո-
րոյ որ ոք կամի յանդիման առնել ինչ տեառն թա-
թարաց, պարտի մատուցանել ինն իրս, X թէ կամի՝
զի հաճոյ լինիցի ընծայն իւր. և շատ է թէ ինն ի-
ցեն իրքն մատուցեալք, ընծայն այն համարեալ լինի
որպէս բարեբաստիկ և լաւ, և այս սովորութիւն
մինչև ցայսօր պահի ՚ի մէջ թաթարաց:

ԳՎ ՈՒՍ ԺԲ

Յաղագս Ախադայ խանի երկրորդ ինքնակալի թաթարաց:

Ախադա խան՝ որ յաջորդեաց հօր իւրում յինք-
նակալութեան, գտաւ այլ հուժկու և իմաստուն. և

սիրեցին զնա ձևաթարք, և պահեցին առ նա զհաւատարմութիւն և զհպատակութիւն միամտութիւն : Ըրդ խորհեցաւ Ուխադա խան, թէ որով օրինակաւ մարթացի նուաճել զՍիւսիա ողջոյն . և կամեցաւ նախ զփորձ առնուլ զօրութեան թագաւորին Սիւսիոյ, չև անձամբ շարժեալ 'ի վերայ նորա, և կամեցաւ ընտրել զիշխան քաջ . վասն որոյ արձակեաց բիւր մի հեծելոց մարտկաց, և ետ նոցա զօրագլուխ զօրաւոր և խորագէտ : Ըյլ խաղացեալ սորա մարտիւ ընդդէմ ձուրբաց 'ի պարտութիւն մատնեցաւ յերեսաց նոցա . ուստի ձևաթարք փախտեամբ պաշտպանէին անձանց :

Ըյոցիկ այսպէս եղելոց Ուխադա խան ընտրեաց զօրավար զոմն քաջ և իմաստուն, որում անուն էր Պայտոն . և ետ 'ի ձեռս նորա երեսուն հազար արս 'ի զօրաց ձևաթարաց, որ կոչէին Վամաք, կամ հետաքօտք . և պատուէր ետ նոցա զնալ դէպ ուղիղ զայն ճանապարհ, ընդ որ երթեալ էին տասն հազարքն, և չկալ բնաւ յերկար 'ի տեղոջ ուրեք, մինչև հասցեն 'ի թագաւորութի երկրին ձուրբաց . և եթէ հնարին է, փորձ փորձել զիմակալ լինելոյ սուլդանին երկրին ձուրբաց որ 'ի մէջ ամենայն իշխանաց Սիւսիոյ զօրագոյն համբաւեալ լինէր . ապա եթէ հասու լինիցին թէ չկարեն զդէմ ունել նորա, մի աճապարեսցեն 'ի կռիւ, այլ 'ի լաւ երկրի ուրեք զկայ առեալ դադարեսցեն, և ազգ արասցեն միում յորդոց իւրոց 'որ հուպ իցէ նոցա, զի օգնականութիւն առաքեսցէ ինքեանց . և յայնժամ մարթացին անբոյժ սկիզբն առնել մարտի :

Ըրդ Պայտոն երեսուն հազարօք խաղացեալ օր ըստ օրէ՛ եհաս 'ի թագաւորութի երկրին ձուրբաց . և ննդ լուաւ, թէ սուլդանն որոյ փախուցեալ էր զառաջին ձևաթարս, մեռեալ էր, և յաջորդեալ նմին որդի նորուն Վիագատին անուն : Ըյլ սորա լուեալ զհամբաւ գալստեան ձևաթարաց զահի հաւաւ . և կոչեաց 'ի վարձու զօրս որչափ կարող եղև յայլազգեաց և 'ի լատինացոց . և 'ի մէջ այլոց ունէր 'ի ծառայութիւնում զերկու հազար լատինս, որոց էին երկու զօրագլուխք, մին կոչեցեալ Յոհաննէս

լիմինադացի 'ի Ալիարոսէ, և միւսն Ա ղնիփակիոս ճննդեամբ 'ի Ղեհնուայ . առաքեաց և առ մեր ձակայ սուլդանս՝ խոստանալով եկաւորաց շնորհս և պարգևս . և այնպէս հաւաքեալ զմեծ բազմութիւն մարտկաց՝ խաղաց 'ի տեղին՝ ուր դեգերէին (ժ)աթարբ: Բայց (ժ)աթարբն ոչ ինչ խռովեցան, այլ քաջութեամբ մխեցան 'ի պատերազմ՝ի Աննեղբաբ . 'ի վախճանի յաղթող գտան (ժ)աթարբ, և (ժ)ուրբքք տիրապէս մատնեցան 'ի պարտութիւնս . և այսպէս կալան (ժ)աթարբ զթագաւորութիւն երկրին (ժ)ուրբբաց յամի տեառն 1244:

ԳԼՈՒԽ ԺԹ

Յաղագս ճինոն խանի երրորդ ինքնակալի Թաթարաց:

Ետ սակաւ ժամանակի մեռաւ Ալիարա խան, և պայազատեաց զինքնակալութիւն նորա որդի նորին Ղինոն, որ եղև սակաւակեաց . և յաջորդեաց նմա ազգական ոմն նորա կոչեցեալ Անգոյ խան, որ գտաւ հզօրացեալ յոյժ . և էարկ ընդ տերութեամբ իւրով զբազում գաւառս: Ալ իբրև մեծացաւ սիրտ նորա, անցեալ ընդ ծովն Աթայի՝ չոքաւ առնուլ զկղզի մի . և յորժամ կայր 'ի պաշարման անդ կղզւոյն, արք կողմանցն այնոցիկ՝ որ են խորագէտք յոյժ և ճարտարք, առաքեցին արս՝ որ 'ի ծածուկ միջամուխ եղեն 'ի ծով, և այնչափ տոկացին 'ի ներքոյ նաւին՝ յորում էր Անգոյ, մինչև գիշերայն առ փոքր փոքր գտան մտեալք ընդ ծակս 'ի նաւ անդր, զոր ոչ որ կարծէր, մինչև սուգաւ նաւն 'ի խորս, և Անգոյ խան անդէն հեղձաւ:

Իսկ (ժ)աթարբն որ ընդ նմա էին, յետս դարձեալ զեզբայր նորա Այուպիլա խան ընտրեցին իւրեանց տէր . և այս Այուպիլա խան զամս քառասուն և երկու կալաւ զինքնակալութիւն (ժ)աթարաց . դարձաւ 'ի քրիստոնէութիւն, և շինեաց զքաղաքն Ալքիւր կոչեցեալ 'ի թագաւորութեան Աթայի, մեծ քան զնոսմ, որպէս ասի . և 'ի նմին քաղաքի եկեաց

Խուլպիլա խան ինքնակալն լծաթարաց մինչև ցյե-
տին օր կենաց իւրոց: ԸՅԼ թողեալ զինքնակալն
լծաթարաց, ունիմք խօսել ինչ զերից որդւոց Ու-
խադա խանի, և զՀուլաւայ (կամ զՀաողոնէ), և
զիւրոց ժառանգաց:

ԳՎ ՈՒԽ Ի

Յաղագս Եփեսոսի անդրանիկն Ուխադայ խանի:

Եփեսոսի անդրանիկն Ուխադայ խանի արչաւեաց Հե-
ծելութեամբ յարեմուտս ամենայն ամբոխիւ, զոր
տուեալ էր նմա հօր իւրոյ, և եգիտ գաւառս ինչ
արգաւանդս և զուարճալիս և հարուստս. ուր հա-
րեալ զխորանս իւր՝ ստացաւ զթագաւորութիւնն
լծուրբաստանի, և զփոքրն պարսկաստան, տարա-
ծեալ զտերութիւն իւր մինչև ՚ի գեան Փիսոն. և
ընդ ամբոխի իւրում մնաց միշտ, որ մեծացան ընչիւք
և բազմութեամբ. և ժառանգք նորին Եփեսայ մին-
չև ցարդ կալան զտերութիւն կողմանցն այնոցիկ. և
ոյք այժմ ունին զայն նահանգս՝ են երկու եղբարք,
որոց մին կոչի Ասպար, և միւսն Գոաքս. որք ՚ի մէջ
իւրեանց բաժանեցին զերկիրն և զամբոխն, և վա-
րեն զնոսին խաղաղութեամբ և հանգստեամբ:

ԳՎ ՈՒԽ ԻԸ

Յաղագս Պայտոնի երկրորդ որդւոյ Ուխադայ խանի:

Պայտոն երկրորդ որդի Ուխադայ խանի ընդ լծա-
թարս զորս տուեալ էր հօր իւրոյ նմա, արչաւեաց
՚ի կողմանս հիւսիսոյ, մինչև եհաս ՚ի թագաւորու-
թիւն Արեւմանեայ: Արեւմանք՝ որ ունին զբազմու-
թիւն սպառազինաց, զգէմ կալան լծաթարաց, կար-
ծելով պահել զերկիր իւրեանց. այլ ՚ի վախճանի ՚ի
պարտութիւն մատնեցան, և փախստեայ գնացին մին-
չև ՚ի թագաւորութիւն Հունգարիոյ, և ցարդ ևս

բազում հումանցիք են անդ բնակեալ: Իսկ Պայտոն յետ 'ի բաց վարելոյ արտաքոյ քան զԹագաւորութիւն Աուամանիոյ զամենայն հումանցիս, էանց 'ի Թագաւորութիւն Աասիոյ, և զայն ևս արկ ընդ լծով և տիրեաց երկրին Աաժարայ և Թագաւորութեան Բուլղարաց. և ընդ ճանապարհ ընդ որ փախեան հումանցիք, էհաս մինչև 'ի Թագաւորութիւն Հունգարաց: Յետ այսորիկ տրան Թագարք դէպ 'ի Թագաւորութիւն Աերամանիոյ, մինչև հասին 'ի գետ ինչ, որ հոսի ընդ դքսութիւնն Բասարիոյ: Աորհէին Թագարք անցանել ընդ կամուրջ մի տեղւոյն. այլ դուքսն Բասարիոյ և այլ դրացիք ամրացուցին զանցս կամրջին. ուստի չթողին Թագարաց անցանել ընդ այն: Այրացեալ Պայտոնի ընդ իրսն՝ պատուէր ետ ամենեցուն անցանել. և ինքն նախ եղև միջամուխ ('ի գետն), եղեալ 'ի վտանգ մահու զանձն և զիւրն. վասն զի մինչև հասեալ 'ի միւս ամն գետոյն՝ երիվարքն խոնջեցան վասն լայնութե գետոյն և բռնութեան ջուրցն. ուստի ընկղմեցաւ և հեղձաւ Պայտոն հանդերձ մեծաւ բազմութեամբ իւրոցն: Իսկ որոց չև էր միսեալ 'ի ջուրս, իբրև տեսին զայն, զահի զամօթի հարեալ ցառով մեծաւ դարձան 'ի Թագաւորութիւն Աասիոյ և Աուամանիոյ, և կալան զնոսին ըստ ասացելոցս: Յայնմ հետէ Թագարք ոչ գնացին յերկիրն Բամանաց: Իսկ ոմանք 'ի ժառանգաց Պայտոնի հետ զհետէ կալան զտեղիս, զորս ստացան և ոյք այժմ ունին զտէրութիւնն, կոչին Թոխայի, և կեան խաղաղութեամբ և անդորրութեամբ:

ԳԼՈՒԽ ԻԲ

Յաղագս Յոհաղատայի երրորդ որդւոյ Ուխաղայի:

Յոհաղատայ երրորդ որդի Ուխաղայ խանի հանդերձ Թագարք զորս տուեալ էր նմա հօր իւրոյ, արչաւեաց ընդ հարաւ, մինչև 'ի կողմանս փոքուն հնդկաստանի. բազում անապատս էգիտ և լերինս և գետինս անջրդիս և ամայիս, մինչև չկարել անցաւ

նեւ ընդ այն գաւառս . թող զի կորոյս ամբօսն և անասուն բազում : Յայնժամ դարձաւ յարեւմուտս կոյս, և զկնի բազում աշխատութեանց եհաս առ եղբայր իւր յօխի, և պատմեաց զանցս իւր որ զճանապարհայն յօկ յօխի կարեկից եղեալ եղբոր իւրում, 'ի տեղեացն զոր ստացեալ էր ինքեան և ազգի իւրում, մասն ետ մարդասիրապէս . և այնուհետեւ երկու այդ եղբարք միշտ 'ի միասին բնակեցան, և մինչև ցայժմ ժառանգք նոցա դեգերին յայն կողմանս Վայնայնպէս զի ժառանգք կրտսեր եղբորն յարգէն զժառանգս մեծին . և շատացեալք ընդ բաժինս իւրեանց, 'ի միասին կեան խաղաղութեամբ և յանդորու . և յաջորդ յօխին՝ որ այժմ կենդանի է, կոչի Պարախի :

Գ Լ ՈՒ Ս Ի Վ

Յազգոս Մանգոյ խանի չորրորդ ինքնակալի Թաթարաց :

Յամի տեառն 1253 արքայն Հայոց տէր Հեթում իրբև ետես, զի լծաթարք տիրապէս ընդ լծով արկին զամենայն թագաւորութիւն, զգաւառս և զտեղիս մինչև 'ի թագաւորութիւն երկրին լուրբաց, խորհուրդ արարեալ ընդ իմաստունս՝ խորհեցաւ անձամբ երթալ առ ինքնակալն լծաթարաց, զի առաւել զիւրաւ գտցէ զչնորհ և զսէր նորա, և մարթացի կուել զգաւն խաղաղութեան ընդ նմա : Լուսնախ առաքեաց զպարօն Սինիբադդ գունդստապլն թագաւորութեան Հայոց զիւր մտերիմն զի հրաման առեալ անքոյթ կարասցէ երթալ . ուստի սոյն սա եղբայր արքայի գնաց առ ինքնակալն լծաթարաց՝ ընուրբարուք զգործս պաշտաման իւրոյ . և յետ չորից ամաց դարձաւ 'ի Հայս՝ պատմել զոր ետեսն և զոր լուա : Յայնժամ թագաւորն Հայոց չուեաց ծածկաբար, զի մի ծանիցի յերկրին լուրբաց, ընդ որ պարտ էր անցանել . և որպէս կամեցեալ էր նյ, սուրբանն լուրբաց պարտեցաւ տիրապէս 'ի զօրավարէ ումեմնէ լծաթարաց, որ մարդասիրութեամբ ընկալաւ զայբայն Հայոց, և ետ տանել զնա մինչև 'ի

Թագաւորութիւն չայոց և 'ի դուռն երկաթի. անտի յայլոց զօրագլխաց յուղարկեալ լինէր մինչև Աճմեղեկ, ուր նստէր Սանգոյ խան (Թագարաց. զօր ուրախութեամբ ընկալեալ էր Սանգոյ. զի ոչ ոք 'ի մեծամեծ իշխանաց հակառակ կայր Նինկիզի, յորժամ էանց ընդ լեառն բերդեան, և զմեծամեծս տան իւրոյ ընկերացոյց նմա :

Իսկ Թագաւորն չայոց յետ աւուրց ինչ աղաչեաց զինքնակախ վասն դաշին խաղաղութեան և այլոց իրաց՝ որոց ցանկայր. և 'ի հաճել ինքնակալին, առաջի եղ նմա արքայն չայոց զինգիրս իւր : Ասի աղաչեաց զինքնակալն, զի հանդերձ ազգաւ իւրով դարձցի 'ի հաւատս Վրիստոսի, և ընկալցի զմկրտութիւն : Վրկրորդ զի խաղաղութիւն և բարեկամութիւն մշանջենաւոր հաստատեսցի 'ի մշջ նոցա : Վրրորդ զի յամենայն երկիրս (Թագարաց կարիցեն շինել եկեղեցիս քրիստոնէից. և չայք ազատ լինիցին յամենայն կապալաց և յայլոց ծանրութեանց : Եւրրորդ զի զսուրբ երկիրն և զսուրբ գերեզմանն առցէ 'ի ձեռաց (Թուրքաց, և տացէ քրիստոնէից : Շինգերրորդ զի բարձցէ 'ի Վաղտատայ զխալիֆայն, որ էր գլուխ դենի : Սեցերրորդ զի ամենայն (Թագարք յօգնականութիւն իւր հասցեն 'ի խնդրել իւրում : Եւթմերրորդ զի ամենայն գաւառք աշխարհին չայոց, յորս տիրեալ էին (Թուրքք, յինքն դարձուցին :

Յայնժամ ինքնակալն (Թագարաց խորհուրդ աւրարեալ ընդ իշխանս և ընդ մեծամեծս իւր՝ ետ պատասխանի արքային չայոց. Օ աղաչանս քո յանձն առնումք. զիս տաց մկրտել, ընկալայց զքրիստոսական հաւատս, և խնամկալայց զի ընկալցին ամենայն հպաւտակք իմ. բայց առանց ամենայն բռնութեան : Բոտ երկրորդին՝ խաղաղութիւն լիցի 'ի մշջ մեր և ձեր մշանջենաւոր՝ փաստողական և պաշտպանողական : Այնպէս կամիմք, զի ամենայն եկեղեցիք քրիստոնէից՝ եկեղեցականք և աշխարհականք վայելեսցեն 'ի շնորհս ազատութե, և ոչ ոք իշխեսցէ նեղել զչայս : Օ սր երկիրն՝ եթէ կարտացուք՝ անձամբ յարգեսցուք. այլ քանզի մեք յայլ իրս եմք զբաղեալ, եղբայրն մեր չուլաւոն առնիցէ զայդ, և զերկիրն սուրբ դարձուցէ :

'ի քրիստոնեայս : Չ իսայիֆայն բառնալ 'ի Ռազտա-
տայ յանձնեսցուք Պայտոնի զօրագլխի (ժ)աթարաց
և իւրոցն բնակելոց 'ի Թագաւորութեան երկրին
(ժ)ուրբաց և շուրջ զնովաւ : (ժ)աթարք զամենայն
ձեռնտուութիւն արասցեն չայոց . և զաշխարհս
որ սեփական են չայոց , կամիմք զի անյապաղ տա-
ցին նոցա անդրէն . և ևս հրամայեմք , զի ամենայնիւ
ամրոցք և երկիրն զորս առաք , տացին արքային
չայոց 'ի պաշտպանութիւն հայաստան աշխարհի
առանձին շնորհիւ :

Գ Վ ՈՒ Ի Ե Ի Գ

Յաղագս մկրտութեան Մանգոյ խանի :

Ղրդ յետ մարդասէր առատութեամբ ընդունե-
լոյ Մանգոյի զխնդիրս չայոց արքային , մկրտեցաւ
յատենադպրէ Թագաւորութեան չայոց , որ լեալ էր
Եպիսկոպոս . ընդ նմին և տուն նորա , և այլ բազում
արք և կանայք պատուականք և մեծամեծք : Ղպա
կարգեաց զայնոսիկ , ոյք զհետ երթիցեն չուլաւայ
եղբոր իւրոյ 'ի Թիկունս սրբոյ երկրին Ղրդ չուե-
ցին չուլաւոն և Թագաւորն չայոց 'ի միասին , մին-
չև անցին ընդ Պիսոն գետ : չուլաւոն տիրեաց ա-
մենայն երկրին , և 'ի մէջ երկց ամսոց բովանդակ
Թագաւորութեան՝ որ յայնժամ անտէր էր . և եհաս
մինչև 'ի Թագաւորութիւն Ղսասինաց . սոքա ան-
հաւատք էին , և առանց օրինաց կէին , և ըստ ակնար-
կութեան Թագաւորին զանձինս սպանանելով՝ ու-
նէին զբերդն՝ որ կոչիւր Ղիկատոն , որ էր ամենայն
կաթեորօք ամրացեալ , և կարի ամուր : Ղրդ հրաման
ետ չուլաւոն միում՝ 'ի զօրավարաց , զի բիւր մի զօրօք
(ժ)աթարաց պաշարեցէ զայն . զոր յետ քսանևեօթն
ամաց առ պակասութեան պաշարաց նուաճեալ էր :
Յայնմ վայրի Թագաւորն չայոց պատուեալ բազում
պարգևօք 'ի չուլաւոնէ՝ դարձ առնէ յետ երեք և
կէս ամաց 'ի Թագաւորութիւն իւր , առաջնորդեալ
'ի Պայտոնէ ընդ Թագաւորութիւն երկրին (ժ)ուրբաց :

ԳԼՈՒԽ ԻԵ

Յաղագս Հուլաւոնի եղբոր Մանգոյի, որ աւերեաց զատրեւտանեայս, և եմուտ ՚ի Թագաւորութիւն Պարսից վասն հաւատոց Քրիստոսի:

Հուլաւոն յետ կարգելոյ զարժանն և զլաւն ՚ի պահպանութիւն Թագաւորութեան Պարսից, եւ զնաց ՚ի գաւառն Հայոց աշխարհի Ստրոբ կոչեցեալ: Ընդ զամառն ողջոյն ետ զանձն ՚ի սփոփութիւն և ՚ի հանգիստ: Իսկ ՚ի գալ ձմեռայնոյ պաշարեաց զքաղաքն Րաղտատ, յորում էր խալիֆայն վարդապետ և ուսուցիչ մահմէտական դէնի: Եւ կոչել Հուլաւոն զերեսուն հազար թաւարս՝ որ էին յերկրին թուրքաց: Եւ յետ հաւաքելոյ յամենայն կողմանց զազգիւր՝ ետ յարձակիլ ՚ի վերայ այնր քաղաքի, և փութով էառ զայն: Չերբակալ եղև և խալիֆայն, և ածակենդանոյն առ Հուլաւոն. և գտան այնչափ մեծութիւնք, զոր չէ մարթ հաւատալ թէ գտցին այլ ուրեք յաշխարհի. և եղև առումն Րաղտատ քաղաքի յամի 1258:

ԳԼՈՒԽ ԻՕ

Թէ որպէս էառ զՐաղտատ քաղաք Հուլաւոն, և եբարձ զխալիֆայն զգլուխ դէնին Սարակինոսաց:

Յետ առնելոյ Հուլաւոնի զոր ինչ կամեցաւ ընդ քաղաքն Րաղտատ, հրաման ետ ածել առաջի իւր զխալիֆայն, և դնել իւր յանդիման զամենայն գանձքս նորա: Եւ հարց զնա Հուլաւոն, և ասէ. Ղա նաչէս զայս ամենայն զոր տեսանես թէ քո էին: Եւ նա ասէ. այո: Յայնժամ ՚ի դէմն էած նմա Հուլաւոն. Օի է, զի գու այսչափ գանձութք ոչ կոչեցեր զվարձկան զորս և զգրացիս, որպէս զի պահեսցեն զքեզ և զերկիրքո յերեսաց զորութեան թաւարաց: Եւ ետ պատասխանի. Վանզի կարծէի թէ բաւա-

կան իցէ ազգն իմ: Յայնժամ ասէ ցնա Հուլառն .
 Խալիֆայ կոչէիր՝ վարդապետ ամենեցուն , որոց
 հաւատանն 'ի դէնն Ս'ա հմէտի, և 'ի քո ճոխութեանց
 հեղձեալ լինէիր . արդ այդպիսի և այդչափ մեծ ա-
 ռաջնորդ չպարտի կերակրիլ այլովք կերակրովք . ուս-
 տի այս գումար անգին մեծութեան է կերակուրքո
 զոր այնչափ սիրեցեր , և անյազ ազահոլութեամբ պա-
 հեցեր : Օ այս ասացեալ , հրաման ետ դնել զխալի-
 ֆայն 'ի սենեակ մի , և արկանել առաջի նորա զմար-
 դարիտս և զոսկի , զի կերիցէ 'ի նոցանէ որչափ և կա-
 միցի . և ետ պատուէր , զի մի այլ կերակուր տացինմա
 կամ ըմպելի . և այնպէս ողորմ մահուամբ վախճա-
 նեաց զկեանս իւր հէքն այն և ազահ ընչասէրն . և
 ոչ ևս յայնմ հետէ խալիֆայ եկաց 'ի Ղաղտատ : X

Գ Լ Ս Ի Խ Ի Է

Յաղագս մահու խալիֆայի :

Յետ տիրելոյ Ղաղտատայ և շրջակայ տեղեաց՝
 բաժանեաց (Հուլառն) զգաւառսն զորավարաց և
 վարչաց ըստ հաճոյս իւր . և հրաման ետ զի ամենայն
 ուրեք մարդասիրութիւն լիցի քրիստոնէից , և յանձ-
 նեսցին 'ի ձեռս նոցա պահպանութիւնք ամբողջաց և
 քաղաքաց . իսկ զՍարակինոսս էարկ 'ի յետին ծա-
 ապութիւն :

Աինն Հուլառնի Ղուկոսսարոն անուն՝ քրիստո-
 նեայ էր՝ ի զարմէ թագաւորաց եկելոց յարեւելից տես-
 լեամբ աստեղն 'ի ծննդեան տեառն : Տիկինս այս
 յոյժ ջերմեռանդն քրիստոնեայ , խնդրէր հրաման
 կործանելոյ զտաճարս Սարակինոսաց . զոր և արար
 իսկ . և խափանեաց զամենայն հանդէս տօնախում-
 բութեանց յանուն դենպետին . և զՍարակինոսս
 յայնպիսի եղ ծառայութիւն , զոր ոչ ոք այլ իշխեաց
 թօթափել այնուհետե : X

ԳՒՍՈՒԽ ԻՐ,

Յաղագս հալածանաց կարգացողացն մահմէտական գէնին:

Յայնժամ Հուլաւոն դադարեաց 'ի հանդարտու-
թեան զամ մի. և առաքեաց առ թագաւորն Հայոց
գալ առ ինքն զօրօք իւրովք 'ի քաղաքն Ուռհա 'ի
թագաւորութեան Սիջագետաց. քանզի խորհէր եր
թալ 'ի սուրբ երկիրն, զի տացէ զայն 'ի ձեռս քրիս-
տոնէից: Յայնժամ Հեթումարքայ երկոտասան հա-
զար հեծելովք և քառասուն հազար հետեակօք ճա-
նապարհ արարեալ, եկն առ Հուլաւոն և ասէ ցնա.
Տէր, սուրբանն Հալէպու 'ի ձեռին ունի զբովան-
դակ երկրին Մսորոց զիշխանութիւն. և յայնմ թա-
գաւորութեան է քաղաքն Արուսաղէմ. վասն որոյ
պէտք են նախ արկանել 'ի բուռն զգլխաւոր քաղաքն
Հալէպու, և այնպէս եղիցիս տէր երկրին Մսո-
րոց ողջոյն: ~~Ք~~աւանեալ Հուլաւոնի ընդ խորհուրդն,
հրաման ետ պաշարել զՀալէպ քաղաք, որ էր յոյժ
զօրաւոր, ամրացեալ պարսպօք, բազմամբոխ և բազ-
մահարուստ: Հուլաւոն անվեհեր 'ի վերայ յարձակե-
ցաւ հանդերձ ստորերկրեայ անցիւք և մեքենայիւք
որ իշավայրի կոչին, և աղեղամբք և բաղիստրովք,
և այլ ևս ազգի ազգի զինուք 'ի քաղաք անդր. որ
թէպէտ և անառիկ թուէր, այլ 'ի մէջ ինն աւուրց
էառ զայն. և եգիտ զանհնարին բազմութիւն գան-
ձուց: Այր և 'ի միջավայրի քաղաքին ամրոց, որ յետ
երկոտասան աւուրց առաւ ականահատութեամբ.
և այնպէս 'ի բուռն անկաւ բոլոր քաղաքն Հալէպու
յամի 1250:

Գ Լ ՈՒ Ի Ս Ի Թ

Թէ որպէս Հուլաւոն ընդ լծովարկ զՀալէս քաղաք և զսուրբ երկիրն մինչև յանապատն Եդիպտոսի :

Յետ այսորիկ առաւ քաղաքն Պամասկոսի հանդերձ որդւոլք և կնաւ Սելէքնասիր սուլդանին Հալէպոս որ առ ՚ի դարձուցանելոյ զսոսա մատեաւ առ Հուլաւոն ինդրել ողորմութիւն . բայց ՚ի դերեւ ել սուլդանն ՚ի յուսոյն . և յղեցաւ ՚ի թագաւորութիւն Պարսից կնաւն և որդւոլքն . որպէս զի յանդորրու պահեսցի երկիրն Մսորւոց : Ի լինել այսոցիկ Հուլաւոն ետ զմեծ մասն աւարին և զբազում ամրոցս մօտաւորս թագաւորութեան իւրում ՚ի ձեռս թագաւորին Հայոց . որ ետ ամրացուցանել զնոսին ըստ կամս իւր :

Յետ այսորիկ Հուլաւոն պարգևս առաքեաց դքսին Մնտիոքայ, որ ազգական էր արքային Հայոց . և հրամանն ետ դարձուցանել ՚ի նա զամենայն գաւառս թագաւորութեան իւրոյ, զորս Սարակինոսք ստացեալ ունէին . և այլ յոլով շնորհս առանձին ետնմա : Օայսոսիկ ՚ի կարգի եդեալ, դէս ուղիղ խաղալ կամէր ՚ի վերայ Կրուսաղէմի, զի դարձուցէ զայն ՚ի քրիստոնէեայս : Եւ ահա գուժկան եհասառ Հուլաւոն հաւաստի լրով վասն մահուան եղբոր իւրոյ, և վասն պարսպ մնալոյ աթոռոյ ինքնակալութեան թագարաց : Օայն իբրև լուաւ, ՚ի խոր տրտմութի ընկղմեցաւ, և ոչ ևս խաղաց յառաջ . այլ ուղղեաց զճանապարհ իւր յարևելս կոյս, թողեալ ՚ի թաւանիս (Պալոէթ) զձրդի իւր . և կացոյց զօրավար Սիպոդա անուն, զի պահեսցէ թագաւորութիւն երկրին Մսորւոց և առցէ զԿրուսաղէմ, և դարձուցէ ՚ի քրիստոնէայս :

ՊԻՍՈՒԽ Լ

Յազազս Ղուպիլայ խանի հինգերորդ ինքնակալի Թաթարաց :

Բայլ մինչև հասեալ էր նորա յերկիրն Պարսից, ազդեղև նմա, զի աւագանին և մեծամեծք եղեալ են զեղըայր իւր զՊուպիլայ խան յաթուռ ինքնակալութեան (Թաթարաց : Օայս լուեալ չուլաւոնի՝ մինչդեռ էր ՚ի Թաւենիս, էառ և զայն լուր, զի Պարտատ մեծաւ պատրաստութեամբ դիմեալ գայ Ժառանգ լինել՝ եթէ հնար ինչ իցէ : Իբրև լուաւ չուլաւոն, Ժողովեաց զամենայն ամբոխ ազգի իւրոյ, և ել ընդ առաջ հակառակորդաց իւրոց ՚ի վերայ սառուցեալ գետոյ իրիք . և եղև անդ սկիզբն ահագին մարտի : Բայլ առ բազմութեան զօրաց և երիվարաց պատանեցաւ սառն, և ընկղմեցան յերկոցունց կողմանց երեսուն հազար (Թաթարք . և մնացեալ բանակք երկաբանս իւր յետս դարձան մեծաւ տրտմութեամբ ընդ կորուստ իւրեանց : Իսկ Արաղա, զոր եթող չուլաւոն յորիս և ՚ի Պաղեստին, խաղաղութեամբ վարէր զկողմանսն զայնոսիկ, և շատ սիրէր զբրիստունեայս . զի և ինքն էր ՚ի սերնդոց երից Թագաւորաց եկելոց յերկրպագութիւն ՚ի ծննդեան տեսուն :

Եւ այն ինչ սա ինքն Արաղա խնամով աշխատ լինէր դարձուցանել զսուրբ երկիրն ՚ի ձեռս քրիստոնէից, անհա բանսարկուն սերմանեաց ՚ի մէջ նորա և քրիստոնէից կողմանցն զայսպիսի երկպառակութիւն . քանզի յերկրին Տէպէլ Փօռդիս, որ է ՚ի տերութե սիդոնացւոց, էին բազում գիւղք և աւանք, յորս Սարակինոսք սահմանեալ տուրս տային (Թաթարաց . այլ դէպ եղև, զի արք ոմանք սիդոնացիք և Տէպէլ Փօռդիս Ժողովեալք ՚ի մի՝ գնացին ՚ի գիւղս և յագարակս Սարակինոսաց, և յաւարի առին զնոսին, և զբազում Սարակինոսս սպանին, և զայս հանդերձ բազում անասնովք վարէին ՚ի գերութի : Իսկ քեռորդի ոմն Արաղայ, որ անդ գեգերէր, սակաւ այրուծիով զհետ եղև քրիստոնէից, որ զայնպիսի իրս գործեցին, ասել

'ի կողմանէ քեռւոյն, զի թողցեն զաւարն : Բայց ումանք 'ի քրիստոնէից յարձակեալ 'ի վերայ նորա, ըսպանին զնա և զումանս 'ի լծաթարաց : Օայս լուեալ Վիպողայ, անյապաղ էառ զքաղաքն սրդոնացւոց, և կործանեաց զմեծ մասն պարսպին : Աորոյս և զումանս 'ի քրիստոնէից փախուցեւոց 'ի կղզին : Յայնմ հետէ ոչ լծաթարք վստահանային 'ի քրիստոնեայս, և ոչ քրիստոնեայք 'ի լծաթարս : Իսկ յետոյ լծաթարք 'ի զուրս վարեցան յերկրէն Բսորւոց, որպէս ասասցի 'ի ստորև :

ԳՒՍՈՒՍ ԼԸ.

Յաղագս մահուան հուլաւոնի, և թէ զխորդ սուլղանն էառ անդրէն զերկիրն Բսորւոց և Եգիպտոսի :

Յայնմ վայրի յորում հուլաւոն մարտ յարդարէր ընդ Պարտատայ, ոպ ասացաւ 'ի վեր անդր, սուլղանն Եգիպտոսի հանդերձ ժողովեալ զօրօք իւրովք եւ Եգիպտոսէ, և եկն 'ի Պաղեստին և 'ի հենիալեկ, և սկսաւ տալ պատերազմ ընդ Վիպողայ զօրավարի լծաթարաց. ուր սպանաւ Վիպողայ : Իսկ լծաթարք ճողոպրեալք եկին 'ի հայս. և յայնմ հետէ երկիրն Բսորւոց միւսանգամ անկաւ ընդ տէրութեամբ Սաւրակինոսաց, բաց 'ի քանի մի քաղաքաց քրիստոնէից մերձ 'ի ծով : Օայն լուեալ հուլաւոնի՝ ժողովեաց զզօրս իւր և յղեաց առ արքայն հայոց և առ արքայն Արաց և առ այլ քրիստոնեայս արևելից, զի եկեսցեն պատրաստութեամբ ընդդէմ Սարակինոսաց և սուլղանին Եգիպտոսի. և այն ինչ հաւաքեալ էր զզօրս իւր, ինքն անկաւ 'ի հիւանդութիւն, և մեռաւ զկնի աւուրց հնգէտասանից, որ եղև առ ի լծաթարքի մասու, զի ոչ ևս առցի սուրբ երկիրն : Եւ յաջորդեաց նմա որդի նորին Բպաղայ. և ըստ աղաչելոյ նորուն՝ քեռի իւր Պուպիլախան հաստատեաց զտէրութիւն նորա յամի 1264 :

ԳՆՈՒԽ ԼԳ

Յողադս Ապաղայի որդւոյ Հուլաւոնի, որ պայազատեաց 'ի տէրու-
թեան հօր իւրոյ:

Ապաղայ էր այր իմաստուն, և աջողակի և բարե-
բաստութեամբ վարեաց զիշխանութիւնն. բայց
միայն չկամեցաւ քրիստոնեայ լինել, որպէս եղեալ
էր հայր նորա. այլ էր կռապաշտ, և միշտ զբզուէր
պատերազմ ընդ սահմանակիցս իւր: (Թաւթարք որք
միանգամ կարէին ճողոպրիլ 'ի ձեռաց նորա, փախ-
չէին առ սուլդանն Ագիպտոսի, և խոյս տային 'ի
ծանրութեանց՝ զորս զնէր 'ի վերայ նոցա. և սուլ-
դանն ազգ արար (Թաւթարաց, զի որ գայ՝ ընդունե-
լի լինի, և պարգևս առնու. այլ սովին պայմանաւ, զի
յորժամ պատերազմ բացցէ Ապաղայ 'ի վերայ Ագիպ-
տոսի, ինքեանք յարձակեսցին 'ի տէրութիւն նորա.
վասն որոյ ոչ երբէք մարթացաւ Ապաղայ գիմել 'ի
վերայ Թագաւորութեան Ագիպտոսի. և սուլդանն
Ագիպտոսի դիւրաւ կարաց տիրել երկրին Ասորւոց.
և այսպէս կորուսին քրիստոնեայք զիշխանութիւնն
Անտիոքայ և զյուլով ամրոցս Ասորւոց: X

ԳՆՈՒԽ ԼԳ

Յողադս սուլդանին Ագիպտոսի, թէ որպէս յաղթեաց Հայոց արքայի-
զմի յորդոց նորա կալաւ և զմիւսն սպան:

Յետ այսորիկ այնչափ զօրացաւ Րնտուխտար սուլ-
դանն Ագիպտոսի, զի և զԹագաւորութիւնն Հայոց
խարխալեցոյց. քանզի դէպ եղև արքային Հայոց մե-
ծաւ զօրու երթալ առ (Թաւթարս. զոր գիտացել ալ
սուլդանին, յարձակեցաւ 'ի Թագաւորութիւնն Հայ-
ոց, յղեալ զգօրս իւր զօրավարաւ փոխանակ իւր:
Իսկ որդիք արքային Հայոց իմացեալ զգալուստ Սա-
րակինոսաց՝ ժողովեցին զամենեւին, ոյք կարող էին
զէն առնուլ, և ելին ընդդէմ եգիպտացւոց, և սկսան

աջողութեամբ մղել զմարտն : Այլ 'ի վախճանի 'ի պարտութիւն մատնեցաւ զօրն Հայոց . և յերկուց արքայորդւոց մին ձերբակալ եղև, և միւսն սպանաւ 'ի պատերազմի . և այնպէս արշաւեալ Սարակինոսաց ընդ թագաւորութիւն Հայոց սրով, զամենայն դաշտավայրս եղծին ասպականեցին, և անբաւ բարիս 'ի բաց տարան անտի, որ եղև փնաս մեծ քրիստոնէից : Այնուհետև մեծացաւ զօրութիւն թնամեաց, և նուազեցաւ ոյժ թագաւորին Հայոց : Իսկ թագաւորն Հայոց թէպէտ և միշտ ջանայր աւերել զզօրութիւն Սարակինոսաց, և բազում անգամ գուն գործէր յորդորել զԱպաղայ և զԹաթարս 'ի քակտումն նոցունց, այլ Ապաղայ վասն մարտին ընդ սահմանա կիցս՝ հրաժարեաց յոլովակի : Աւ իբրև ձեռնթափ եղև աստի թագաւորն Հայոց, յլեաց առ սուլթանն Ազիպտոսի՝ դաշնաւորիլ ընդ նմա, զի զորդի իւր ազատեսցէ 'ի բանտէ . և սուլթանն խոստացաւ թագաւորին այսու պայմանաւ, զի դարձուցէ 'ի նա զբարեկամ իւր Սանկոլասար, զոր գերեալ ունէին Թաթարք . և զի տացէ անդրէն 'ի ձեռս իւր զամուրս Հալէպ քաղաքի : Աւ այսպէս սուլթանն դարձոյց զարքայորդին, և ընկալաւ զմտերիմն իւր . և թագաւորն դարձոյց սուլթանին զամուրն Տէմպէզաք, և զայլ երկու ամրոցս ետքակել ըստ խնդրոյ սուլթանին : Իսկ զկնի այսորիկ արքայն Հեթում բարեյիշատակ, որ զամս հնգետասան թագաւորեաց, յանձն արար զթագաւորութիւնն որդւոյ իւրում տեառն Վանի անզատելոյ յարգելանաց Ազիպտոսի . և ինքն հրաժարեալ 'ի շքոյ կենցաղոյս՝ եմուտ 'ի կրօն, և կոչեցաւ Սակար . և յետ սակաւ ժամանակի հանգեաւ խաղաղութեամբ յամի 1270 :

ԳԼՈՒԽ ԼԳ

Յարգա Ապաղայի թէ որպէս եմուտ յԱզիպտոս և աւերեաց զերկիրն Թուրքաց :

Արքայն Հայոց Վան արթուն մտօք և իմաստունք թագաւորեաց, սիրելի յաչս իւրոցն և Թաթարաց . և

'ի բոլոր սրտէ գունեղ եղծանել զ]]արակինոսս : Ուստի
 գէպ եղև, զի Մպաղայ արար խաղաղութիւն ընդ
 սահմանակիցս իւր, որ յերկար ժամանակէ հետէ
 թշնամութեամբ էին ընդ նմա . և յայնժամ սուլ
 դանն Ագիպտոսի եմուտ յերկիրն (ժուրբաց . և կոտորեալ
 զբազումս) 'ի (ժաթարաց տիրեաց յոլով գիւղից և
 աւանաց : Ալ սարակինոս ոմն Փարւանա աւունն
 յերկիրն (ժուրբաց՝ զօրազուլս (ժաթարաց, վտարանջեալ
 յՄպաղայէ, հնարէր կորուսանել և փախուցանել
 զամենայն (ժաթարս : Օայն իբրև լուաւ Մպաղայ,
 յետ հնգետասան աուրց եհաս անդրս : Իսկ սուլգանն
 Ագիպտոսի լուեալ զգալուստ (ժաթարաց, փութանակի
 խոյս ետ յերկրէն (ժուրբաց, ալ ոչ կարաց
 փախել . քանզի (ժաթարք արագապէս ճանապարհ
 արարեալ, յարձակեցան 'ի վերջին թև բանակին՝
 'ի տեղին կոչեցեալ Մասպլանգ, 'ի մուտս երկիրն
 եգիպտացոց . և այնպէս 'ի վերայ դիմեալ կալան
 (ժաթարք զերկու հազար այրուծի Սարակինոսաց,
 և առին ինչս բազումս . կալան և զհինգ հազար
 տունս Արդուաց (կամ Քիւրտից) որ բնակէին յայնմ
 գաւառի : Իսկ Մպաղայ իբրև եհաս 'ի սահմանակցութիւն
 երկիրն Ագիպտոսի՝ ոչ կամեցաւ այլ ևս յառաջ
 խաղալ վասն տթոյն . զի գաւառն այն ջերմագին
 է յոյժ : Ալ (ժաթարք և գրաստք նոցա, որք 'ի
 յոյժ հեռաստանէ եկեալ էին շտապաւ, ոչ կարէին
 տանել վաստակոց և տապոյ : Ուստի Մպաղայ
 դարձ արար յերկիրն (ժուրբաց . և ետ ցրել և
 աւերել զամենայն տեղիս ապստամբեալս և անձնատուրս
 սուլգանին : Իսկ զՓարւանա մատնիչն հանդերձ
 արբանեկօքն ըստ սովորութեան (ժաթարաց ետ միջակտուր
 առնել . և հրաման ետ զի յամենայն կերակուրս
 զորս ունէր ուտել, զիցի 'ի մտոյ Փարւանայ
 մատնչի . յորմէ եկեր Մպաղայ հանդերձ աւագանուփն .
 և ահա այսպիսի վրէժ խնդրեաց Մպաղայ
 թագաւորն 'ի Փարւանէ մատնչէ :

Գ Լ ՈՒ Ն Ի Ե Լ Ե

Յազգաս սուլգանին Եգիպտոսի գեղակուր եղելոյ :

Իբրև կատարեաց Լ՛պաղայ զուխտ սրտի իւրոյ ընդ գէմ երկրին (ժ)ուրբաց, և (ժ)աթարբ լցան աւարաւ և ձոխու թեամբ, զոր ստացան յապստամբ Սարակինու սաց, կոչեաց առ ինքն զարբայն չայոց, և ետ ՚ի ձեռս նորա զթագաւորու թիւնն երկրին (ժ)ուրբաց. զի հայր նորա և նա միշտ հաւատարիմ գտան (ժ)աթարաց : Իսկ թագաւորն չայոց իմաստուն և խոհական՝ շնորհ կալաւ վասն պարգևին հրաժարելով յայնմանէ, իբրու անբաւական ՚ի տնտեսել զերկու թագաւորու թիւնս : Սասն զի սուլգանն Լ՛գիպտոսի զօրաւոր էր յոյժ, և մեքենայէր զկործանումն թագաւորու թեան չայոց : Լ՛ւարբայն չայոց խորհուրդ տուեալ էր Լ՛պաղայի կարգաւորել զթագաւորու թիւ երկրին (ժ)ուրբաց նախ քան զմեկն իլ իւր անտի, զի մի ոք ՚ի Սարակինոսաց կարացէ հաստել զտէրու թիւ յերկրին (ժ)ուրբաց, և մի մնացէ կասկած ապստամբու թեան առ ՚ի քէն : Լ՛նկալաւ Լ՛պաղայ զխորհուրդ արբայի, և արգել Սարակինոսաց ունել զտէրու թիւն յերկրին (ժ)ուրբաց :

Ի կատարիլ այսոցիկ աղաչեաց զնա արբայն չայոց վասն ազատութեան սուրբ երկրին ՚ի ձեռաց հեթաւոսաց . և նա խոստացաւ, միանգամայն և խորհուրդ ետ թագաւորին չայոց, զի դեսպանս արձակեսցէ առ պապն և առ ուղղափառ թագաւորս (վասն այսր բանի) : Լ՛րդ Լ՛պաղայ կարգեալ զոր ինչ արժան էր կարգել, դարձ արար ՚ի թագաւորու թիւն Բորաւ տէն, ուր թողեալ էր զընտանիս իւր : Իսկ Լ՛նտուխտար այն ինչ չարիս աւնէր (ժ)աթարաց, մահադէ զով բարձաւ ՚ի կենաց ՚ի Վամասկոս . ընդ որ ուրախ եղէն քրիստոնէայք արևելից . իսկ Սարակինոսք տիրեցան, զի կորուսին զքաջ սուլգանն : Լ՛մա յաջորդեաց որդին իւր Սէլիք զատէ ՚ի տէրութեանն . այլ յետ սակաւուց ՚ի բաց վարեցաւ, և սուլգանացաւ Լ՛ըշի : X

Պ Ա Ս Ի Ս Լ Օ,

Յաղագս Մանգողանայ զորավարի Թաթարաց, Թէ որպէս խոյս ետ
առ երկիւղի:

Յորժամ Ղաղայ մարտ յարդարեր՝ի վերայ սուլ-
դանին Նզիպտոսի, առաքեաց զէզայր իւր զՂան-
գողան յերկիրն Ղսորուոց երեսուն հազար զօրօք թա-
թարաց, զի կամ մարտիցէ, և կամ առցէ զտեղիսն,
և տացէ քրիստոնէից ՚ի պահել: Սա երկու աւուր
ճանապարհ արարեալ, յղեաց արս առ Թագաւորն
Հայոց. որ եկն անյապաղ զօրօք իւրովք. և մտին յեր-
կիրն Ղսորուոց, և աւար հարին զամենայն տեղիս մին-
չև ՚ի քաղաքն Համս, որ յաւուր յայսմիկ ՚ի բազմաց
կոչի Սէմէլ ՚ի միջավայրի երկրին Ղսորուոց: Ասի քան
զժամանեւ ՚ի քաղաքն կայ դաշտ, ուր սուլդանն ժու-
ղովեաց զգօրս իւր ընդդէմ թաթարաց: Սարակի-
նոսք միեցին սաստիկ պատերազմ ընդ թաթարս.
Թագաւորն Հայոց վարէր զաջ թևն հանդերձ քրիս-
տոնէիւք. ուստի դիմեաց ինքն ՚ի վերայ ձախոյ թևի
սուլդանին Նզիպտոսի, և ՚ի փախուստ դարձոյց
զթշնամիս եռօրեայ ճանապարհաւ մինչև ՚ի քաղաքն
Համս և անդր ևս. Ղմախ Թաթար զմիւս կողմն
յաղթահարեաց, և փախստեայ տարաւ զՍարակի-
նոսս ընդ երեքօրեայ ճանապարհ մինչև ՚ի քաղաքն
Ղարա: Աւ յորժամ բեկեալ համարեցաւ զգօրու-
թիւն սուլդանին Ղանգողանն, որոյ չէր երբէք
զփորձ առեալ այսպիսի պատերազմաց, զանգիտեալ
յումանց Սարակինոսաց Սիտին կոչեցելոց, յետս կա-
սեցաւ, եթող ելիք զասպարէզ յաղթութեանն, և ՚ի
բաց արձակեաց զարքայն Հայոց, և զմիւս զօրագլուխ
իւր, որոց հալածեալ էր զթշնամիս:

Իսկ սուլդանն՝ որ համարէր զամենայն ինչ կորու-
սեալ, իբրև ետես զդաշտ պատերազմին Թափուր և
բոլորովին լքեալ թողեալ, եւ ՚ի լեռնակ մի չորիւք
սպառազինօք, և կալաւ զտեղի: Իսկ Թագաւորն Հայ-
ոց ՚ի դարձին իւրում ՚ի վանելոյ զթշնամիս՝ իբրև
ոչ եղիտ զՂանգողանն, յապուծութիւն կրթեցաւ,

և դնաց զկնի նորա Վսկ Լ՛ւմաք՝ ոյր վանեալ էր զՍա
րակինոսս՝ զաւուրս Երկուս սպասեաց Ս՛անգոդա-
նայ . և իմացեալ զմեկնիլ նորա՝ փութացաւ և ինքն
Երթալ զՀէտ նորա , թողեալ զյաղթութիւնն . և ե-
կեալ գտին զՍ՛անգոդան յափն Եփրատայ , զի մնայր
նոցա : Յետ այսորիկ լծաթարք դարձան ՚ի տեղի իւ-
րեանց : Վսկ արքայն Հայոց յայնմ ճանապարհի Հան-
դերձ զօրօք իւրովք բազում ինչ կրեաց . զի վասն եր-
կայնութեան ճանապարհաց և նուազութեան իրաց՝
Երիվարքն իսպառ յոգնեցան , զի ոչ կարէին գնալ . և
այնպէս զատուցեալք յիրերաց դնալով ընդ անկոխ
վայրս , ՚ի Սարակինոսաց եղելոց յայն կողմանս անու-
ղորմաբար հարեալ լինէին . ուստի մեծ մասն զօրուն
կորեաւ , և գրեթէ իշխանաւորք ամենայն . և այս
ձախողակ գործ Ս՛անգոդանայ դիպաւ յամի 1282 :

Իբրև գիտաց զայս ամենայն Լ՛պաղայ խան , Ժո-
ղովեաց յամենայն կողմանց զամբոխ իւր . և յետ պատ-
րաստ լինելոյ՝ ահա որդի բերլարայ սարակինոս ոմն
եկն առ արքայն Պարսից , և ոմանց՝ որ մտերիմ ծա-
ռայք էին Լ՛պաղայի , ետ բազում կաշառս , և բանս
եղ ընդ նոսա , զի ՚ի միում աւուր մահադեղ մատ-
ռուակեցեն Լ՛պաղայի և եղբօր նորա Ս՛անգոդա-
նայ . որ և եղև իսկ . և երկուքին յետ ութ աւուրց մե-
ռան . և ստուգութիւն բանիս ՚ի նոցունց իսկ ապի-
րատաց խոստովանեալ եղև . և այս զբաւ կենաց եղև
յամի 1282 :

Գ Վ Ս Ս Ի Ս Ի Լ Լ :

Յաղաքս Տանգոտարայ երկրորդ որդւոյ Հուլաւանի , որ յաջորդեաց
Ապաղայի ՚ի թագաւորութեան :

Օ կնի մահուն Լ՛պաղայի Ժողովեցան լծաթարք
և կացուցին տէր ՚ի վերայ իւրեանց զՀանգոտար
զեղբայրն Լ՛պաղայի : Ս յաւուրս մանկութեան իւ-
րոյ մկրտեալ էր , և Վեկողայոս կոչեցեալ . բայց յե-
տոյ առ կենաց կցորդ լինելոյ Սարակինոսաց՝ զորս
սիրէր , սարակինոս եղև , և կամեցաւ կոչիլ Ս՛ահու-
մէտ խան . և ամենայն ջանիւ դարձոյց զլծաթարս

'ի կրօնս Մ'ահմէտի . և որոց չիշխէր բռուն առնել, պարգևս և սխալիւս տայր . և այնպէս անհամար լծարք սարակինոսացան : Լ'սլա հրաման ետ սա, զի ամենայն եկեղեցիք քրիստոնէից աւերեսցին . և զի մի քրիստոնէայք իշխեսցեն այլ ևս քարոզել զօրէնս կամ զվարդապետութիւնս Վ'րխատոսի . տայր հրապարակաւ քարոզել զՄ'ահմէտ . և ետ 'ի բաց տարաւ զրել զքրիստոնէայս . և 'ի քաղաքն Ղ'ալիէժ ետ աւերել խապառ զեկեղեցիս քրիստոնէից : Յղեաց և առ սուլդանն Ն'զիպատոսի, և հաստատեաց ընդ նմա դաշն և ուխտ խաղաղութեան . և խոստացաւ զամենայն քրիստոնէայս իւրոյ տէրութեան ստիպել 'ի սարակինոսութիւն, կամ բռնաւ զգլուխս նոցա : Սուտի Սարակինոսք լցան ամենայն խնդութեամբ, իսկ քրիստոնէայք տրտմութեամբ և ահիւ զնային, և ոչ գոյր նոցա այլ հնարք, բայց միայն կարգալ յօդնութիւն զողորմութիւնն անքան զի տեսանէին զհալածումն քրիստոնէից առաւել քան զամենայն ժամանակաց :

Յաւել առաքելնա ինքն Մ'ահումէտ առ թագաւորն Հայոց և առ թագաւորն Սրաց և առ այլ քրիստոնէայս, զի անյապաղ 'ի նա մատչիցին . բայց քրիստոնէայք եզին հաստատութեամբ 'ի մտի կամակարմեռանել, քան հնազանդիլ անօրէն հրամանաց . զի ոչ այլ կայր խորհուրդ : Ս'ինչեռ յայսմ անձկութեան հաւատացեալք, ահա անձ' որ ոչ երբէք թողու զյուսացեալս իւր, ետ մխիթարութի ամենայն քրիստոնէից . քանզի եղբայր սորին Մ'ահումէտի, և եղբորորդի (կամ քեռորդի) նորա Ղ'րղուն՝ հակառակք այնպիսի չար գործոց մատեան առ Ղ'ուպիլա խան՝ մեծ ինքնակալն լծարաց, և զեկուցին թէ Մ'ահումէտ թողեալ զչաւիղս նախորդաց իւրոց՝ սարակինոս եղև, նոյնպէս և զլծարս ձգեաց զհետ իւր :

Օայն իբրև լուաւ Ղ'ուպիլա խան, խռովեցաւ յոյժ . և սխալուէր յղեաց առ Մ'ահումէտ ուղղել զանձն, և 'ի բաց կալ յայնպիսի չարեաց . ապա թէ ոչ խաղացից, ասէ, 'ի վերայ քո : Իսկ Մ'ահումէտ անտես արարեալ զհրամանաւ ինքնակալին՝ լցաւ բարկութեամբ և ցասմամբ, և սպան զեղբայր իւր : Օնոյն

կամեցեալ առնել և ընդ Մըղուն, զօրու մեծաւ գիմեաց 'ի վերայ նորա: Եւ Մըղուն անկարող գտեալ զգէմ ունել նորա, խոյս ետ 'ի լերինս, և անկաւ 'ի բերդ մի ամուր. զոր եկն պաշարեաց Մահումէտ զօրօք իւրովք, մինչև անձնատուր եղև նմա Մըղուն այսու պայմանաւ, զի անջնաս ունիցի զինքն և զտէրութիւն իւր: Մահումէտ ետ զՄըղուն 'ի ձեռս գունդստապլի իւրոյ և մեծամեծաց իւրոց. և ինքն դարձ արարեալ 'ի Ղապրէժ, ուր թողեալ էր զօրդիս և զկանայս, պատուիրեաց գունդստապլի և մտերմաց իւրոց սպանանել զՄըղուն, և զգլուխնորա առ ինքն առաքել:

Մյուս ահա արդար դատաստանն այ, որ պահէ զանմեղս և զմրցողս վասն ճշմարիտ հաւատոյ՝ տնտեսեաց զի 'ի մէջ անբէն սպանողաց գացի արդար ազատարար, դաստիարակն Մպաղայ, հայրն Մըղունի, այր քաջ. որոյ 'ի գուժ շարժեալ՝ զէն վերացոյց, եհար սատակեաց զգունդստապլն և զարբանեակս նորա սրով 'ի գիշերի. և զՄըղուն զերծուցեալ 'ի մահուանէ, կացոյց տէր և վարիչ 'ի վերայ ամենեցուն. ուստի կէսք սիրով և կէսք առ ահի միաբանեալ ծանեան զնա տէր իւրեանց: Օ այս վճարեալ աճապարեաց զհետ Մահումէտի, և կալաւ զնա, և ետ միջակտուր առնել: Եւ այնպէս բարձաւ 'ի միջոյ թշնամին հաւատոց և հաւատացելոց յետ երկամեայ ժամանակաւ յանիրաւի ունելոյ նորա զերկիրն:

Գ Լ Ո Ս Ի Ս Ի Բ

Յաղագս Արղունի որդւոյ Ապաղայի, թէ որպէս տէր եղև թաթարաց յետ մեռանելոյ Տանդոտարայ:

Յամի տն 1285 Մըղուն կամեցեալ խան կոչիլ, առաքեաց դեսպանս առ մեծ խանն ինքնակալ թաթարաց՝ պատմել զամենայն անցսն. ընդ որ մեծապէս հաճեալ մեծի խանին, յղեաց զաւագս տան իւրոյ՝ հաստատելով զտէրութին Մըղունի. և յայնմ հետէ մեծարեցաւ նա յամենեցունց, և անուանեցաւ խան: Մըղունս այս տեսլեամբ գեղեցիկ՝ սիրեաց

զքրիստոնեայս, և զտէրութիւն իւր սնտեսեաց քաջութեամբ և իմաստութեամբ, և նորոգեաց զեկեղեցիս զառ ՚ի Սահումէտայ աւերեալս. ուստի արքայն Հայոց և արքայն Սրաց հանգերձ այլովք քրիստոնէիւք չորան առ նա, և աղաչեցին զնա, զի խորհրդով և օգնականութեամբ իւրով առցէ զսուրբ երկիրն: Ալ նորա խորհուրդ արարեալ՝ ետ պատասխանի, զի արասցէ զամենայն հնարաւորս ըստ կամս նոցա. ուստի խաղաղութիւն արար ընդ սահմանակիցս: Ալ այն ինչ կամէր կատարել զիւր խոստումն՝ վախճանեաց զկեանս իւր ՚ի չորրորդ ամի թագաւորութեան իւրոյ. որում յաջորդեաց եղբայր նորա Սէղայիդ այր անպիտան, որպէս ունիմք պատմել:

Պ Ա Ս Մ Ի Ս Լ Ճ

Յաղագս Ռէղայիդայ յաջորդին Արղունայ:

Յամի տեառն 1288 յետ մահուն Մրղունայ խանի՝ եղբայր նորա Սէղայիդ չունէր օրէնս ինչ կամ հաւատս, և զինուք էր անզօր. անձնատուր բոլորովին ՚ի զեթութիւնս և ՚ի մեղս, վարէր կեանս որպէս անասուն անբան, ծառայ պորտոյ և որովայնի: Սագաւորեաց ամս վեց ատելի իւրոցն, և արհամարհ յաչս այլոց. մինչև խեղդամահ եղև յաւագաց իւրոց: Յետ մահու նորա կալաւ զտէրութիւնն Պայտոն ազգական նորուն: Պայտոնս այս եղև հաւատացեալ Վրիստոսի, և ուղիղ սրտիւ. և արար բազում շնորհս քրիստոնէից. այլ փութով վախճանեցաւ:

Պ Ա Ս Մ Ի Ս Խ

Յաղագս Պայտոնի տեառն թաթարաց, և թէ որպէս մեռաւ:

Յամի 1290 սկսաւ Պայտոն թագաւորել. զբազում եկեղեցիս քրիստոնէից շինեաց. խախանեաց ՚ի

մէջ թխածարաց քարոզէլ զգէնն Ս'աճմէտի . և զի յոլովք էին յարեալ 'ի Ս'աճմէտ' դժկամակ եղէն ընդ այն հրաման . ուստի գաղտ պատգամաւորս յղեցին առ Վ'ազան որդի Ղ'ըղունայ, խոստանալով նմա տալ զտէրութիւնն, եթէ հրաժարեսցի 'ի քրիստոսական հաւատոյ . զոր և արար իսկ, և եղև ուրացող : ~~Իսկ Պայտոն~~ ժողովեաց զամբոխ իւր երթալ ձերբակալ առնել զՎ'ազան . այլ հասեալ 'ի տեղի ճակատու՝ թողեալ լքաւ յամենեցուն յարելոց 'ի Ս'աճմէտ . և այնպէս փախեաւ, և մեռաւ 'ի փախըստեան :

Գ Վ Ո Ւ Ս Խ Ե

Յազազս Ղազանայ որդոյ Արղունի թէ որպէս գրաւմբ ամ զտէրութիւնն . և յազազս գործոց նորա :

Օ կնի մահուն Պայտոնի՝ Վ'ազան եղև տէր թխածարաց . և կացեալ 'ի խոստման իւրում, խիստ եցոյց զանձն առ քրիստոնեայս . այլ յետ հաստատելոյ զտէրութիւնն՝ սկսաւ պատուել և սիրել զքրիստոնեայս, և եբարձ զմեծամեծս՝ որք հրապուրէին զնա 'ի դէնն Սարակինոսաց : Յետ այնորիկ պատուէր ետ իւրոցն թխածարաց վառիլ 'ի զէն . նոյնպէս և թազաւորին հայոց և Ս'րաց և այլոց քրիստոնեից . քանզի խորհէր պատերազմ տալ ընդդէմ սուլդանին Լ'գիպտոսի :

Յաւուրս գարնայնոյ ժողովեաց Վ'ազան զզօրս իւր, և զնաց հանդէպ Ս'ամէս քաղաքի 'ի միջավայրի երկրին Ղ'սորոց, ուր սպասէր նմա Ս'ելիքնացար սուլդանն Լ'գիպտոսի իւրովքն հանդերձ : Վ'ազան թողեալ զքաղաքն՝ մխեցաւ 'ի կռիւ ընդ սուլդանին և ընդ զօրս նորա . ուստի հրաման ետ իւրոցն դադարել 'ի դաշտի ձիովք իւրեանց, զի հանգիցեն յաշխատութենէ ճեպընթաց ուղւոյն : Փախուցեալ զայ առ Վ'ազան՝ Վ'ալփաք սարակինոս ծառայ սուլդանին, զոր կամէր նա դնել յարգելանս քանտի վասն համարձակութեն : Լ'ւ Վ'ազան պատուասիրեաց զՎ'ալփաք, յոր վստահ էր յոյժ . այլ

նորա մատնիչ գտեալ, խրատ ետ սուլղանին աճա-
պարել սկիզբն առնել մարտի, զի կարի խոնջ էին է-
րիվարք Վ ազանայ Վ նկալաւ սուլղանն զայն խրատ,
և փութացաւ զալ զոր լրտեսքն Վ ազանայ ազգ-
արարին նմա . և նա ազգեաց իւրոցն՝ ճակատիւ ա-
րիաբար, և ընդ առաջ ելանել թշնամեաց : Վ ա-
զան անլէհեր քան զառիւծ յառաջ խաղաց ընդ-
գէմ Վ արակինոսաց . և հրաման ետ զօրականաց ընդ
իւր եղելոց՝ իջանել յերիվարաց, և զիւրև պատել
որպէս զպարիսպ, և նետաձիգ լինել ՚ի թշնամիս, որք
սանձարձակ եկեալ էին ՚ի վերայ իւր . և այնպէս
Սաթարք միաբան արձակեցին զնետս, և զյուով ձիս
խոցոտեցին . իսկ Վարակինոսք, որ զկնի կային, նմ
թափով ուժգին յարձակեցան ցգահասովի ժուռնն : Վ ա-
տի ՚ի բազմութենէ անտի Վարակինոսաց՝ սակաւք
փախտեամբ զերծան, և բազումք յոյժ ՚ի նետից
Սաթարաց կարեվէր հարեալ սատակեցան :

Օ այն տեսեալ սուլղանին՝ վաղ ընդ փոյթ յետս
կոյս կասեցաւ . զոր իմացեալ Վ ազանայ՝ հրամայ-
եաց իւրոցն աշտանակել յերիվարս, և արիաբար
յարձակիլ ՚ի թշնամիս . և ինքն նախ սկիզբն արար
մարտին . և այնչափ տեղաց ՚ի նմին՝ սպանանելով
զթշնամիս, մինչև Սաթարքն առ հասարակ ճակա-
տեալք՝ եկին ՚ի մարտ պատերազմի, և կռուէին յե-
լից անտի արեգական ցիւններորդ ժամ : Յայնժամ
սուլղանն անկարացեալ զգէմ ունել յանդուգն քա-
ջութեան Վ ազանայ, դարձաւ ՚ի փախուստ, և ա-
մենայն Վարակինոսք ընդ նմա . և Վ ազան զհետ
պնդեցաւ՝ կոտորելով զթշնամիս ցաղջամուղջ զիշե-
րոյ . և այնչափ եղև հարուած Վարակինոսաց, զի եր-
կիրն լցաւ դիակամբք սպանելոց : Յետ ճակատա-
մարտիս զայն զիշեր ուրախութեամբ և ցնծութի
հանգեաւ Վ ազան վասն յաղթութեան եղելոյ յօգ-
նականութենէն նյ . այն է յամի տեառն 1310 յա-
ւուր չորեքշաբաթի նախ քան զտօն ծննդեան նն :

ԳՎ ՈՒՅԻՍ ԽԻՒ

Յաղագս յազմութեան, և բաժանման աւարին :

Յետ այսորիկ պատուէր ետ Ղ ազան արքային չայոց, և Սուղայի զօրավարին (Սաթարաց, զի մետասան հազար հեծելազօրու զհետ պնդեացին սուլդանին) Լգիպտոսի մինչև յանապատն հեռի անդրքան զերկոտասան իջեւանս . որ և յառաջ քան զծագելարեգական եհաս ամենայն արագութեամբ : Յետ երից աւուրց յետս կոչեաց զթագաւորն չայոց, և Սուղայի յանձնարար հետամուտ լինել թշնամոյն : Իսկ սուլդանն զցայգ և զցերեկ հեծեալ 'ի տաճիկ ուղտս, առաջնորդութեամբ ոմանց Պետուհնաց, և սքանչելապէս եմուտ 'ի Ղաբէլոն . իսկ այլ Սարակինոսք փախչելին յո՛ և կարէին . մեծ բազմութիւնս նոցա փախեալ ընդ ճանապարհ Տրիպօլոյ, ոյք 'ի ձեռն քրիստոնէից բնակելոց 'ի լերինն Սիբանանու անխնայ կոտորեցան :

Իբրև դարձաւ արքայն չայոց առ Ղ ազան, եգիտ զի քաղաքն (Լգիպտոսի 'ի ձեռս) Ղ ազանայ անձնատուր էր եղեալ հանդերձ ամենայն գանձու և զօրու սուլդանին . ուր էր ձոխութիւն անբաւ զոր Ղ ազան ձոխաբար առատաձեռնութեամբ բաժանեաց 'ի մէջ իւրոցն, և հարստացոյց զնոսա : Լսուեղբայր չեթում զայս ամենայն աչօք տեսի, զի առաջիկայ էի : Են էր սքանչելի, զի Ղ ազան այր փոքրահասակ և տգեղ դիմօք 'ի միում աւուր խորտակեաց զթշնամիս, և յաւուր երկրորդի զամենայն ձոխութիւնս առատաձեռնօրէն բաշխեաց 'ի մէջ իւրոցն, պահեալ վասն իւր զմի և եթ դաշոյն, և ըզգրուածս Լգիպտոսի :

Յետ հնգից աւուրց զոր ետ հանգստեան, դեպուղիղ չոքաւ 'ի Ղամասկոս . զոր չգիտելով դամասկացոց՝ զահի յոյժ հարան . ուստի խորհուրդ արարեալ յղեցին առ Ղ ազան ընծայս և զբանայիս քաղաքին խնդրելով ողորմութիւն : Առ զամենայնս

մարդասիրութեամբ ընկալաւ, պատուէր տուեալ զի բերցեն զբաւական պէտս բանակին, և խոստացեալ չկամել կործանել զքաղաքն, այլ պահել զայն 'ի պէտս սենեկի իւրոյ: Իսկ ինքն Վազան Եհար զխորանս իւր առ գետովն Վամասկոսի, արգելեալ զի մի ոք ստնանեսցէ քաղաքին. և դամասկացիք առաքեցին զբազում ընծայս, և զամենայն պէտս լիութի: Սնաց անդ Վազան զաւուրս չորեքտասան, բաց 'ի մետասան հազարաց ոչք զէգերէին 'ի Վազարա, սպասեալք հրամանի կամ գալտեան Վազանայ:

ԳԼՈՒԽ ԽԳ

Յաղագս Խափշիկ մասնի, որ դարձոյց զերկիրն 'ի սուլջանն:

Եւ ահա լուր եհաս առ Վազան թէ Պայտոն ազգականն իւր մտեալ է 'ի Պարսս, և բազում զեան առնէ Վազանայ. արդ զի մի առաւել փնաս առնիցէ՝ խորհեցաւ դարձ առնել առ իւրսն. վասն որոյ հրաման ետ Վոթլուզայ սպարապետի զօրաց մնալ յԵրբիս 'ի պահպանութիւն երկրին. ապա կարգեաց վերակացուս քաղաքաց, և զքաղաքն Վամասկոսի յանձնեաց 'ի Խափշիկ: Եւ կոչեալ առ ինքն զթագաւորն հայոց ծանոյց զոր ինչ պատուիրեալ էր Վոթլուզայ, զի ամենայն դաւառք զորս ցայն վայր կալեալ էին քրիստոնեայք, տացին անդրէն 'ի նոսա. և զի ունի տալ նպաստ 'ի նորոգութիւն ամրոցաց:

Օայտոսիկ կարգեալ, եմուտ 'ի Սիջազետս առ Եփրատ գետով, պատուէր յղեաց առ Վոթլուզ զի թողեալ զՍուզայ քսան հազարօք թաթարաց՝ հանդերձ մնացելովքն փութասցի գալ առ ինքն. որ և եղև իսկ: Աւստի Սուզայ պահեաց զԵրբիս. այլ ըստ սաղբելոյ Խափշիկի՝ Սուզայ էանց 'ի կողմանս Երուսաղէմի 'ի տեղին կաւր, որպէս զի գտցէ ճարակ երիվարաց և զայլ կարեորս: Իհաստանել ամարայնոյ Խափշիկն յղեաց պատգամաւորս առ սուլջանն Եգիպտոսի դառնալ 'ի Վամասկոս. զի ես տաց, ասէ,

'ի ձեռս ըո զ՝ Կամասկոս և զայլ տեղիս երկրին Մսորուոց : ~~Օ այս խոստումն առեալ սուղղանին , ինքն ևս խոստացաւ Խափչիի , զի թէ կայցէ 'ի խոստմանն , տացէ նմա յաւեժաբար զտէրուծի ' Կամասկոսի , և զմասն գանձու իւրոյ , և զքոյրն 'ի կնուծիւն :~~

Յետ սահաւուց Խափչիկ մատնինն ապստամբեցոյց զամենայն թաթարս , քանզի գիտէին՝ զի այլ թաթարք չկարեն գալ , և ոչ օգնականուծիւն տալ իւրոցն . վասն զի երիվարք չկարեն արշաւել 'ի տօթի անդ : Օ այն տեսեալ Մուղայի , և անկարացեալ ընդդէմ կալ նոցա առ սահաւուծեան զօրաց , դարձաւ 'ի Միջագետս՝ ազդ առնել Վազանայ զեղեալսն : Իսկ 'ի գալ ձմերայնոյ զօր գումարեալ , արձակեաց անդրէն զՎոթլուզ երեսուն հազար հեծելովք թաթարաց , հրաման տուեալ , զի յորժամ հասցէ յՄսորոք , կոչեսցէ զթագաւորն Նայոց և զայլ քրիստոնեայս . և յորժամ Վազան գայցէ զօրու ծանու , մտցէ 'ի թագաւորուծիւն երկրին Մսորուոց : Օ ամենայնն կատարեաց Վոթլուզ . եկն արքայ Նայոց զօրօք իւրովք . նոյնպէս և քրիստոնեայք թագաւորուծեանն Վիսլրոսի մինչև 'ի կղզին Մստերաւ գայ , ուր էր Տիւրեն եղբայր արքային Վիսլրոսի զօրավար զօրաց եղբարքք իւրովք հանդերձ : Եւ այն ինչ ամենեքին պատրաստ կային , եկն լուր հիւանդուծեան Վազանայ , մինչև անյոյս լինել բժշկաց յառողջուծենէ նորա : Վասն որոյ Վոթլուզ դարձարար առ Վազան , և քրիստոնեայք 'ի տեղիս իւրեանց . այսու օրինակաւ թողան իրք առման սուրբ երկրին . և այս եղև յամի 1350 :

ԳՎ ՈՒՒՍ ԽԳ

Յաղագս մեծի վնասուն՝ զոր կրեցին թաթարք 'ի գալտին Կամասկոսի առ յորդուծեան ջուրց :

Յամի 1303 Վազան զօր գումարեալ բազում յոյժ , եհաս 'ի գետն Սփրատ , խորհելով մտանել յերկիրն Մսորուոց , և բառնալ իսպառ զԱրախինոսս , և զերկիրն սուրբ դարձուցանել անդրէն 'ի

քրիստոնեայս : Իսկ Սարակինոսաց զանգիտեալ 'ի գալստենէ : Վազանու , զամենայն ինչ հրձիգ արարին առաջի աչաց իւրեանց , կուտեալ զարմօխս և զանասունս , զի եկեալքն մի գտցեն պաշար և բուտ : Իբրև գիտաց Վազան զոր արարին հագարացիք , խորհեցաւ մնալ զայն ձմեռն առ Եփրատաւ . և 'ի մուտս գարնայնոյ ընդ սկսանիլ աձել խոտոյ ճանապարհ առնել . վասն զի առաւել հոգ ունին թաթարք վասն ձիոց իւրեանց՝ քան վասն անձանց . քան զի ինքեանք սահաւուք շատանան :

Հայնժամ յղեաց կոչեաց Վազան զարքայն Հայոց , որ եկեալ բանակեցաւ առ գետով . և այնչափ էր բազմութիւն զօրաց , զի երկօրեայ ձգեալ վինէր ընդ երկայն 'ի Վաքաւ բերդէ մինչև յամուրն Վաբիր . որք ինքնին անձնատուր եղեն Վազանայ առանց յարձակման : Ինչդեռ այսպէս դէգերէին 'ի տեղուջն , պատմեցաւ Վազանայ՝ թէ նախասացեալ Վայտոնն վերստին մտեալ իցէ յերկիրն Վազանու , և զեան արարեալ բազում : Վմին իրի Վազան զարձ արարեալ 'ի տեղի իւր , եթող 'ի ձեռս Վոթլուղայ զօրավարի մետասան հազար թաթար :

Ըրդ Վոթլուղ իւրովքն հանդերձ , և թագաւորն Հայոց զօրօք իւրովք մտին յերկիրն Սորուոց , աւար հարին զամենայն . և եկեալ 'ի Համս քաղաք՝ պաշարեցին զքաղաքն , և առին զայն , և կոտորեցին զամենայն Սարակինոսս . ապա եկին 'ի Վամասկոս՝ պաշարել և զայն : Իսկ քաղաքացիքն պատգամաւորս յղեցին աղաչելով , զի զերիս աւուրս ներեցեն նոցա . և հաւանելի եղև ինդիր նոցա : Եւ թաթարք յառաջախաղացք կալան զոմանս 'ի Սարակինոսաց , և առաքեցին առ Վոթլուղ , որ մարդասիրութեամբ ընկալաւ զնոսս . և լուեալ 'ի նոցանէ՝ թէ իբր երկու իջեվանօք աւուրց մերձ կան Սարակինոսք հազար երկերիւր , որք օր ըստ օրէ սպասեն գալստեան սուլդանին՝ անդր եհաս , զի յեղակարծուց ձերբաւ կալ արսացէ զնոսս . այլ 'ի ժամանել 'ի տեղին՝ լուաւ թէ եկեալ է սուլդանն իւրովք . և ոչ կամեցաւ դանդաղել , այլ դիմել ընդդէմ թշնամեաց : Իայց նոքա

'ի լՃէն՝ առ որով կային, արձակեցին զջուրս, որ կազմեցին վտակ՝ ընդ որ չկամեցան անցանել (Թ)աթարքայլ յետ անցանելոյ՝ ազանին հանդերձ Թագաւորաւ հայոց՝ զՏէտ գնային և ինքեանք. իսկ սուղդանն ոչ յարձակեցաւ 'ի վերայ նոցա, այլ կայր առ լերամբ և լՃիւ. ոչ շարժեցաւ և յաւուրն երկրորդի, Թէպէտ և (Թ)աթարք գիմէին 'ի վերայ նորա. վասն զի ինքն կայր յանբոյթ վայրի՝ պաշտպանելով անձին և իւրոցն : Այլ 'ի տեւել մարտին յառաւօտէ մինչև ցինն երորդ ժամ, առ պակասուէ ջրոց՝ զոր ոչ գտին յարբումն ոչ 'ի գիշերի և ոչ 'ի տուէ, տարժանեալք խոնջութի և ծարաւով՝ մեկնեցաւ մին զկնի միւսոյ՝ 'ի գունդս գունդս և 'ի ճակատս կարգեալ, մինչև եկին 'ի դաշտն՝ Աամասկոսի և կարգեցան անդ առնուլ զհանդիստ մինչև ժամ լիցի ճակատամարտի :

Իսկ դամասկացիք յայնմ գիշերի 'ի դաշտ անգրուղեալ էին զջուրս գետոյն. ուստի ամենեքին խրուովեցան շիթեցան, և կորուսին գրաստս բազումս և զէնս. և ընդ այգանալ աւուրն ճողոպրեցան 'ի ջուրցն վտանգէ. միայն Թէ ոչ սակաւ զինուորք կորեան : Աւ քանզի 'ի յորդելոյ ջուրցն անպիտանացեալ էին զէնք նոցա և նետք, դիւրաւ լինէր նոցա 'ի պարտութիւն մատնիլ, եթէ Թշնամիք յարձակէին 'ի նոսա, և գրեթէ ոչ ոք ապրէր :

Իսկ (Թ)աթարք՝ որ ընդ ամն Ափրատայ երթային, յետս դարձան. և քանզի գետն բարձրացեալ էր յերեսաց անձրեաց, հարկ եղև ձիովք լուղիլ անցանել. ուստի կորեան բազումք 'ի (Թ)աթարաց, 'ի հայոց և 'ի Վրաց. և ըստ դիպաց այլք դարձան 'ի տեղիս իւրեանց. յորոց միջի գտաւ և պատմաբանս : Ետ այսորիկ Թագաւորն հայոց ել գնաց առ Վազան 'ի քաղաքն Վինուէ, ուր կայր նա. զոր և պատուով ընկալաւ Վազան և ելից զեղեալ վնասն, տալով նմա հազար (Թ)աթարս, և 'ի տէրութէն երկրին (Թ)ուրքաց կարգեաց նմա քանակ մի դրամոց : Այսորիւք դարձ արար արքայն հայոց 'ի Թագաւորութիւն իւր, խրախոյս առեալ 'ի Վազանայ՝ բարոք պահել զԹագաւորութիւն իւր, մինչև կարող լինիցին անցանել 'ի սուրբ երկիրն :

ՊԻՍՈՒԽ ԽԵ

Ղազան զեղբայր իւր Ղարպաղանտ կացուցանէ Թագաւոր և յաջորդ :

Սարգեալ գովէլի օրէնս , և յաջորդ զեղբայրն իւր , մեռաւ (Ղ ազան) : Ղ արպաղանտ որդի էր Լորուխ տիկնոջ ջերմեռանդն քրիստոնէի , որ հանապազօր 'ի մատրան իւրում առաջիկայ լինէր պատարագի . և 'ի մատրան անդ մկրտեցաւ որդին , և բարեօք յոյժ կրթեցաւ 'ի հաւատս այլ յետ վախճանի բարեպաշտուհի մօրն յարեցաւ 'ի Սարակինոսս . և այն պէս ժանտացաւ , զի բազում տառապանս հասոյց արբային հայոց , և զամ մի ողջոյն առաւելապէս յազարտ վարեաց զգաշտավայրն աշխարհին հայոց : Եւ այլ ամենակալ և ամենողորմն ան ողորմեցաւ քրիստոնէից . քանզի յամսեանն յուլիսի եօթն հազար Սարակինոսք մտեալ էին յերկիր տերութեան հայոց ամենայն աւարհարութեամբ մինչև 'ի Տարսոն քաղաք ծննդեան առաքելոյն Պօղոսի . և յետ բազում չարիս առնելոյ յետս դարձան . բայց Թագաւորն հայոց իւրովքն ընդ առաջ ել դարձելոցն , և յօգնականութէ բարձրելոյն՝ ամենեքին կամ ձերբակալ եղէն , և կամ ճարակ սրոյ , բաց յերեքհարիւր զերծելոց : Վործեցաւ այս յաւուր կիրակէի յութուտան յուլիսի : Օ կնի այս բեկման ոչ ևս համար ձակեցան Սարակինոսք դարձ առնել 'ի հայս . իսկ սուլղանն Լգիպտոսի խաղաղութիւն արար դադարման զինուց և հաստատեաց ընդ արբային հայոց :

ՊԻՍՈՒԽ ԽՕ

Յաղագս որոշողութեանց մասենիս անդտին 'ի սկզբանէն :

Լս եղբայր հեթում առաջիկայ գտայ նախաձառելոցս , 'ի վաղուց 'ի մտի եղեալ առնուլ զսքեմ կրօնաւորական . այլ վասն դժուարին անցից Թագաւորութեան՝ ոչ կարացի Թողուլ զԹագաւորութիւնն .

բայց սակայն ըստ տեսչութեան բարձրելոյն լցի զփափաք և զուխտս սրտիս . գնացի 'ի Արարոս , և առի զկարգ Պաւլոսի սրբաբանաց յամի 1305 : Փառք այլ, զի թագաւորութիւն Նայոց իցէ 'ի բարի վիճակի , և ըստ զօրացուցանելոյ այլ 'ի ձեռն Աւոնի որդւոյ տեառն Սորոսի 'ի նախկինն վերածցի վիճակ . վասն զի փայլէ ամենայն առաքինութեամբք , և է հայելի ամենայն իշխանաց : Նաւատարիմ յօրինիչ գրոյս զայն իրս զորս պատմէ 'ի ժամանակէ Ղինկիզ խանին մինչև 'ի Սանգոյ խան , էառ 'ի պատմութեանց թագաւորաց Սանգոյ խանէ մինչև 'ի մահ Նուլաւոնի պատմէ զոր միանգամ լուաւ 'ի քեռւոյ իւրմէ ' որ առաջիկայ գտաւ եղեւոցն ամենայնի : Ի սկզբնաւորութեանէ Սպաղայ խանին մինչև 'ի վերջ գրոցս ' ակնատեսս եղև ամենայն գործոց : Սայ այժմ պատմել որ ինչ գիտութեան արժանի կան յազազս տէրութեան թագաւորաց և կարողութեան , մանաւանդ որ արդ կենդանի են :

Գ Վ Ս Ս Ի Ս Խ Խ Ե

Յաղագս թամար խանի վեցերորդ ինքնակալի թագաւորաց , և իշխանութեան նորա և տէրութեան 'ի վերայ հպատակաց :

Թամար խան նստի 'ի մեծ քաղաքն Աթալայի կամ Աօնս 'ի շինեալն 'ի հօրէ իւրմէ : Սա հզօրագոյն է քան զամենայն թագաւորս , որ զազա իւր քաջ ամբարցոյց ճոխութեամբք և այլովք կարեւորօք , վասն որոյ և ազնուականք կոչին . և երեք թագաւորք ունոգք զմեծ տէրութիւն հնազանդին ինքնակալիս . և իրք ամենայն վերաբերին առ ինքնակալն , և 'ի նմանէ լուծանին :

Ղաւթին թագաւորն ներքոյ անկեալ ինքնակալի՝ Շափար կոչեցեալ՝ նստի 'ի թուրքաստան , և ունի ընդ իւրև չորեք հարիւր հազար սպառազինելի անոց . բայց չունին զէնս և երիւարս . են յանգուզն և քաջ պատերազմականք . որ և ընդ ինքնակալին պատերազմ մղեն :

Երկրորդ թագաւորն կոչեցեալ Սելթայի՝ նստի

'ի դաւառն Առամանիայ 'ի քաղաքն Սարայ: Սա կա
րէ գուճարեւ վեցհարիւր հազար զինուորս, որք ու-
նին երիվարս լաւադոյնս քան զնախասացեալս. բայց
չեն այնպէս քաջք որպէս զնոսա. այլ տան պատե-
րազմ ընդդէմ ինքնահայլի, ընդդէմ հունգարաց և
այլոց դրացեաց: Սա գաւառս այս կեայ խաղաղութիւն:

Երրորդն Վարբանդա՝ նստի 'ի մեծն Մսիա 'ի
քաղաքն Վալրէթ. ընդ նովաւ են երեքհարիւր
հազար արանց, ամենեցուն ակնածելիք որ և ընդ-
դէմ սուլդանին Եգիպտոսի մարտ յարդարէ, և ընդ-
դէմ այլոց 'ի մարտ գրգռելոց: Յորմէ թագաւորն
Շափար և Սելսթայի մտադիւր 'ի բաց բառնային
զտէրութիւնն, բայց չկարեն. վասն զի երեք միայն
են ճանապարհք առ թագաւորութիւն մեծին Մսիոյ.
մին այն՝ ընդ որ լինի զնալ 'ի Սուրբաստանէ. ուր
պարտ է անցանել ընդ անապատ զաւուրս բազումս.
և ոչ գտանի անդ ամենեւին բուտ երիվարաց: Երկ-
րորդ ճանապարհն որ ասի Լոտորպէնտ(կամ Փոտոր-
պէնտ) (Վարբանտ), է մերձ 'ի ծովն, ուր Ղեքսանգր
չինեաց զքաղաքն՝ որ կոչի Երկաթի դուռն. ընդ որ
'ի ձմերան միայն լինի անցանել. բայց գտանին փոքր
և ամրոցք. և անդ կայ ձմերանի պահպանութիւն
սպառազինաց: Եւ յիրաւի փորձեցին ազգք Սելս-
թայի յայնմ ժամանակի գաղտագողի անցանել.
բայց 'ի դաշտավայրի կան թռչունք գեղեցիկ կա-
պուտակք, և անդ սնանին, ոչք փախչին յօտարաց,
և անցանեն ընդ այն պահպանութիւնս, և գուշակ
լինին գալտեան թշնամեաց. ուստի պատրաստին և
նոքա զգէմ ունել թշնամեաց: Երրորդ ճանապարհն
է ընդ ծով մեծ, զոր ոչ երբէք փորձեցին առնել
թշնամիք. զի թագաւորութիւն Մսիազաց ամրա-
ցեալ է բազում ազգօք, որոց չէ մարթ վստահել
յաղթել:

Գ Լ ՈՒ Խ Խ Բ

Յազազս կրօնից , վարուց և բարուց Թաթարաց :

Մարքէն Թաթարք ճանաչեն զմի անմահ , զոր և կարգան յօգնութիւն . այլ չունին ինչ պաշտօն այ . ոչ աղօթս ունին , և ոչ պահս ( ) մարդասպանութիւն և զպոռնկութիւն չհամարին 'ի մեղս . առնուն բազում կանայս . և զմօրուն պարտական է առնուլ որդին , և եղբայր զկին եղբօրն : Մահուչափ մեղս համարին բառնալ զսանձ 'ի բերանոյ ձիոց յուտեն : Թաթարք են քաջ զինուորք և պատերազմողք , հնազանդք զօրավարին , և նշանօք դիւրաւ կառավարին : Տէրն Թաթարաց յեւանէն 'ի պատերազմ չտայ նոցա զթողակ , այլ 'ի հարստահարութենէ և յաւարէ կեան , և տան անտի բաժին տեառն իւրեանց : Ետ զէսս առնուն ընդ իւրեանս : Սաթամբ և մնով ձիոց ապրին , զորս յոյժ լաւ վարկանին : Մըողակք են 'ի ձիավարել , և քաջ աղեղնաւորք . հետեակք ծանր քայլեն . ճարտարք են յառնուլ պատերազմաւ զբաղաքս և զամրոցս : Այլ ամօթ համարին 'ի փախուստ դառնալ , եթէ լաւ իցէ փախչել : Այլ են յանդուզն 'ի յարձակմունս մարտի . այլ եթէ հաճոյ թուի՝ դիմեն 'ի վերայ թշնամեաց , եթէ թշնամին չկարիցէ կռուել ընդ նոսա : Այլ որովհետեւ քաջ նետաձիգք են , դժուարին է մարտնչել ընդ նոսա , կամ 'ի յետս կասին հետամուտ լինել նոցա . վասն զի կարգաւոր օրինօք յետս յետս խազան , և 'ի թիկունս կոյս արձակեն զնետս : Օր Թաթարաց չտեսանի յայտնի , վասն զի միաբան երթան : Թաթարք տան եկելոցն զոր ինչ ունին . որպէս և ինքեանք յայլոց պահանջեն . եթէ ոչ տացի , բռնի առնուն : Գիտեն առնուլ զերկիր այլոց . այլ պահել ոչ : Ի տկարանալն են խոնարհք , 'ի զօրանալն կամ 'ի բազմութիւն լինել՝ են ամբարտաւանք : Այլ կամին զի ոք ստեսցէ , այլ ինքեանք կամակար ստեն , բաց 'ի դործոց պատերազմի և 'ի խոստովան լինելոյ զյանջանս . ուր հաւատարմութեամբ զամենայն ինչ խոստովանին :

ԳՎՍՈՒԽ ԽԹԻ

Յազազս պայմանի՝ զոր պարտ է ունել ՚ի սկսանէն զպատերազմ:

Բանն պահանջէ, զի որ կամիցի սկսանել զպատերազմ, ունիցի զչորս պայմանս զայսոսիկ. նախ զիրաւացի պատճառս. երկրորդ զկարևորս ՚ի պէտս սկսանելոյ և յանգ հանելոյ զպատերազմ. երրորդ պարտի հետազօտել զվիճակ և զկարողութիւն թըշնամւոյն. չորրորդ պարտի սկիզբն առնել մարտի ՚ի դէպ ժամու: Վրիստոնեայք վասն գրաւելոյ զսուրբ երկիր՝ ունին զարդարացի պատճառ, վասն զի է ժառանգութիւն Վրիստոսի. և առաջինք մեր բազում ինչ ստիպեցան կրել ՚ի Սարակինոսաց. և ունին բաւական զօրութիւն, միայն թէ միաբան միսեսցին ՚ի կռիւ:

ԳՎՍՈՒԽ Ծ

Յազազս հանդամանաց թագաւորութեանն Եգիպտոսի, և կարողութեան սուլդանին:

Սուլդանն Եգիպտոսի և Մսորւոց կոչի Մելլամա սուր՝ ծննդեամբ յազգէ Կուամանաց. զօրք իւր են ՚ի զանազան ազգաց. վասն զի բնակիչք կողմանցն այնոցիկ. անզօր են ՚ի մարտ. հետեակք են սակաւք, հեծեալք շատ ըստ բաւականին, վարձեալք կամ գերեալք ՚ի պատերազմի: Սուլդանն Եգիպտոսի միշտ յերկիւղի է և ՚ի կասկածանս, զի մի ազմուկ լինիցի ՚ի մէջ հպատակաց և սպանցի. վասն զի յոյժ ցանկան տէրութեան: Օ օր Բաբելոնի է քսան հազար հեծելազօր. մեծագոյն մասն չէ շատ զօրաւոր. ունին երկվարս ընտիրս, և մատակ ձիս աջողակս, այլ ոչ այնչափ ուժեղակս: Օ օր սուլդանին է միշտ պարաստական ՚ի ծառայութիւն. բնակեն ՚ի Վայիր (Մըրըր). իւրաքանչիւր ոք ամ ըստ ամէ ունի դաւ հեկանս (Փիօրինս) հարիւր քսան. այլ պարտական

է պահել զերիս ձիս, զորս 'ի կառավարութիւն զինուորաց տայ մեծամեծաց, որ կոչին Մամուրատք . ուրոց և թոշակս տայ վասն զինուորաց . որք յետոյ գընեն զազգս ողորմելիս թեթեալին, և տան նոցա զոր կամին :

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Ը

Յազագս իշխանութեան սուլթանին յերկիր Ասորոց :

Յերկրին Ասորոց բնակեն հինգ հազար զինուորք կեան յերկրէն և 'ի հասից . ունի և զէկս Պետուինս և տորկուացիս, որ քաջ են յառնուլ զքաղաքս . կեան 'ի յափշտակութենէ . և յայլ աշխատութիւնս չմարթին ստիպիլ . ապա թէ ոչ փախչէին ընդ անապատն Մարտիոյ : Ունի և հետեակս աղեղնաւորս յերկրէն Սալաք, և յայսկոյս լերին Սիբանանու, և յերկրին Մասսինաց, որ աջողակք են 'ի տապալել զքաղաքս, զորս գիտեն առնուլ մեքենայիւք, աղեղամբք և բաղիստրօք և անշէջ կրակօք, ականահատութիւն և այլ ևս իրօք :

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Թ

Յազագս թագաւորութեան եգիպտացոց, և թէ որպէս ազգէ յազգ փոխադրեցաւ :

Յոյնք կալան զտէրութիւն Ագիպտոսի զօրավարօք և վարչօք, ոյք զսակ հաւաքեալ առաքէին առ կայսրն . և տիրէին մինչև ցամն 703 . բայց եգիպտացիք չկամելով տանել այնչափ ծանրութեանց, անձնատուր եղեն Սարակինոսաց . և ընտրեցին տէր ինքեանց յազգատոհմէ Սահմէտի, ոյք զամս 347 կալան զայն տէրութիւն : Մյա տիրեցին Սարք, որք առմիօրէն Վիւրտք կոչին : Իսկ յամի տեառն 1053 Մամրիկոս արքայ Արուսաղէմի ժողովեալ զբրիտանեայ զօրս ըստ կարի, եմուտ յերկիրն Ագիպտոսի, և տիրեաց բազում քաղաքաց և գիւղից Վսկիա .

լիՖայն տեսեալ թէ չկարէ զգէմ ունել քրիստոնէից, առաքեաց առ սուլդանն չալէպու որ կոչիւր Խարահոն մեծաւ բազմութեամբ սպառազինաց, որ և զքրիստոնեայս փախուցեալ էին: Սորա տեսեալ զմեծութիւնս Արքիպոսի՝ ձերբակալ արար զխալիֆայն, էարկ ՚ի բանտ, և ինքն սուլտանացաւ, որ էր յերկրէն Սարաց խորագմեան:

Յետ մահուան նորին յաջորդեաց նմին որդի իւր Սալահատին, որ յաղթեաց քրիստոնէից, և էառ զԱրուսաղէմ: Օ կնի մահու սորա յաջորդեցին եղբարք իւր և եղբորորդիք մինչև ՚ի Սէլիքսալա, որ տիրէր ՚ի ժամանակին, յորում թաթարք արկին ընդ լծով զթագաւորութիւն Աումանաց. որ և վաճառեցին զբազում Աումանս: Այս առաքեաց զմեծ գումար դրամոց ՚ի գնել անդրէն զԱումանս, որք բերեալ եղեն յԱրքիպոս, և սիրեաց զնոսա յոյժ, և ետ դամանել, և կրթեաց զնոսա ՚ի ձիաւարել և ՚ի ձգել զնետ և ՚ի վարել զայլ գէնս, և միշտ կալաւ առ իւր:

Իսկ ՚ի ժամանակին՝ յորում երանելին Աուգովիկոս առ սէր քրիստոսական անուան բանտարդել եղև, Աումանքն սպանին զսուլդանն, և կացուցին Աուման յանուն թուրքինեանց. և վասն այսր պատճառի թագաւորն Վաղղիոյ և եղբայր նորա դիւրաւ աղատեցան ՚ի բանտէ: Ըստ Աումանք Արքիպոս կոչին Սարչակ: Իսկ յետ սակաւ աւուրց Սաթոզ նոյնպէս Աուման՝ զթուրքինեանն սպան սրով, և ինքն սուլտանացաւ, և կոչեցաւ Սէլիքմէէս: Սա յաղթահարեաց զԱրքիպոզա զօրաւարն թաթարաց, զոր յղեալ էր չուլաւոն ՚ի պահպանութիւն երկրին Ըսորոց: Այլ յորժամ դառնայր Սէլիքմէէս Արքիպոսս, զճանապարհայն սպան զնա Բնտուխտար Աումանն, և ետ կոչել զինքն Սէլիքդայիր: Սա էր այր խորագէտ յոյժ. և կալաւ զբազում տեղիս, և զբազարքն Ընտիոքայ յամի 1268. և ապա մնաս բազում հասոյց արքային չայոց:

Յաւուրս այսր սուլդանի թագաւորն Ընգղիոյ շարժեաց զպատերազմ, զոր սուլդանն խորհեցաւ սպառնանել ՚ի ձեռն մարդասպան արբանեկի, որ թունաւոր սուսերաւ խոցեաց զթագաւորն. այլ զկնի բազում

տարժանմանց առողջացաւ : Յետ այսորիկ Սէլիք-
դայիր դեղամահ բարձաւ ՚ի կենաց ՚ի Ղամասկոս ,
և սուլտանացաւ որդի նորա Սէլիքսայիտ . այլ փու-
թով Իլչի Աումանն փախստական արար զնա ար-
տաքոյ թագաւորութեանն Ազիպտոսի , և ինքն
սուլտանացաւ : Սա հառ զքաղաքն Տրիպոլիս յամի
1289 :

Գ Լ ՈՒ Ս Ծ Գ

Յաղագս Աբոն քաղաքի թէ որպէս առաւ ՚ի ձեռաց քրիստոնէից :

Ի յաջորդ ամի կամեցաւ պաշարել զքաղաքն Աբոն ,
այլ ՚ի զօրավարէ իւրմէ սպանաւ դեղով . բայց և նա
յօշ յօշ պատառեցաւ յայլոց . և կարգեցաւ սուլդան
որդին Իլչեայ Սէլատափերահ : Սա հառ զքաղա-
քն Աբոն յամի 1291 . այլ ՚ի գնալ իւրում ՚ի ծերա-
կոյտ , սպանաւ ՚ի ծառայէ իւրմէ , որ ալն ունէր
սուլտանանալ . և ինքն յայլոց սպանաւ :

Յետ այսորիկ կացուցին տէր և սուլդան զՍէ-
լիքնազիր , որ էր եղբայր Սէլաշարաֆայ . և թագա-
ւորէ յառուր յայամիկ . և քանզի կարի մանուկ էր ,
տուաւ նմա պաշտպան Սիպողա թաթարն՝ ծառայ
գնեալ ՚ի հօրէն , և նա յափշտակեաց զտէրութիւնն ,
և զմանուկ սուլդանն ետ յամուրն Սոնրէալ տալով
զամենայն պէտս : Այս Սիպողա ետ կոչել զինքն
Սէլիքհատէլ : Առ սովաւ եղև այնչափ սով պարե-
նից , զի ամենայն Սարակինոսք մեռանէին , եթէ
քրիստոնէայք առ սէր շահից չյաճախէին պարէնս :

Ի գալ Սաթարացն ժողովեաց զզօրս իւր , և զը-
նաց ՚ի պաշտպանութիւն երկրին Ասորոց . և սի-
րեաց յոյժ զագգ իւր . ուստի Աումանք առ նախան-
ձու բարձին ՚ի նմանէ զտէրութիւնն , և տէր կացու-
ցին զԱշիմ , որ զերիս ամս մնաց ՚ի Վայիր . ապա
յիջանել իւրում ՚ի դաշտ առ ՚ի խաղալ , անկաւ ձին
ընդ նովաւ , և ձմեաց զսրունս նորա . և ՚ի խաղալն
զխաղ՝ Շախորոմ ծառայն կորզեաց զգաշոյն սուլ-
դանին , և եհար ՚ի կառափն . այլ անդէն զխատե-

ցաւ սպանողն : Բստուստ 'ի մեծ երկպառակութիւն
անկան Սարակինոսք . մինչև զմանուկ սուրբանն Սէ
լիքնազիր եղին անդրէն յաթոռն : Սա է այն՝ զոր
Վազանն յաղթահարեաց պատերազմաւ :

ՊԼՈՒԽ ԵՎ

Յաղագս գրից և հանգամանաց Եգիպտոսի :

Թագաւորութիւնն Ագիպտոսի է յոյժ ընդար-
ձակ և վայելչադիր . երկայնութիւնն հնգետասան
աւուրց , և լայնութիւնն երեքօրեայ միայն . և է որ
պէս կղզի շուրջ պատեալ յանապատէ և յաւազուտէ .
և 'ի միոյ կողմանէ ունի զծովն յունական . յարևելից
կուսէ դրացի է Թագաւորութեան Բսորոց , բայց
'ի բացեայ է ճանապարհ ութօրեայ աւազով . յարև-
մտից կուսէ ունի զաշխարհն Բարբարոսաց , որ կո-
չի Բարդագ . այլ 'ի մէջ երկոցունց է անապատ հըն
գետասան աւուրց . 'ի հարաւոյ կուսէ է Թագաւո-
րութիւն ազգաց՝ որք են քրիստոնեայք սևագոյն . և
'ի մէջ երկուց կայ անապատ երկոտասան աւուրց :

Ի Թագաւորութեան եգիպտացւոց են հինգ գա-
ւառք . առաջինն և մեծն կոչի Սայիտ . երկրորդն
Վեմետր . երրորդն Բլեքսանդրիա . չորրորդն Սէ-
լինտ , և սա է կղզի գետովք փակեալ . հինգերորդն
Տիմիադ : Սեծ քաղաքն կոչի Վայիր՝ ընդարձակ և
ճոխ մեծութեամբ . կայ և այլ քաղաք որ կոչի Սը-
սրր առ Սեղոս գետով , որ 'ի սուրբ գիրս Վեհոն
յորջորջի , և ուղղանէ զամենայն երկիրն , և առնէ
արգաւանդ . ունի զառատութիւն ձկանց , և է նա-
ւարկելի . կան 'ի գետն և կոկորդիլոսք , որ կլանեն
զմարդիկ և զձիս և զայլ կենդանիս : Բձել սկսանի
'ի մէջն ամսեանն օգոստոսի մինչև 'ի տօն սրբոյն
Սիբայելի , և մետասան աւուրքք ջրէ զերկիրն . ա-
պա սկսանի 'ի նուազիլ , և երկիրն ցանի : Ի քաղա-
քըն Սըսրր է սիւն կձեայ , և չափի աստիճան ջրոյ .
և ըստ յորդութեան ջրոյն հատանին գինք իրաց .
ջուր գետոյն առողջարար է յոյժ :

Ի թագաւորութեան Արգիտտոսի են երկու նա-
 ւահանգիստք ծովու, Աղեքսանդրիա և Տիմիադ .
 Աղեքսանդրիա է քաջ ամրացեալ : Ամպեն զջուր 'ի
 Աեղոսէ, զոր ընդ ծածուկ անցս առաքեն 'ի դուփս
 (կամ յաւազանս) : Տիմիադ առ գետովն Աեղոսի հո-
 սելոյ պատեալ է շուրջանակի պարսպօք, որ երկիցս
 առաւ, միանգամ 'ի քրիստոնեայ թագաւորէն Արու-
 սաղէմի, և երկրորդ անգամ 'ի սրբոյն Առդովիկոսէ
 դազդիացւոց արքայէ : Եւ վասն ազատութեան թա-
 գաւորին անդրէն տուաւ Սարակինոսաց, և բոլոր-
 վին քակեցաւ, և նորոգ շինեցին հեռի 'ի գետոյ և
 'ի ծովէ : Ի նաւահանգստից այտի սուղանն ունի
 մեծ եկամուտս : Աւնին զմիս ընտանի հաւուց, ու-
 լոց և թռչնոց, այլ արջառոյ սահաւ . և փոխանակ
 այնր ուտեն զմիս ուղտուց : Ա'ի միայն բերդ կայ 'ի
 Վայիր, և այն ոչ կարի ամուր . իսկ այլքն ամենայն
 են անպարիսպ, վասն որոյ չէ խիթայի ընդ մեծ դի-
 մակալութիւն :

- 1099 ՇԽԸ Մզատեցաւ Լըրուսաղէմ, և տուին Վօտուֆրէ տիրեաց Լըրուսաղէմի :
- 1100 ՇԽԹ Սեռաւ Վօտուֆրէ, և եկաց առաջին թագաւոր Լըրուսաղէմի Պալտինն եղբայրն Վօտուֆրէի կոմսն Ուռհայոյ :
- 1101 ՇԾ Մաւ Խոստայրն յանօրինաց : X
- 1102 ՇԾԱ Պարոնն հայոց Վոստանդին մեռաւ . և տիրեաց փոխան նորա անգրանիկ որդին իւր Սորոս : X
- 1104 ՇԾԳ Մաւ Մքա յանօրինաց :
- 1110 ՇԾԹ Մաւ Տրապօլիս յանօրինաց : Ի նոյն ամին առաւ Պէրուզ և Սայտէ յանօրինաց :
- 1115 ՇԿԴ Շինեցին քրիստոնեայք ՉՐարաք և ՉՇոպաք :
- 1116 ՇԿԵ Սեռաւ Պալտինն թագաւորն Լըրուսաղէմի . և թագաւորեաց երկրորդ Պալտինն Տէպուրք ազգական նորին :
- 1129 ՇՏԸ Սեռաւ հայոց պարոն Սորոսն . և էառ զիշխանութին եղբայր նորա Լեոն :
- 1151 ՇՁ Սեռաւ թագաւորն Լըրուսաղէմի Պալտինն . և երրորդ թագաւորեաց փեսայ նորին Ֆուքն : X
- 1157 ՇՁԶ Սագաւորն Յունաց Պօրֆիրօսէն էառ զԿիլիկիա ՚ի պարոն Լեոնէ . և զԼեոն երկու որդւովքն առաքեաց ՚ի Վոստանդինուպօլիս , որ և անդ մեռաւ :
- 1145 ՇՂԲ Սեռաւ թագաւորն Լըրուսաղէմի Ֆուքն . և չորրորդ թագաւորեաց որդի նորա Պալտինն :
- 1144 ՇՂԳ Սորոսն քաջ որդին Լեոնի եկն ՚ի Վոստանդինուպօլսէ , և էառ զԱւհկայն , և նորոգեաց զիշխանութիւն հայոց :
- 1146 ՇՂԵ Աղէ երկրորդ բասաձն Ֆռանկաց : Լին քուռասն փրիօրն Մամանաց , և Լոյզն ուէ տէ Ֆռանցն : X
- 1147 ՇՂԶ Մմբրուրն և ուէ տէ Ֆռանցն պաշարեցին զՄամասկոս , և ոչ կարացին առնուլ :

- 1157 02. Մուաւ Մսխալան յանօրինաց : Պարօնն
 չայոց թորոս կրօնաւոր լեալ՝ վախճա-
 նեցաւ . և կալաւ զիշխանութիւն նորա
 Սլէճ եղբայր իւր Խոտորօն :
- 1165 0ժԲ Թագաւորն Արուսաղէմի Պալտինն
 մեռաւ :
- 1164 0ժԳ Սլէճ եղբայրն թորոսի սպանաւ 'ի
 Սիս, և իշխանայք նորա բերեալ զՍորէն
 զորդին Սեֆանէի եղին պարօն չայոց :
 Ի սոյն ամի թագաւորեաց Արուսաղէմի
 Տինգերօրդ Մմառինն :
- 1167 0ժԶ Մմառին թագաւորն Արուսաղէմի է-
 առ զՍանկարիա և զՊլպէս :
- 1168 0ժԷ Մմառին թագաւորն Արուսաղէմի խան
 կրեց զՍալահատինն, և Յունաց օգ-
 նութեամբն պաշարեաց զՏաթիաթն և
 ոչ կարաց առնուլ : X
- 1169 0ժԸ Պլինար իւլվեցաւ 'ի քրիստոնէից :
- 1170 0ժԹ Աղև շարժ սաստիկ, և փլան քաղաքք
 և բերդք բազումք, և 'ի Սէճն առաւել :
- 1175 0ԻԲ Տէր Աերսէս կայեցին կաթողիկոսն
 չայոց փոխեցաւ առ Վրիստոս յօգ . ժի
 օրն Տինգշաբաթի :
- 1174 0ԻԳ Թագաւորն Արուսաղէմի Մմառին
 մեռաւ, և վեցերօրդ թագաւորեաց որ-
 դի նորա Պալտին, որ և անկաւ 'ի գո-
 դութիւնն :
- 1176 0ԻԵ Աայսրն Յունաց Սանուէն յաղթե-
 ցաւ 'ի Խըլիճ՝ ասլան սուլտանէն մերձ
 Իկոնն :
- 1180 0ԻԹ Աայսրն Յունաց Սանուէն մեռաւ : X
- 1181 0Լ Աթեներօրդ թագաւորեաց Արուսա-
 ղէմի փոքր Պալտինն որդին մարբէզին՝
 յառաջ քան զվախճան Պալտինին գո-
 դոյն : Սա շինեաց քաղաք 'ի վերայ Յոր-
 դանանու 'ի Տունն Յակօբայ : Մուաւ Իմ-
 նէրօտիա և Մմասիա :
- 1184 0ԼԳ Մեռաւ Պալտին գողին :
- 1186 0ԼԵ Պարօնն չայոց Սորէնն մեռաւ . և

- էառ զիշխանութիւնն | և ոն եղբայրն
իւր : | սոյն ամի Պալտին փոքրն մեռաւ .
և եկաց ութերորդ թագաւոր մայր նո-
րա Սիպիլա թագուհին , և հայրգիրն
իւր Պալտինն Աի տ' | ազինեանն :
- 1187 ու.Ձ Եղև կոտորումն քրիստոնէից 'ի Սալա
հատնէն մերձ Երուսաղէմ , և կալան
զթագաւորն Աի . և անյայտ եղև սուրբ
խաչն Քրիստոսի : Յորում աւուր տվին
զԼ.բա 'ի Սալահատինն , և սպա զԼ.ս-
կալոնն . որ և 'ի սոյն ամի էառ Սալահա-
տինն շարուսաղէմ , և զամենայն Սէհն
բաց 'ի Տիւրոսէ և 'ի Տրապոլոյ , յամի
տեառն Յիսուսի ՌՃՁԲ :
- 1190 ու.Թ Կայսրն Լամանաց Ֆրտիկ խեղդեցաւ
'ի գետն Սելեւկիոյ , և թաղեցաւ յԼ.ն-
տիոք : Եւ Ֆիլիպուէ տէ Ֆրանցն , և ուէ
Վառլ թագաւոր Լնկիլզաց անցին յայս-
կոյս ծովու , և պաշարեցին զԼ.բա . որ
և 'ի գալն Լնկիլզաց էառ զկղզին Աիպ-
րոսի 'ի Յունացն 'ի Աիրսակ տուկէն :
Եւ յայսմ սկիզբն եղև կարգաւորութե
ալաման Ֆրերացն :
- 1191 ու.Խ Ուէ տէ Ֆրանցն և Լնկիլզաց թագա-
ւորն արարին սէր ընդ Սալահատինն : Աի
թագաւորն Երուսաղէմի գնեաց զԱիպ-
րոս կղզի 'ի թագաւորէն Լնկիլզաց :
- 1192 ու.Լ Թագաւորն Լնկիլզաց արար սէր ընդ
Սալահատինն . և դարձուցին 'ի քրիստո-
նէքն զՂաֆն և զՍուֆ , զՍուսայրն և
զԱաֆաս :
- 1194 ու.Գ Աի թագաւորն Աիպրոսի մեռաւ : Եր-
կորդ թագաւորեաց Աիպրոսի Հէմրի
եղբայրն իւր : | և ոն պարոնն Հայոց կա-
լաւ զՊէմունդ քրինձն Լնտիոքայ , և
եղ 'ի բանտի 'ի կլայն Սոյ :
- 1195 ու.Դ Ըգատեցաւ Պէմունդ քրինձն Լնտիո-
քայ 'ի բանտէն միջնորդութեամբ Հե-
ուի գունդին . և եղև խաղաղութիւն

- 1196 ՌԽԵ ընդ պարոնս | ևոն և ընդ բրինձն :
 Սեռաւ Սալահատինն . և տիրեաց
 Սորայ և Գամասկոսի սուլտան եղ-
 բայր նորա :
- 1197 ՌԽԶ Պարոնն չայոց | ևոն պսակեցաւ թա-
 գիւ յաւուրս յայտնու թեան , և եկաց ա-
 ռաջին թագաւոր 'ի Աիլիկիա : Օջպէթ
 դաւով առին յանօրինաց : Սէլէթ յէան
 էառ զՂաֆն 'ի քրիստոնէից :
- 1198 ՌԽԷ Պէրու թ առաւ յանօրինաց :
- 1201 ՌԾ Սեռաւ Պէմոնդն որդւովն , որ էր
 կոմս Տրապոլոյ :
- 1202 ՌԾԱ Եղև երկրորդ շարժն և կործանեցան
 բազում քաղաքք 'ի Սէհն :
- 1205 ՌԾԲ | ևոն թագաւորն չայոց էառ զԼն-
 տիոք :
- 1204 ՌԾԳ Գունտն տէ Ֆլանդր և տուկն Սնի-
 ժոյ առին զՎոստանդինուպօլիս 'ի Յու-
 նաց . և եղև կայսր Վոստանդինուպօլի
 Պալտինն : Օրքն Երուսաղէմի և Աիս-
 րոսի գնացին յԱգիպտոս , և աւերեցին
 բազում տեղիս 'ի ծովեզերս : Ֆիլիպ ուէ
 տէ Ֆրանցն էառ զՆորմանդոյ աշխարհն
 'ի թագաւորէն Լնկիզաց :
- 1205 ՌԾԴ Սեռաւ թագաւորն Աիպրոսի չէմբի :
- 1206 ՌԾԵ Սեռաւ բրինձն Լնտիոքայ Պէմոնդ
 դրն . և եկաց որդին նորա Պէմոնդ
 միակնի :
- 1207 ՌԾԶ Թագաւորն չայոց | ևոն կալաւ զՍե-
 ւաստոսն չեռի որդւովքն , և զՍուամար-
 տիաշն , զՂօշտինն և զՊալտինն : Օտր
 Յոհան կաթողիկոսն ընկեցին յաթոռոյն ,
 և եղին կաթողիկոս չայոց զտէր Գա-
 լիթ զարքահաղնին :
- 1208 ՌԾԷ Պէմոնդ բրինձն Լնտիոքայ խան-
 կրեց զիւր ձիաւորքն և զԼնտաքոյ Վուսինն
 որ մուտէլ էին 'ի վերայ նորա . և կալաւ
 զպատրիարզն որ և 'ի բանտին մեռաւ :
 Խոսրով շահ սուլտանն Իկոնիոյ որդին

- Իօլիճ ասլանին էառ զՎերդուան 'ի Տայոց
 և կալաւ զտէրն նորա զՎրիգոր զորդին
 Լ ևոնի :
- 1209 ՌԾԸ Պատերազմեցաւ Լ աշքար ընդ սուլ-
 տանն Իկոնիոյ՝ ընդ Եօնաս . և սպանաւ
 սուլտանն , և եկաց 'ի տեղի նորա Լ զա-
 տինն Վազաւուզ :
- 1210 ՌԾԹ Պսակվեցաւ ռէ Վուանն ընդ Թագու-
 չին Երուսաղէմի Սարինն , և եղև Թա-
 գաւոր Երուսաղէմի տասներորդ : Լ ևոն
 Թագաւորն Տայոց էանց 'ի Աիպրոս , և
 էառ իւր կին զքոյր Թագաւորին Աիպրո-
 սի զԱիպիւն :
- 1211 ՌԿ Սեռաւ տէր Վաւիթ կաթողիկոսն
 Տայոց . և դարձեալ կալաւ զԹոռն տէր
 Յոհաննէս :
- 1215 ՌԿԲ Տաշիշիքն սպանին զՊէմունդ բրինձն
 Լ նտիրոքայ . և եղև մեծ պատերազմ ընդ
 Սպանիոյ Թագաւորն և ընդ Սաղրիպէն :
- 1214 ՌԿԳ Ֆիլիպ ռէ տէ Ֆրանցն խանկրեց
 զըմբրուրն Լ լամանաց զ( )տն , և Լ ղյզ որ-
 դի ռէ տէ Ֆրանցին խանկրեց զՆիկի-
 զաց Թագաւորն զռէ Վուանն :
- 1215 ՌԿԴ Լննօցէնցիոս պապն արար ժողով ընդ-
 Տանրահան վասն ազատելոյ զԵրուսա-
 ղէմ յանօրինացն . և էին 'ի ժողովքն նիբ-
 եպիսկոպոսք , և Տք արքեպիսկոպոսք :
- 1216 ՌԿԵ Սեռաւ ըմբրուրն Լ լամանաց , և ե-
 կաց Ֆարին յետ նորա : Թագաւորն
 Տայոց Լ ևոն էառ դաւով 'ի գիշերի զՎա-
 տիոք , և կացոյց անդ բրինձ զԱօբէն
 Թոռն եղբօրն իւր : Վազաւուզ սուլտանն
 պաշարեաց զբերդ Վապանն , և կալաւ զիշ-
 խանն Տայոց զպարոն Աոստանդ գօնտըս-
 տապն որ կոչէրն Լ ագ պարոն , և զպարոն
 Աոստանդինն Լ ամբրոնին տիրոջն որդին ,
 և զԿեռասակ Սամղայոյ տէրն և զայլս ևս :
- 1217 ՌԿԶ Լին Թագաւոր Աւնկուաց 'ի յայս կոյս
 ծովու , և շինեցաւ ջաստէլ բլրինն բերդ

- Պամբլցեց. և ուէ ջուանն Կրուսաղէ-
մի, և պատրիարզն շինեցին զՍյրին
բերդն: ✕
- 1218 ՈԿԷ թՎազաւորն Կիպրոսի Ուկն մեռաւ 'ի
Տրապոլիս. և զօրքն քրիստոնէից զնա-
ցին 'ի Տէմիաթ: Մեռաւ Թազաւորն
Սպանիոյ Լաֆուն բօնն: Թազաւորն
Նայոց Լեոն ետ գին սուլտանին զբերդն
Լուլվա և զաւզատի, և ազատեաց զկա-
լանաւոր իշխանայքն իւր:
- 1219 ՈԿԸ Լաւ Տամաթն յանօրինաց: Պէ-
մունդ բրինձն իլեաց զՍափոք Սորէ-
նայ: Մեռաւ Թազաւորն Նայոց Լեոն:
- 1220 ՈԿԹ Մեռաւ Ֆիլիպն ուէ տէ Ֆրանցն, և
Թազաւորեաց որդինորա Լոյզն: Պարոն
Սահրամ մարաջատն Նայոց և այլ իշ-
խանայքն կամեցան պարոնացնել զՍորէն
բրինձն. և պայն Նայոց Կոստանդին
կոտորեաց զնոսա մերձ 'ի Սիս, և կալաւ
զբրինձն Սորէն և զիշխանսն 'ի քաղաքն
Տարսուս: Մեռաւ կաթողիկոսն Նայոց
տէր Յոհաննէս. և եղև կաթողիկոս տէր
Կոստանդին բարձրբերդցին: ✕
- 1221 ՈՃ Թազաւորն Նայոց Լեոն մեռաւ:
Կորուսին քրիստոնէքն զՏէմիաթն: Թաւ
զաւորեաց Նայոց Ֆիլիպն որդին կոյր
բրնձին՝ ամուսնանալով ընդ Օպպէլ
դուստրն Թազաւորին Նայոց Լեոնի:
Եղև շարժ սաստիկ, և փոյց զՊաֆն 'ի
Կիպրոս կղզին:
- 1225 ՈՃԴ Թազաւորն Նայոց Ֆիլիպ ըմբռնե-
ցաւ յիւրոց զօրացն:
- 1226 ՈՃԵ Թազաւորեաց Նայոց ամենաբարի
Թազաւորն Նայոց Նեթում որդի Կոս-
տանդէայ աւագ պարոնին Նայոց: Սա
շինեաց սագաչէն տաճար սուրբն Սոփիա
'ի Սիս: Լաման Ֆրերքն սկիզբն արա-
բին շինման Սունֆօրդ բերդին: ✕
- 1227 ՈՃԶ Կանոնեցին ընդ սուրբս զերանելին

- 1228 04Է Տովնիկոս և զսուրբն Ֆրանցիսկոս :
Բմբրուր Ֆորիկն եկն յայսկոյս և շի-
նեաց զՆաֆն :
- 1229 04Ը Ֆորիկն արար սէր ընդ Սէլիք Վէմ-
լըն , և դարձուցին 'ի քրիստոնէքն զԼ-
րուսաղէմ և զԼազարէթ և զԼիոն :
- 1251 002 Լունկպարտքն առին զՊէրուժ :
- 1252 00Ա Լունկպարտքն խլեցին զՎիսարոս կըղ-
զին . և Պէրուժայ տէրն խանկրեց ըղ-
Լունկպարտքն , և էառ զկղզին :
- 1258 2Է Նուլաուուն խանն էառ զԼամուժ , և
կոտորեաց զՆաչիչք : Վարձեալ էառ
Նուլաուուն զՆաղտատ , զՆալապ և ըղ-
Վամասկոս : X
- 1261 2Ժ Պալիալօղն էառ զՎոստանգինուպօլիս
'ի Ֆռանկոյն :
- 1266 2ԺԵ Սմմթն զօրօք անօրինաց կոտորեաց
զօրս Նայոց 'ի Սառի , և կալաւ զօրդին
թագաւորին զԼեոն , և սպան զ(ժորոսն
զմիւս օրդին , և գերեաց և այրեաց ըղ-
Նայք մինչ 'ի Նարձրբերդ և յՍտանա .
զՍիս այրեցին , և զաւագ եկեղեցին . և
բացին թագաւորաց և զիխանաց զոս-
կերսն հանեալ այրեցին հրով և հոսեցին
հողմով :
- 1268 2ԺԵ Պնտուխտար սուլտանն Սորայ էառ
զՆաֆն և փլոց զՊիաֆօրդն :
- 1274 2ԻԳ Պնտուխտար եմուտ յերկիրն Նայոց
և աւերեց :
- 1282 2ԼԱ Սանկօ տամուր եղբայրն Մպաղայ խաւ-
նին պատերազմեցաւ մուղալ զօրօք ընդ
Լլփի Սորայ սուլտանին . և կոտորեցան
յանօրինացն բազումք . և 'ի փախուստն
մուղալին կորեան երկու հազար քրիս-
տոնեայք : X
- 1283 2ԼԲ Սեռաւ Մպաղայ խանն , և Սանկօ
տամուրն . և նստաւ Լհմատն խանն :
- 1285 2ԼԳ Սպանաւ Լհմատ խանն . և Լրղունն
օրդին Մպաղին եղև խանն :

- 1289 21.Ը Ս՛եռաւ Բ՛րդուն խանն . և նստաւ եղբայրն իւր Վ՛եղաթուն : Բ՛լիի սուլտանն էառ զՏրապօլիս ՚ի քրիստոնէից :
- 1290 21.Թ Ս՛եռաւ Բ՛լիի սուլտան Ս՛որայ . և եկաց սուլտան որդի նորա Բ՛րաֆն :
- 1291 21.Ե Բ՛րաֆն էառ զՄ՛քա ՚ի քրիստոնէիցն . և թողին քրիստոնէքն առանց պատերազմի զՍ՛ուր , զՍ՛այտէ , զՊ՛երուծ : Եւ յայսմ ամի ջնջեցաւ քրիստոնէութիւնն ՚ի Սէջէն :
- 1292 21.Ա Բ՛րաֆն էառ զՏայրապետանիստ զըզեակն չայոց զՉոովկայն . և գերեաց զտէր Ստեփաննոս կաթողիկոսն : Եւ ետունն ՚ի սուլտանն տրավութեամբ ըզՆազն , զՄալձէս . և վանն սիրոյ ետ թագաւորն չայոց չեթում զանմատչելի դղեակն Պէհեանի : Յայսմ ամի և սմուլորեցան զզատիկն չայք , և Բսորիքն նըստորք :
- 1293 21.Բ Բ՛րաֆ սուլտանն սպանաւ յիւր ծառայիցն , և նստաւ սուլտան Վիթպուղայն : Չեթում թագաւորն չայոց ետ զպարոնութիւնն յիւր եղբայրն ՚ի պարոն թորոսն , և ինքն եմուտ ՚ի կարգ և կրօնաւորեցաւ և Սահար կոչեցաւ : Շնվէզացն երկոտասան խալէ կովեցան յՄայաս ընդ երեսուն և երկու խալէ և ընդ Վարիթ Վէնէցիանացն , և շահեցան Շնվէզքն քսան և չորս խալէ : Եւ առ Չեթում թագաւորն զիւր թագաւորուին : Եղաւ կաթողիկոս չայոց տէր Վրիգոր Տուրք երիցանց :
- 1294 21.Գ Սպանաւ Վեղաթու խանն . և նստաւ Պայտուն խան : Եւ ՚ի սոյն ամի սպանաւ Պայտուն , և նստաւ Վազանն խան , որդին Բրդունին :
- 1296 21.Ե Չեթում թագաւորն չայոց և իւր եղբայրն պարոն թորոս տվին զթագաւորութիւնն ՚ի Սմբատն , և ինքեանք զնա-

ցին 'ի Արտանդինուպոլիս : Տնվեզքն
կուուեցան ընդ Վէնեցիանքն 'ի Արտան
դինուպոլիս , և սպանին զպայլն և յիսուն
և վեց ոգի . և առին աւար բազում : Ի
սոյն ամի սպանաւ սուլտանն Սորայ
Քիթպուղա . և նստաւ սուլտանն Տու
սամատին Ապինն :

1507 2ԾԶ

Յամսեանն նոյեմբերի ԺԷ սպանաւ ա
ւագ պարոն Տայոց Տեթում և որդին պա
րոն Սորոսին եղբօրն աւագ պարոնիս , և
Աւոն Թագաւորն Տայոց , և այլ իշխանք
գաւուլ 'ի գիշերի 'ի ստորոտն Մարզա
բու գղեկին :

- Աբգար 17.
 Աբրահամ 17.
 Ալանք 14.
 Ալասին 29.
 Ալմասի կամ Ալմաք 55. 56.
 Ալպոնիա 14.
 Ալքիւր 39.
 Ալէքսանդր 11. 13. 31.
 Ալէքսանդրիա 75. 76.
 Ալուանք 14.
 Ամարիկոս 72.
 Ամուրասք 72.
 Անգղիա 73.
 Անտէրապայ 64.
 Անտիոք 9. 20. 22. 26-28. 48. 51. 64.
 73.
 Ապաղայ 50-56. 58. 68.
 Ասիա 10. 13. 15. 21. 24. 26-30. 32.
 37. 69.
 Ասկերօժ 23.
 Ասորեստանեայք 45.
 Ասորիք 17. 20-22. 29. 48-51. 55.
 63-65. 71-75.
 Ասպասակ 27.
 Ասասինք 44. 72.
 Արարիա 17. 20. 21. 30. 72.
 Արարադ 14.
 Արզուն 57-60.
 Արտաս 27.
 Ասորեմոն 13.
 Ասդրիա 41.
 Ափիսադք սր և Ապքաս 15. 24. 69.
 Աբխազ 13.
 Աբոն 74.
 Բաբելոն 16. 30. 62. 71.
 Բաղտաս 24. 43-46.
 Բառնարաս 22.
 Բասսլանդ 53.
 Բարբարոսք 75.
 Բարդադ 76.
 Բեթղէմ 7.
 Բեղլէն. Բեղլէան լեռան 31. 35.
 Բիւթանիա 19.
 Բիւրիտոն 20.
 Բնառութասք 51. 54. 73.
 Բուղարք 41.
 Բուխարա. տ. Պոկարա.
 Գալփաք 60.
 Գաղղիա 73.
 Գեհն 75.
 Գենուա 39.
 Գոթլուդ 63. 64. 65.
 Գամասկոս 20. 30. 48. 54. 82-66. 74.
 Գալքեժ 14. 48. 49. 57. 58. 69.
 Դարա 55.
 Դեմեսոր 75.
 Դեպակ 31.
 Դիկատոն 44.
 Դիոժէն 26.
 Դոսարս 40.
 Դուկոսսարոն 46.
 Էալիս 31.
 Էգիպտոս 20. 48. 50-55. 57. 60. 62.
 63. 67. 69. 71-76.
 Էրկամի դուռն 69.
 Էրուսաղէմ 16. 20. 21. 47. 48. 63.
 72. 73. 76.
 Էփեսոն 19.
 Էփրատ 17. 20. 30. 56. 63-66.
 Զիքիա 19.
 Էթիւլ 9.
 Էլէի 74.
 Էրլի 54.
 Էրուխ 67.
 Թաթարք 5. 7. 10. 14. 15. 29-45.
 48-66. 68. 70. 73. 74.

- Թամար 68.
 Թաւնիս. տ. Ղապրէժ.
 Թոխայի 41.
 Թովնաս 11.
 Թուրքաստան 7-9. 12. 23. 40. 68. 69.
 Թուրքինեանք 23-26. 73.
 Թուրք 8. 13. 15. 18-20. 24. 27-29.
 38. 39. 42-44. 52-54. 66.
 Ժոխի 40. 42.
 Խաււրիա 18.
 Խարայէլ 16.
 Լաբիր 65.
 Լատինացիք 38.
 Լատինք 5. 18.
 Լեոն որդի Թորոսի 68.
 Լեոն որդի Հէթմոյ 52.
 Լիբանան 21. 62. 72.
 Լիկայոնիա 18. 22.
 Լիստոն 17.
 Լոտորպէնա 69.
 Լուդովիկոս 73. 76.
 Խառան 17.
 Խարակոն 73.
 Խարչակ 73.
 Խափշիկ 63. 64.
 Խոստորասամթ 21.
 Խորասէ 9.
 Խորազմիք 8. 9. 29. 30.
 Խորասան 8. 25.
 Խորոսի 29.
 Խուժայ. տ. Կամայ.
 Խուպիլա. տ. Ղուպիլա.
 Կամայ. 5. 7. 39. 68.
 Կամայեցիք 6.
 Կամոզ 73.
 Կամար 41.
 Կանդիոս. տ. Ճինկիզ.
 Կասպար 40.
 Կասպք 8. 10. 12. 14.
 Կածորա 9. 41.
 Կասպգովկիա 18. 22. 27.
 Կաւր 63.
 Կաքաւ 30. 65.
 Կենեի 19.
 Կեսարիա 18.
 Կիլիկիա 18. 20. 22. 26.
 Կինասպոլիս 19.
 Կիպոզա 48-50. 73. 74.
 Կիպրոս 18. 22. 39. 64. 68.
 Կոլաինք 9.
 Կովի 18.
 Կոմպար 11.
 Կոնսեդրաք 39.
 Կոստանդիա 22.
 Կոստանդինուպոլիս 19. 22. 26.
 Կովկաս 10. 14.
 Կորդուացիք. Կորդուք 13. 17. 53. 72.
 Կորպազատ 28.
 Կուանիա կամ Կոմանիա 8-10.
 40. 41. 69. 71. 73.
 Կուանք 40. 73. 74.
 Կունաս 31.
 Կրակիկոս 20.
 Հայէս 20. 30. 47. 48. 52. 73.
 Հարցէն 14. 24.
 Համէմ 15.
 Համա 30.
 Համա 30. 55. 65.
 Հայաստան 15.
 Հայք 12-15. 17. 20. 21. 24. 26. 28.
 42-44. 48. 50-52. 54-57. 59. 60.
 62-68. 73.
 Հէթում թագաւոր 42. 47. 52.
 Հէթումպատմիչ 62. 67.
 Հենիալէկ 50.
 Հերակ 22. 26.
 Հերմէս 11.
 Հնդիկք 10. 12. 13.
 Հնդկաստան 41.
 Հուլաոն 40. 43-51. 68. 73.
 Հունգարիա 40.
 Հունգարք 32. 41. 69.
 Հոռոս 22.
 Հում 17. 39.
 Ղազան 60-67. 75.
 Ղակքարա 63.
 Ղարբանդա 69.
 Ղարպազանա 67.
 Ղուպիլա 39. 40. 49. 50. 57.
 Ճանիք. տ. Կենեի.
 Ճինկիզ 31-37. 43. 68.
 Ճինոն 39.
 Մայրաք 72.
 Մամէս 60.
 Մահմէտ 12. 24. 25. 46. 57. 60. 72.
 Մահմէտ իւան 56-59.
 Մանգոզան 55. 56.
 Մանգոյ 39. 42-45. 68.
 Մառոնիք 21.
 Մարաղայ 16.
 Մարդայ 24.
 Մարք 12-14. 16. 18. 21. 25. 72. 73.

- Մեղեքնասիր 48.
 Մեղմնասուր 71.
 Մեղաշարաֆ 74.
 Մեղտասփերահ 74.
 Մեղեք զասէ 57.
 Մեղեք շահ 27.
 Մեղեքդայիր 73. 74.
 Մեղեքհասեղ 74.
 Մեղեքմէկա 73.
 Մեղեքնազար 60.
 Մեղեքնազիր 74. 75.
 Մեղեքսաղ 73.
 Մեղեքսայեա 74.
 Մեղրօն 17. 27.
 Մըսրբ. տ. Քայեր.
 Միջագետք 17. 20. 23. 26. 27. 47.
 63. 64.
 Միրալե 13.
 Մեքայեղ 75.
 Մողոք 31.
 Մողոն 16.
 Մոնգի 31.
 Մոնրէալ 74.
 Մուղայ 62-64.
 Մուսուլ 17.
 Յակորբիկք 19. 21.
 Յոհազատայ 41.
 Յոհաննէս 38.
 Յոյնք 9. 16. 18-22. 27. 28.
 Յուսաստան 18-20.
 Կարուզողոնոսոր 16.
 Կաստուրիք 16.
 Կատաղայ 18.
 Կեղոս 75. 76.
 Կեստոր 16.
 Կիսոր. տ. Կիկիա.
 Կիկիա 19.
 Կինուէ 16. 66.
 Կիւշապուհ 12.
 Կոյ 14.
 Շախորով 74.
 Շաւորէոս 15.
 Շափար 68. 69.
 Ոկերբա 8.
 Ովկիանոս 5. 7. 10. 11. 13. 16.
 Ուխադա 37-41.
 Ուխթայի 68. 69.
 Ոււհա 17. 27. 29. 47.
 Պալարեմ 10.
 Պաղեստին 20. 49. 50.
 Պայտոն զօրավար 38. 44.
 Պայտոն որդի Ուխադայի 40. 41.
 Պայտոն այլ 59. 63. 65.
 Պասազիոս Գոսեփրիա 27. 28. 30.
 Պարսիսի 42.
 Պարսք 8. 10-13. 21. 23-25. 28. 29.
 45. 48. 49. 56.
 Պարտատ 49. 50.
 Պափղագոնիա 19.
 Պելճեան 7.
 Պելքիարուխ 28.
 Պետուհնք 62. 72.
 Պոկտարա 12.
 Պողոն 27. 28.
 Պոսակնէ 22.
 Պուէմնեզբատեանք 5. 68.
 Պօղոս 20. 67.
 Ջալալատին 29.
 Ռեղայիք 59.
 Ռեշինա 75.
 Ռոհա. տ. Ռուհա.
 Սալահատին 73.
 Սամոս 20.
 Սայիա 75.
 Սանկոլասար 52.
 Սանտոն 17.
 Սատաղայ 18.
 Սատրք 26. 27.
 Սարա 10. 69.
 Սարակինոսք 12. 13. 17. 19. 21-26.
 28. 45. 46. 48-57. 60-62. 64. 65.
 71. 72. 76.
 Սելեկիա 18.
 Սեմ կամ Շամ 20.
 Սէմէ 55.
 Սէյլան 11.
 Սէօնորդանա. տ. Սմբրղանգ.
 Սինիատ 17.
 Սինիբաղզ 42.
 Սիւլէյման 27. 28.
 Սիւմ 7.
 Սմբրղանգ 12.
 Սոնիք 31.
 Սոսք 45.
 Սորակէա 13.
 Սպահան 12.
 Վարդատ 30.
 Վերոնիգա 17.
 Վիրք 14. 15. 24. 28. 50. 57. 59. 60.
 66.
 Վոնիփակիոս 39.
 Վրաստան 15. 18.

Տանգոտար. տ. Մահումէտ խան.	Տրիպոլիս 62. 74.
Տանկուա 31.	Փարսանա 53.
Տարսա 7. 8.	Փիսոն 12. 23. 40. 44.
Տարսոն 20. 67.	Փռիւղիս 18.
Տէմպէզաք 52.	Քաղղէացիք 13. 16. 23. 25.
Տէպէլ Փոռղիս 49.	Քայիր 71. 74-76.
Տիգրիս 16. 17.	Քիաղասին 38.
Տիւրազ. 75. 76.	Քիսիտան 19.
Տիւրէն 64.	Քիւլտք. տ. Կորդուացիք.
Տոպրիսա 27.	Քորասան 54.
Տորկուացիք 72.	Օգոստոս 21.
Տրապիզոն 19.	

Էջ	ՏՈՂ	ՎՐԻՊԱԿԻՔ	ՈՒՂՂԵԱԼՔ
12	1	Կարէին	Կարեն
14	18	Հալօցէն	Հալցէն
15	7	Ապվաս	Ապբաս
25	1	այս թուրքինեանք	թուրքինեանք
28	37	արիարար, և քաջապէս	արիարար և քաջապէս,
50	3	սպանին	սպանին